

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

2

ROČNÍK 27, 1976

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

OBSAH

Úlohy jazykovedy po XV. zjazde KSC	97
Vincent Blaňar : Od myšlienkového odrazu k lexikálnemu významu	99
Svätoslav Mathe : Používanie termínu „pojem“ vo vzťahu k referenčnému trojuholníku	117
Zdenko Bargár — Ján Horecký : Jazykovedné základy slovnej audiometrie	124
Jozef Mlaček : Syntaktická frazeológia	134

Diskusie

Emil Horák : Princíp historizmu a diachronický opis jazyka (Nad knihou R. Krajčoviča <i>Slovenčina a slovanské jazyky I</i>)	146
---	-----

Rozhľady

Viktor Krupa : Jazyk, myslenie a skutočnosť. Z kritiky teórie jazykovej relativity	157
Ján Doruľa : Leninizmus a nacionálna otázka v súčasných podmienkach	171

Správy a posudky

Významná konferencia o novej teórii spisovného jazyka. J. Bosák	181
Životné jubileum doc. Elly Sekaninovej. J. Horecký	186
Päťdesiatka dr. Ladislava Dvonča. J. Horecký	186
Sprachliche Kommunikation und Gesellschaft. J. Horecký	187
Bierwisch, M. : Psychologische Aspekte der Sprache. J. Ružička	189
Hlavsa, Z. : Denotace objektu a její prostředky v současné češtině. K. Buzássyová	190
Mathesius, V. : A functional analysis of present day English on general linguistic basis. E. Ružičková	193
Reformatskij, A. A. : Fonologičeskije etudy. S. Ondrejovič	195
Lalevič, M. : Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika. E. Horák	196
Medzinárodná vedecká konferencia o diatézach a slovesných rodoch v Leningrade. J. Kačala	198
Za prof. Witoldom Doroszewským. E. Pauliny	200

СОДЕРЖАНИЕ

Задачи лингвистики после XV-ого съезда Коммунистической партии Чехословакии	97
Винцент Блањар : От отражения объекта в мысли к лексическому значению	99
Святослав Матхе : Применение термина «понятие» в отношении треугольных соотношений	117
Зденко Баргар — Ян Горецки : Лингвистические основы речевой аудиометрии	124
Йозеф Млачек : Синтаксическая фразеология	134

Дискуссия

Эмил Горак : Принцип историзма и диахроническое описание языка	146
--	-----

Обзор

Виктор Крупа : Язык, мышление и действительность. Критика теории лингвистической относительности	157
Ян Доруля : Ленинизм и национальный вопрос в современных условиях	171

Сообщения и рецензии

Конференция по проблемам новой теории литературного языка. Я. Босак	181
Жизненный юбилей доц. Эллы Секаниновой. Я. Горецки	186
Пятидесятилетие д-р Ладислава Двонча. Я. Горецки	186
Языковая коммуникация и общество. Я. Горецки	187
Бирвиш, М. : Психологические аспекты речи. Й. Ружичка	189
Главса, З. : Денотация объекта и её значение в современном чешском литературном языке. К. Бузашишова	190

ÚLOHY JAZYKOVEDY PO XV. ZJAZDE KSČ

Závery XV. zjazdu KSČ treba chápať celostne, teda predovšetkým s ohľadom na generálnu líniu pokračovať v budovaní rozvinutej socialistickej spoločnosti, s dôrazom na efektívnosť a kvalitu, plánovitý postup a koncentráciu na hlavné úlohy.

Konkrétnejšie však treba sa opierať o formulácie dotýkajúce sa spoločenských vied. V tejto súvislosti sa v záveroch výslovne konštatuje, že hlavným obsahom výskumu sa musia stať problémy výstavby socialistickej a komunistickej spoločnosti, resp. konkrétnejšie otázky vývoja a zmien triednej a sociálnej štruktúry našej spoločnosti. S tým napokon súvisí aj celý komplex problémov okolo formovania socialistickeho človeka, spôsobu života v rozvinutej socialistickej spoločnosti, rozvoja a zblížovania našich národov, ako aj problémy vzťahujúce sa na ideologický zápas dvoch systémov, kapitalizmu a socializmu.

Z týchto formulácií vyplýva pre jazykovedu predovšetkým potreba zrevidovať doterajšie plánované úlohy základného výskumu a sústrediť sa v ešte väčšej miere na výskum súčasného slovenského jazyka, najmä spisovnej slovenčiny s cieľom urýchlene vypracovať súhrnné diela o syntaktickej stavbe spisovnej slovenčiny, o jej zvukovej stavbe a začať práce na výskume slovnej zásoby (stavba slova). Na dosiahnutie tohto cieľa treba orientovať aj prípravné štúdiá a individuálne monografie ako aj kandidátske dizertácie.

S problematikou zblížovania našich národov súvisí úloha konfrontačného výskumu slovenčiny a češtiny: po dokončení Česko-slovenského slovníka a vypracovaní potrebných prípravných štúdií sústredia sa pracovné teamy JÚLŠ na vypracovanie vedeckej porovnávacej gramatiky slovenčiny a češtiny, resp. češtiny a slovenčiny. Na realizáciu tejto úlohy bude treba utvoriť spoločné teamy zložené zo slovenských a českých jazykovedcov. Bude sa pokračovať v konfrontačnom výskume slovenčiny a maďarčiny s cieľom vypracovať konfrontačnú slovensko-maďarskú gramatiku.

Osobitné postavenie má konfrontačný výskum slovenčiny a ruštiny. Tu sa sústredia sily na dokončenie Veľkého slovensko-ruského slovníka a na konfrontačný výskum vzťahov medzi gramatickou stavbou a slovnou zásobou slovenčiny a ruštiny.

Z dôrazu na výskum súčasnej problematiky by nemalo vyplývať zanedbávanie historického výskumu slovenčiny a výskumu slovenských nárečí. Treba však dbať, aby aj tento výskum slúžil výchove súčasného socialistickeho človeka (výchova

k socialistickému vlastenectvu) a pomáhal lepšie poznávať formovanie súčasnej slovenčiny.

Na rozhraní medzi základným a aplikovaným výskumom stojí úloha vypracovať teóriu spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Na túto úlohu by sa mali sústrediť spoločne slovenskí a českí jazykovedci (ako sa to konštatuje v dohode medzi Jazykovedným ústavom L. Štúra SAV a Ústavom pro jazyk český ČSAV).

V aplikovanom výskume treba sa venovať problémom jazykovej kultúry a jazykovej výchovy (školskej i mimoškolskej).

Pokiaľ ide o metódy a prostriedky na splnenie naznačených úloh, treba predovšetkým venovať primerané úsilie na budovanie marxisticko-leninskej jazykovedy, jej všeobecných princípov a bádateľských postupov. S cieľom prekonať vplyvy nemarxistických jazykovedných smerov a koncepcií treba dôkladne analyzovať metódy používané v buržoáznej lingvistike a ich pôsobenie na myslenie našich jazykovedcov (vplyvy pozitivizmu, štrukturalizmu, generativizmu).

Na dosiahnutie efektívnosti jazykovedného výskumu je nevyhnutné koncentrovať všetky sily na úlohy štátneho plánu, a to akademických a vysokoškolských pracovísk. Spolupráca týchto pracovísk sa bude rozvíjať najmä pri plánovaných syntetických dielach a organizačne sa podchytí v osobitných dohodách. Popri individuálnych prácach sa bude podporovať teamový výskum a kolektívna práca, pracovné kolektívy sa sústreďia okolo základných materiálových zbierok (napr. slovníkových kartoték v JÚLŠ). Treba však premyslieť racionálnejšie zhromažďovanie a usporiadanie zhromaždeného materiálu, a to aj s využitím mechanizačných prostriedkov. Zvýšenú pozornosť treba v tejto súvislosti venovať aj skracovaniu prípravnej fázy jednotlivých prác, a to najmä lepším využívaním informačnej sústavy a jej sústavným budovaním.

V súčasnej kádrovej situácii je nevyhnutné zvyšovať odbornú a ideovopolitickú úroveň vedeckých a odborných pracovníkov, venovať pozornosť ich ustavičnému rastu formou seminárov a vnútorných oponentúr. Rovnako treba venovať pozornosť aj výchove mladých vedeckých pracovníkov, ich výberu na vysokých školách a sústavnému štúdiu.

Popri koncentrácii na naznačené hlavné úlohy treba prejsť aj možnosti interdisciplinárneho výskumu. Ako lákavá a spoločensky dôležitá interdisciplinárna úloha sa ukazuje výskum textu a jeho pôsobenia na prijímateľov (ide o text umelecký, odborný a publicistický).

OD MYŠLIENKOVÉHO ODRAZU K LEXIKÁLNEMU VÝZNAMU

VINCENT BLANÁR

(Dr. Igorovi Němcovi, DrSc., k päťdesiatym narodeninám)

0. Vstupné veličiny pri percepcii, objekt skutočnosti a rečový signál, možno bezprostredne pozorovať a analyzovať. Nevzťahuje sa to však na ďalšie fázy viacstupňového odrážacieho mechanizmu, napr. na myšlienkový odraz a jeho jazykové stvárnenie. K problematike myšlienkového odrazu a jeho jazykového stvárnenia v rečovom mechanizme sa bude jazykoveda, logika i psychológia často vracáť. Lexikálny význam vo vzťahu k myšlienkovému odrazu osvetľovali aj československí bádatelia (programovo napr. na celoštátnej konferencii v Libliciach r. 1960); na tieto výsledky môžeme nadväzovať.

Ide tu o dva okruhy problémov: (1) vymedzenie pojmu lexikálneho významu z ontologického hľadiska, (2) metodologické princípy, ktoré vedú k poznaniu lexikálneho významu.

1. Najprv venujme pozornosť lexikálnemu významu vo vzťahu k myšlienkovému odrazu, v tej súvislosti segmentácii lexikálneho významu na elementárne významové prvky a vzťahu lexikálneho významu k vyšším jednotkám.

1,11. Objektívna skutočnosť sa odráža v ľudskom vedomí v podobe subjektívnych odrazov. Vedomie je vnútorne členená forma odrazov. Uvedomované odrazy sú poznávacie a subjektívne. Na uvedomovaných odrazoch sa formujú významové typy slova, napr. pojmový typ (*ruka, mesiac, pieseň, strieborný, čítať, myslieť* a i.), subjektívny typ (*bolieť, zľaknúť sa, jajkať, skvelý, ach* a i.) a rozličné prechodné významové typy. V pomere k jazyku je vedomie prvotné a oveľa bohatšie. Najvyššou formou vedomia je myslenie. V procesoch myslenia vzniká z odrazu poznanie, ktoré sa koncentruje a upevňuje v pojmoch. Myslenie a jazyk sú dve dialekticky späté, ale relatívne samostatné oblasti. Preto pôsobí nielen myslenie na jazyk, ale aj jazyk spätne pôsobí na vedomie a myslenie. Prostredníctvom jazyka sa naše poznatky zovšeobecňujú, upevňujú a organizujú (Problémy marxistickej jazykovedy, 1962).

Z dialektického vzťahu myslenia a jazyka vyplýva, že vzájomne súvisí aj slovo s pojmom. Pri poznávaní identifikujeme objektívnu realitu na základe pojmov. Pojmové poznanie smeruje k preniknutiu do podstaty javov. Pojem reprezentuje isté logické spektrum (množina predikácií), ktoré sa postupne spresňuje a prehľbuje (Horecký, 1976), preto majú pojmy dynamický ráz. Oproti tomu sémantický systém jazyka predstavuje iba úroveň povrchových vzťahov, ktoré zodpovedajú potrebe

členiť vonkajšiu skutočnosť pre ciele subjektívneho uchopenia a spoločenského dorozumievania (Kráľ, 1974, s. 65). Na formovaní pojmu sa zúčastňujú dva činitele, objektívna skutočnosť a myslenie, na formovaní lexikálneho významu tri činitele, objektívna skutočnosť, myslenie a štruktúra jazyka (Zvegincev, 1962, s. 346); pojem je kategória logická, lexikálny význam kategória lingvistická. Zapojenie pojmu do utvárania lexikálneho významu je iba začiatkom procesu jazykového spracúvania odrazu. Gnozeologicko-logická štruktúra pojmu sa jazykovo stvárnjuje v onomatologickej štruktúre, ktorá je vo vzájomnom, spoločensky ustálenom vzťahu s jej obsahovou zložkou. Tak sa v spoločenskom styku, t. j. konvenčne vytvára jazykový znak ako prostriedok ľudskej komunikácie. Jazykový znak sa začleňuje svojou lexémou a lexikálnym významom do celého systému daného jazyka. Lexikálny význam nie je teda podmienený iba psychickým odrazom objektívnej reality v spoločenskom vedomí, ale aj existenciou príslušného jazykového systému (Dokulil-Kuchař, 1962; Solncev, 1971).

1,12. Pri konštituovaní lexikálneho významu sa uplatňujú viaceré významotvorné činitele (Němec, 1975): pomenovaná skutočnosť (ide o denotačný vzťah), postoj hovoriaceho ku skutočnosti, odraz objektívnej reality vo vedomí hovoriacich a vzťah k systému daného jazyka, najmä k iným jednotkám príslušného čiastkového systému. Z toho vyplýva, že štruktúra lexikálneho významu pozostáva z niekoľkých druhov významových komponentov:

a) v danom hláskovom komplexe je zafixovaný logicko-predmetový obsah (niektoré rozdiely významových typov spočívajú už v poznávacích a subjektívnych odrazoch predmetov a javov skutočnosti);

b) tento logicko-predmetový obsah sa jazykovo stvárnjuje podľa zákonitostí daného jazyka (istý myšlienkový obsah môže mať napr. podobu podstatného mena, prídavného mena, slovesa: *krása, krásny, krásniť*);

c) prostredníctvom svojej formy a významu sa slovo dostáva do vzájomných vzťahov s celým lexikálnym systémom príslušného jazyka; tým sa lexikálny význam nielen dotvára, ale aj spätne pôsobí na pojmovú zložku vo vedomí;

d) k týmto základným činiteľom (uvádza ich napr. Ufimceová, 1962) patrí aj štylisticko-expressívna zložka (Horálek, 1967; Staročeský slovník, 1968; Hnatjuk-Švidka, 1972).

Spomenuté činitele sa uplatňujú pri konštituovaní lexikálneho významu v rozličnom pomere a stupni (porov. napr. plnovýznamové slovo základného fondu, gramatické slovo, vedecký termín a pod.). Podľa toho hovoríme o signifikatívnom a s ním neoddeliteľne spätom denotatívnom význame, o štruktúrnom význame (na paradigmatickej a syntagmatickej osi), prípadne o selektívnom význame (Kosovskij, 1975, s. 22—38). Sémantický obsah lexikálnej jednotky poskytuje pomerne široké aktualizčné možnosti v rozličných komunikatívnych situáciách. V jej obsahovej stavbe rozlišujeme sémantické invarianty (ktoré sú v paradigme v komutačných vzťahoch) a variabilné zložky (ktoré sú v paradigme v substitučných vzťahoch).

Potenciálne zložky závisia od výstavby kontextu (porov. napr. Horálek, 1967; Ostrá, 1972 a i.).

1,13. Gnozeologicko-logická štruktúra myšlienkových obsahov sa jazykovo realizuje v onomatologickej štruktúre nerovnako.

1,131. V motivovaných slovách sa zovšeobecnený pojmový odraz objektívnej reality stvárnjuje ako binárny slovotvorný útvar. Z poznaných stránok javu sa ako konštitutívne vyberajú len dve zložky. Jedným príznakom sa pomenúvaný jav zaraďuje do pojmovej triedy (onomaziologická báza), druhý príznak ho v rámci tejto triedy bližšie vymedzuje, diferencuje (onomaziologický príznak) (Dokulil, 1962). Napr. v pomenovaniach *vysoká škola*, *mäsiar je škola* a *-iar* onomaziologická báza, *vysoká* a *mäs-* onomaziologický príznak.

1,132. Nemotivované slová majú iba gnozeologicko-logickú štruktúru. Jej rozličné stránky sa môžu uplatňovať ako sémantické príznaky (ďalej SP). Rozličné pomenovacie motívy sa dostávajú do centra významovej stavby a tak sa lexikálny význam rozvíja, rozširuje. Tým sú dané predpoklady pre väčšie významové posuny tzv. značkových slov. Oproti tomu má sémantická stavba motivovaných slov podstatne menší významový rozptyl.

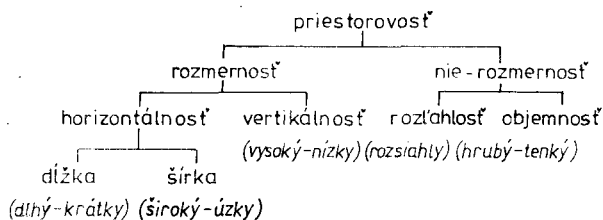
1,133. Významom termínu je pojem, jeho vedecká definícia (Krasnej, 1975, s. 188—189). V termíne sa nerozvíja lexikálny význam, ale slovom vyjadrený pojem v súvzťažnosti s ostatnými pojmi danej terminologickej sústavy. Prechodnú vrstvu tvoria slová, ktoré majú lexikálny i terminologický význam (napr. *voda*, *kôň*, *buk*, *koreň*); ich terminologický význam vznikol na základe lexikálneho významu (Zvegincev, 1962).

1,134. Iná situácia je pri vlastných menách. Pri spoločensky podmienenej identifikácii druhového jedinca je implicitne prítomné priradenie druhového jedinca k istej triede, a súčasne sa tento jedinec vylučuje v pomere k ostatným druhovým príslušníkom. Obsahová stránka pomenovania tohto druhového jedinca vychádza z pojmu vlastného mena ako prvku danej onymickej sústavy. Lexikálny význam apelatívneho základu sa tu uplatňuje ako (historický) motivačný príznak, ale z hľadiska samotnej pomenovacej sústavy je irelevantný.

V našom príspevku sústredíme pozornosť na neodvodené slová základnej slovnej zásoby (1,132) ako na vrstvu slov najfrekvencovanejších, významovo členených a východiskových pri rozvíjaní slovného bohatstva.

1.2. *Ako sa zúčastňujú pojmové prvky na lexikálnom význame.* Subjektívnosť poznania v objektívnom odraze reality spočíva v tom, že z množstva vlastností a vzťahov objektívnej reality poznávajúci subjekt v bežnej komunikácii vyberá isté vlastnosti a vzťahy ako „podstatné“. Odrazené vlastnosti sú štruktúrnymi prvkami myšlienkového odrazu a v tomto zmysle majú ako základné prvky myslenia všeobecný ráz. Ako nadindividuálne formy odrazov sa uplatňujú bez ohľadu na jazykové spoločenstvo (Lorenz-Wotjak, 1970). Tieto prvky predstavujú gnozeologicko-logické kategórie, ktoré spočívajú na poznávacej schopnosti človeka. Operuje

nimi pamäť prostredníctvom sprostredkujúcej funkcie jazyka (Perl, 1975). Elementárne významové prvky sú vyabstrahované na rozličných stupňoch zovšeobecňovania. Napr. Greimas (1966) klasifikuje prídavné mená označujúce „priestor“ týmito sémami (v podobe stromu):

A. J. Greimas odlišuje imanentné významové štruktúry od významov, ktoré sa realizujú v jazykovej komunikácii. Imanentné významové štruktúry majú gnozeologickú povahu, treba ich skúmať nezávisle od jazykovej formy a nemožno ich stotožňovať s významami konkrétnych lexém. Elementárne sémantické vlastnosti tvoria vysoko štruktúrovaný systém podkladových prvkov pri sémantickom opise prirodzených jazykov (Bierwisch, 1975, s. 106) a v takomto poňatí predstavujú sémantické univerzálne. Tieto gnozeologicko-logické alebo aj psychologické prvky (v doterajšej rozsiahlej literatúre sa nechápu rovnako a nazývajú sa ako sémantické vlastnosti, komponenty, pojmové elementy, semémy, noémy, sémantické ukazovatele a i.) sú výrazom vzťahov v hĺbkovej štruktúre lexikálno-sémantického systému.

1.3. *Sémantické príznaky ako najmenšie jazykové (sémantické) prvky.* V danom lexikálnom systéme sa stávajú dištingtívnymi iba niektoré prvky gnozeologicko-logickej štruktúry. Závisí to od jazykových i mimojazykových okolností.

1.31 Jednotlivé jazyky nerozčleňujú objektívnu realitu lexikálnymi jednotkami celkom rovnako, ba nevyzdvihujú sa ani rovnaké vlastnosti javov ako sémanticky dištingtívne. Napr. v latinčine boli pomenovania čiernej farby *ater* a *niger* v binárnom protiklade. Semému príznakového člena *niger* tvorili SP [+ čiernosť] a [+ žiarivosť, lesklosť] a semému nepríznakového člena *ater* [+ čiernosť] a [- žiarivosť, lesklosť]. V slovenčine a v mnohých iných jazykoch príznak žiarivosť, lesklosť nie je pri pomenovaní čiernej farby dištingtívny. Keď porovnáваме významové pole VEK v latinčine a slovenčine, ukáže sa nerovnaká lexikálno-sémantická štruktúrovanosť zhodného pojmového poľa. V latinčine bola nasledujúca štruktúra (Cosseriu, 1964, s. 151):

	majúci mnoho rokov	majúci málo rokov
o osobách	senex	iuvenis
o zvieratách a rastlinách	vetulus	novellus
o veciach	vetus	novus

V slovenčine je štruktúrácia poľa jednoduchšia, pretože sa pri vyjadrení myšlienkového obsahu „majúci mnoho rokov“ používa rovnaká lexéma *starý* vo vzťahu na [osoby, zvieratá, rastliny i veci] a antonymné slová sa odlišujú vo vzťahu na denotáty patriace v zásade do [organickkej prírody] a [nie-organickkej prírody]: *mladý* — *nový*, porov. *mladý učiteľ*, *mladé stromy* — *nový dom*, *nová vláda* a pod. :

majúci mnoho rokov	starý	
majúci málo rokov	mladý	nový
	predmety organickkej prírody	predmety nieorganickkej prírody

V latinčine sa dôsledne rozlišujú tri triedy objektov, na ktoré sa viaže vlastnosť „majúci mnoho rokov“ a „majúci málo rokov“. V slovenčine nejestvuje osobitná lexéma na označenie veku zvierat a rastlín a širšie pole zaberá aj lexéma *starý*, pretože sa používa vo vzťahu na [predmety organickkej i nie-organickkej prírody]. Tým sa odlišila významová stavba príslušných adjektív v oboch jazykoch a tieto sémantické rozdiely zasiahli aj pojmovú stránku pomenovaných vlastností. Vidíme, že sémantické rozdiely sa prejavujú v odlišnej spájateľnosti uvedených latinských a slovenských adjektív s istými významovými triedami substantív. Od odlišných súborov a štruktúr elementárnych sémantických vlastností — príznakov (na rovine jazykového systému) bezprostredne teda závisia odlišné syntagmatické vzťahy v reči (porov. aj Mednikovová, 1974).

1.32. Spôsobmi začlenenia lexikálnej jednotky do syntagmatických a paradigmatických vzťahov sa obyčajne odlišujú aj príbuzné jazyky, ba aj jednotlivé vývinové štádiá tohože jazyka. Napr. *starý* vo význame ‚vysokého, pokročilého veku‘ má v češtine (Slovník spisovného jazyka českého, 3. zv., 1968) synonymum *letilý* (s opozitom *mladý*), neznáme v slovenčine; zo slovenčiny nepoznáme úslovia *mladí ležáci*, *staří žebráci*; *pivo mladé čep vyráží*. V bulharčine existuje osobitné pomenovanie pre staršieho brata (*bate*, *bafo*) a pre staršiu sestru (*kaka*). V kultúrnej slovenčine sa používali niektoré spojenia, ktoré sú charakteristické iba pre predspisovné obdobie nášho jazyka (uvádzané doklady sú z kartotéky pre *Slovenský historický slovník* v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV). Sčasti ide o spojenia poukazujúce na historické reálie, napr. *starý kalendár* — *nový kalendár* (predgregoriánska kalendárna sústava a kalendárna sústava podľa gregoriánskej úpravy z r. 1582), *stará sedemnásta* — *nová sedemnásta* (druh feudálneho poplatku), *nový* sa však používalo aj vo význame ‚čerstvý‘ (*nové vajce*, *nová bryndza*); pri označení zamestnaneckého zaradenia sa už v staršom jazyku odlišovalo *starý* — *mladý* (vekom) a *starý* — *nový* (v služobnej funkcii): porov. spojenia *richtár nový a starý*, *majstri starí i noví a mladší vospolok*, *prísaha pre nových mešťanov*. Druhy čerstvej

potravy sa pomenúvali aj lexémou *mladý*: *mladé maslo*, *syр mladý*. Lexéma *mladý* sa už v staršom jazyku používala vo vzťahu na mladosť človeka (*mladé časy*), ale na rozdiel od novšieho stavu aj na jemné chlčky na tele (*mladé vlasy*).

1,33. Pre osvetľovanie pochodov pri konštitúcii lexikálneho významu, ako aj pre postihnutie členenia lexikálneho významu na elementárne sémantické prvky má základný význam onomaziologický aspekt. Vyjdeme z konkrétneho pomenovacieho aktu. Interpretujeme jeden charakteristický príklad z radu rozličných pomenovacích postupov. V analyzovanom postupe sa realizujú možnosti daného lexikálneho systému, inými slovami: spoločenskou konvenciou upevnený vzťah lexikálneho významu s jeho pamäťovou stopou v centrálnom nervovom systéme umožňuje istý pomenovací postup.

Pri pomenovaní istého javu — predmetu objektívnej reality hovoriaci „vyberie“ podľa pomenovacích zámerov ako „podstatný“ niektorý príznak (prípadne viaceré príznaky) javu — predmetu. Tento príznak sa stane ako pomenovací motív významovým jadrom lexémy, ktorá sa v pamäťovej stope viaže s daným myšlienkovým obsahom. Napr. človek, pre ktorého je príznačná [výberčivosť] [v jedlách], sa pomenoval lexémou *maškrtník*, človek, pre ktorého je príznačná [nenásytnosť] [v jedlách], sa pomenoval lexémou *pažravec* alebo *nenásytník*. V jazykovom stvárnení týchto myšlienkových obsahov sa pojmové prvky kvalitatívne prehodnotili na jazykové prvky. Podľa Zveginceva (1962, s. 350 n.) logická kategória sa premenila na lingvistickú, keď pojem získal „kvalitu štruktúrnosti“, t. j. keď sa začal podriaďovať zákonom vlastným príslušnej jazykovej štruktúre. V danom prípade sa pojem jazykovo stvárnil ako substancia — [človek] (ide o klasifikačný príznak lexikálneho významu); [spôsob jedenia] tvorí sémantický invariant, identifikačný príznak, podľa ktorého zaraďujeme lexikálnu jednotku do príslušného mikrosystému („čiasťková onomaziologická štruktúra“); v rámci tohto mikrosystému [výberčivosť] oproti [nenásytnosti] ako špecifikačné príznaky navzájom odlišujú jeho jednotlivé členy (*maškrtník* : *pažravec*). (Takúto terminológiu použila pri klasifikácii sémantických príznakov R. Ostrá, 1972.) Avšak ten istý predmet objektívnej reality môže hovoriaci pomenovať z rozličných hľadísk. Napr. lexémou *paskuda* (*paskudník*) môže hovoriaci pomenovať nenásytného a výberčivého človeka. V takom prípade sa na lexému *paskuda* (*paskudník*) viaže členený myšlienkový obsah: [človek], [nenásytnosť, pažravosť], [výberčivosť] [v jedení]. V pomere k iným lexikálnym jednotkám daného mikrosystému (*maškrtník* : *pažravec*, *nenásytník*) tieto SP sa dajú navzájom vydeliť, aj keby sme neprizerali na ďalšie podstatné kritérium, ktorým je spájateľnosť týchto slov v kontexte. Lexikálny význam slova *paskuda* (*paskudník*) je teda vnútorne členiteľný. V tejto súvislosti si bližšie nevšímame skutočnosť, že ide o polysémickú lexikálnu jednotku; na lexému *paskuda* (*paskudník*) sa v slovenčine viažu viaceré súbory elementárnych SP (viaceré semémy). Žiada sa ešte pripomenúť, že jestvujú tematické grupy slov, napr. názvy stromov, odevu, obuvi a pod., ktorých význam sa nezakladá na protikladoch niekoľkých sémantických príznakov, ale

spočíva v nerozčlenenom súbore individuálnych, tzv. integračných príznakov (Šmeľov, 1973).

1.4. Dospeli sme k dôležitému poznatku: sémantická štruktúracia lexikálnej jednotky sa prejavuje už v protikladných vzťahoch s inými lexikálnymi jednotkami daného mikrosystému (podobne napr. Medniková, 1974, s. 48). Podľa E. Coseria (1964, s. 157) sa jednotný obsah pojmového poľa ďalej delí na základe protikladov medzi lexikálnymi jednotkami, „sémantická konfigurácia“ poľa sa stáva naozajskou „jazykovou štruktúrou“ až cez existenciu dištinkívnych protikladov. Lexikálne subsystemy sú dynamické a viacrozmerné; ich viacrozmerné vzťahy postréhneme pri pohľade z dvoch aspektov. Zo semaziologického hľadiska vidíme štruktúrovanosť významovej stavby prvkov mikrosystému vzhľadom na (viac-menej pohyblivé) identifikačné a špecifikačné SP. V historickom vývine sa niektoré SP stávajú jadrom lexikálneho významu a iné sa vysúvajú na okraj, a tým sa mení aj vzájomné postavenie lexikálnych jednotiek v mikrosystéme. Onomaziologické hľadisko ukazuje rozličné lexémické stvárnenie týchže myšlienkových obsahov. Spôsob riešenia polysémie a polylexie v lexikálnych subsystemoch tvorí základnú charakteristiku danej slovnej zásoby. Vzhľadom na takéto chápanie vymedzujeme mikrosystém ako súbor lexikálnych jednotiek, ktoré sú vo vzájomných paradigmatických vzťahoch (v jazyku), umožňujúcich (v reči) isté syntagmatické spojenia. Vzájomné lexikálno-sémantické vzťahy členov tohto súboru sledujeme pri ich konfrontácii zo semaziologického a onomaziologického hľadiska. (Porov. aj Ivašinová, 1975, s. 181.) Lexikálna jednotka má vo svojom mikrosystéme isté miesto, ktoré sa v historickom vývine môže viac alebo menej meniť. Súbor syntagmatických vzťahov lexikálnej jednotky podmieňuje jej príslušnosť do istej paradigmy, ale príslušnosťou do istej lexikálno-sémantickej paradigmy sú dané možnosti lexikálnej jednotky vstupovať do syntagmatických vzťahov. Na dialektickú jednotu paradigmatických a syntagmatických vzťahov slova sa už viackrát poukázalo (napr. Medniková, 1974 a i.).

2. Z doterajších výkladov vyplýva, že na konštituovaní lexikálneho významu sa zúčastňujú elementárne sémantické prvky, ktoré sa ako individuálne formy odrazov uplatňujú v lexikálnom význame; tieto formy odrazov tvoria imanentné významové štruktúry. V slovnej zásobe daného jazyka je lexikálna jednotka členom jedného alebo niekoľkých mikrosystémov. Zapája sa do paradigmatických vzťahov s inými lexikálnymi jednotkami tohože mikrosystému (mikrosystémov) a v kontexte vytvára rozmanité syntagmatické vzťahy na základe lexikálno-frazeologickej a syntaktickej spájateľnosti. V lexikálnych vzťahoch sa uvedomujú a existujú niektoré prvky gnozeologicko-logickej štruktúry ako dištinkívne. Tieto prvky, prehodnotené na SP, sú najmenšími zložkami lexikálneho významu. Hierarchicky usporiadaný súbor sémantických príznakov vyjadrený jednou lexémou tvorí semému. Ak sa na jednu lexému viaže niekoľko semém, ktoré navzájom spája spoločné sémantické jadro, ide o polysémickú lexikálnu jednotku. Nepokladáme za odôvodnené pokusy hodnotiť

ako polysémické (iba v synchronii) lexikálne jednotky s viacerými významami bez ohľadu na to, či sú alebo nie sú medzi týmito významami vzájomné vzťahy (tak naposled Matešič, 1975).

Ďalej sa budeme zaoberať metodickými princípmi, ktoré vedú k poznaniu významovej stavby lexikálnej jednotky.

2.1. Posledným cieľom sémantickej analýzy je určiť miesto lexikálnej jednotky v slovnej zásobe jazyka, t. j. vymedziť jej lexikálnu platnosť v istom časovom úseku. Nejde len o jej sémantickú stavbu, ale aj o explicitnú rekonštrukciu paradigmatických vzťahov. Rekonštrukcia a klasifikácia synonymických, antonymických a slovo-tvorných radov predstavuje dôležitú súčasť lexikologického i lexikografického výskumu. Na odhalenie lexikálnej platnosti slova využívame rozličné metódy a metodické postupy komplexnej sémantickej analýzy (pozri 2, 3).

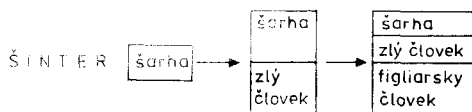
2.2. Ich spoločným metodologickým základom je analýza slovnej zásoby v synchronickom a diachronickom aspekte na základe princíпов dialektického a historického materializmu, ako sa rozvíjajú v marxistickej koncepcii jazyka.

2.2.1. Úzky vzťah lexikálneho vývinu a spoločenských podmienok nositeľov jazyka, pretváranie vonkajších podnetov z hľadiska systémových možností daného jazyka, spätný vplyv jazykovo vyjadrených myšlienkových odrazov na dotváranie pojmov atď. postihneme hlbšie uplatnením zákonov a kategórií dialektiky. Na dialektickom vzťahu (statickej) jazykovej formy a (dynamického) významu vidíme, ako sa v každom jazyku osobitným spôsobom rieši neustály rozpor medzi rozvíjajúcimi sa pomenovacími potrebami a výrazovými možnosťami. Jazykový vývin je kontinuálny, nediskrétny. Zárodok nového lexikálno-sémantického vývinu sa prejavujú v rozšírení špecifikačných príznakov na nové, podobou alebo funkciou blízke triedy javov, alebo vo vyzdvihnutí novej vlastnosti ako podstatnej pri pomenovaní. Lexikálna jednotka sa tým dostáva do nového kontextu. Nový významový odtienok sa môže v spoločenskej komunikácii rozšíriť. Na syntagmatickom pláne to znamená, že spájateľnosť istej lexikálnej jednotky sa rozšírila o nové sémantické triedy slov (alebo naopak sa zúžila o spojenia s istými sémantickými triedami slov), prípadne valenčné možnosti sa rozšírili (zúžili) o nové obligatórne či fakultatívne členy. Spájateľnosť slova chápeme ako kvantitatívnu stránku lexikálneho významu a zmeny spájateľnosti ako ukazovateľa lexikálno-sémantických zmien. Keď sa isté nové valenčné a distributívne vzťahy stanú celospoločensky záväznými (napr. v istom žánri, štýle, v spisovnom jazyku a pod.), kvantita prerástla na novú kvalitu, uskutočnila sa nová významová zmena. Kvalitatívnu zmenou teda rozumieme vznik alebo zánik novej semémy sémantizáciou, prípadne desémantizáciou dištingtívneho príznaku. Vo významových zmenách sa prejavuje dialektický zákon o prechode kvantitatívnych zmien na kvalitatívne a naopak (Blanár, 1976a). Napríklad v predspisovnom období slovenčiny znamenalo substantívum *huncút*, 'podlý, nečestný človek, ničomník, naničhodník, darebák', sloveso *huncútovať* malo význam 'prezývať huncútom, naničhodníkom, darebákom', *huncútovanie* 'prezývanie hun-

cútom, naničhodníkom, darebákom', substantívum *huncútstvo* malo významy 1. ‚nízke nadávanie, prezývanie huncútom‘, 2. ‚podlosť, ničomnosť‘. Pre 1. význam substantíva *huncútstvo* bolo charakteristické spojenie *huncútstvo (naspáť) navracať*. V súvislosti s kvalitatívnou prestavbou sémantiky slova *huncút* (→ ‚šibal‘) uvedené spojenie časom zaniklo. Zdá sa, že na starší, pejoratívny význam poukazujú ustálené spojenia *huncútska choroba* ‚namáhavá, ťažká choroba, ktorá sa končí smrťou‘, *huncútska robota* ‚namáhavá, ťažká práca‘, ktoré sa zachovali v niektorých slovenských nárečiach.

2.22. Rozširovanie súboru semém (vo svojej podstate kvalitatívna zmena) sa môže z hľadiska celej polysémickej štruktúry lexikálnej jednotky hodnotiť ako kvantitatívne narastanie a ako novú kvalitu hodnotíme až vznik homonyma (tak aj Migirin, 1974). Kvalitatívna zložka je z hľadiska vyššieho súboru kvantitatívnym prvkom; kvantitatívnym prvkom je v pomere k seméme sémantický príznak a seméma v pomere k celej polysémickej štruktúre. Všimnime si vývin a segmentáciu významovej stavby slova *šinter* za posledných päťsto rokov v slovenčine.

2.23. Centrálnou oblasťou výskytu slova *šinter* sú stredoslovenské a západoslovenské nárečia (okrem juhozápadného okraja); vo východoslovenskej oblasti toto slovo ustupuje. Slovo *šinter* bolo prevzaté z maď. *sintér* ‚šarha‘, ktoré v maďarčine patrilo medzi staré zamestnanecké názvy a v tomto význame bolo prevzaté do slovenčiny. S významom ‚človek (pôvodne zamestnanec mesta), ktorý chytal alebo aj zabíjal túlavých a chorých psov (prípadne i mačky, kone)‘ sa slovo *šinter* dostalo do synonymného vzťahu so slovom *šarha*. Ďalší vývin bol v maďarčine a slovenčine odlišný. V maďarčine sa touto lexémou pomenúva aj ‚zubný lekár, ktorý trápi pacientov‘ a ‚nešikovný chirurg‘ (A Magyar nyelv értelmező szótára, 1961, s. 1208). V slovenčine sa význam slova *šinter* preniesol na človeka so zlými vlastnosťami (najmä na strednom Slovensku sa slovom *šinter* pomenúva aj človek surový, neporiadny, nešetrný, lstivý, robiaci zlo atď.) a napokon i na figliarskeho človeka. Pre mnohé mikrosystémy expresívneho podfarbenia je príznačný vývin v smere pozitívneho i negatívneho citového hodnotenia. Svojím najnovším významom sa slovo *šinter* dostalo do synonymného vzťahu so slovami *šibal*, *huncút*, *figliar*, *beťar* a i. Ide o takýto vývin:

Na základe zemepisného rozloženia významov slova *šinter* a používaných synonymm možno ukázať, ako sa jeho významová stavba rozčleňovala a ako vstupovalo do nových paradigmatických vzťahov. Vo významovom poli ZLÝ ČLOVEK a FIGLIARSKY ČLOVEK sa rozšíril rad samostatných semém tým, že sa ako podstatné vyzdvihli ďalšie onomaziologické motívy z okruhu zlého a figliarskeho človeka. Tieto semémy majú spoločné pojmové jadrá. Vo významovom okruhu

ZLÝ ČLOVEK je to „človek s negatívnymi morálnymi vlastnosťami a s nižším spoločenským zaradením“ a vo významovom okruhu FIGLIARSKY ČLOVEK „živý, veselý človek, ktorý vystrája šibalstvá“. Sémantický prienik v oboch poliach nie je príliš výrazný, pretože pojmové jadrá sa vnútorne diferencovali; semémy každého poľa sa vzťahujú na osobitné triedy denotátov. Jednotlivé semémy budeme charakterizovať synonymami používanými v slovenskej nárečovej lexike.

ŠINTER

I. ŠARHA

II. ZLÝ ČLOVEK

1. surovec, živáň
2. zlomyseľník, oplan, galgan, lump, lotor
3. darebák, gazember
4. trhan, drancier, lajdák, neporiadnik
5. (v nadávke) potvora, otrava, maškara, čert, diabol

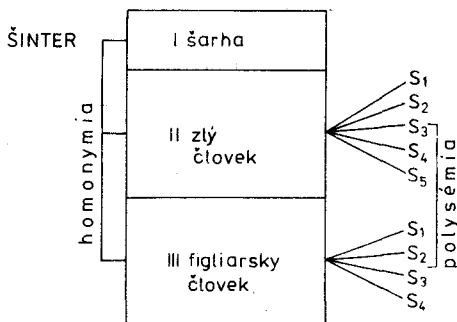
III. FIGLIARSKY ČLOVEK

1. figliar, šibal, huncút, nezbedník, kofuha, šarvanec
2. neposedník, pobehaj, nespratník, jašo, divoch
3. výmyselník, žartovník
4. prefíkanec, chytrák, špekulant, fiškus, fifik.

Semémy v druhom a treťom poli majú expresívne (v okruhu ZLÝ ČLOVEK pejoratívne) podfarbenie. V druhom a treťom poli ide o polysémické štruktúry. Význam „zlý človek“ pozostáva z piatich semém, význam „figliarsky človek“ zo štyroch semém. A každá seméma predstavuje opäť komplexnú mikroštruktúru. Napr. v poli FIGLIARSKY ČLOVEK sa konštitujú semémy týmito SP: [fyzická pohyblivosť], [veselá povaha], [šantivé správanie], [intelektuálna bystrosť], [na účet iných, iným na protiveň]. Nositeľom vlastnosti môže byť [dospelá, najmä mužská osoba] alebo [nie dospelá osoba: mladík, prípadne dieťa]. V jednej séme sa spája niekoľko SP v istej hierarchii. Ako základný príznak vystupuje v seméme „neposedník, pobehaj...“ [fyzická pohyblivosť], v seméme „prefíkanec, chytrák...“ príznaky [intelektuálna bystrosť] a [na účet iných] atď.

Prvé a druhé významové pole ŠARHA — ZLÝ ČLOVEK sú celkovo významovo vzdialené, hoci druhé pole sa vyvinulo z prvého osamostatnením negatívnych fyzických a psychických vlastností človeka, ktorý býval šarhom. Podobný vývin sme zistili aj pri lexéme *šarha* (najmä na strednom Slovensku); mohla tu pôsobiť aj sémantická analógia. Tretí vývinový rad charakterizuje významová diferenciácia; jediné spojivo druhého (ZLÝ ČLOVEK) a tretieho poľa (FIGLIARSKY ČLO-

VEK) môže tvoriť význam „figliarsky človek s výraznejšími negatívnymi vlastnosťami“. Významové vzťahy medzi týmito tromi poľami sa celkom uvoľnili. Nijaké spoločné príznaky nemajú významové polia ŠARHA a FIGLIARSKÝ ČLOVEK. Uvedené významové polia majú tri osobitné pojmové jadrá (druhé a tretie sú vnútorne diferencované) a vzťahujú sa na osobitné triedy denotátov. Vývin významovej štruktúry slova *šinter* môžeme znázorniť takto:

2.3. V komplexnej lexikálnosémantickej analýze sa uplatňujú tri aspekty: analýza lexikálnej jednotky ako prvku čiastkového systému slovnej zásoby v spracúvanom vývinovom období (2,31), v predĺženej vývinovej perspektíve (2,32) a so zreteľom na zemepisné areály v susedných, najmä príbuzných jazykoch (2,33). Jednotlivým aspektom sú primerané rozličné metódy a pracovné postupy.

2,31. Čiastkový systém a jeho štruktúrácia, členenie polysémickej stavby lexikálnej jednotky a segmentácia jednotlivých semém na sémantické príznaky (pri vrstve slov, ktoré netvorí súčasť terminologických a nomenklatúrnych súborov), miesto lexikálnej jednotky v mikrosystéme so zreteľom na jej začlenenie do paradigmatických vzťahov, hierarchizácia SP (centrálne a okrajové SP) sa analyzujú a rekonštruujú vzhľadom na celkový stav jazykového systému a súvzťažnosť jeho zložiek. Vychádzame z osvetlenia súvislostí s tzv. významotvornými činiteľmi, pretože nimi sú dané rozličné druhy sémantických príznakov a ich hierarchie v jednotlivých semémach (porov. najmä Němec, 1975). Základnú dôležitosť tu má analýza dialekticky spätých asociatívnych (systémových) vzťahov v lexikálnosémantickej paradigme a lineárnych syntagmatických vzťahov v kontexte. Pracovným východiskom, predovšetkým v historickej lexikológii, sú bezprostredne pozorovateľné syntagmatické vzťahy, na vyššej abstrakčnej rovine sa analyzujú paradigmatické vzťahy lexikálnej jednotky ako prvku príslušného mikrosystému. Odhalenie spôsobu začlenenia lexikálnej jednotky do syntagmatických a paradigmatických vzťahov vedie k poznaniu nielen jej sémantickej stavby, ale aj jej lexikálnej platnosti (miesta v mikrosystéme), čo je najdetailnejšia charakteristika obsahu slova.

Výsledok analýzy syntagmatických a paradigmatických vzťahov historického

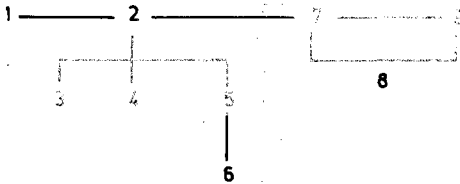
materiálu z obdobia kultúrnej slovenčiny ukážeme na slovese *obrátit sa/obracať sa* (bližšie **Blanár, 1976b**). Uvedieme len významové členenie, špecifikačné sémantické príznaky, doložené členy lexikálnosémantickej paradigmy a valencie :

- (1) a) ‚zmeniť/meniť polohu tváre, nohy, teľa‘
[pôvodná statická poloha], [zmena polohy], [o živej bytosti], [činnosť sa vzťahuje na : telo alebo jeho časť]
obrátit sa/obracať sa, otočiť sa, váľať sa (na bok) k niekomu, k niečomu; niečomu čím
- b) ‚otočiť sa dopravným prostriedkom‘
s niečím
- (2) ‚vydať sa/dávať sa, pobrať sa/poberať sa na cestu; zamieriť istým smerom‘
[pôvodná statická poloha], [pohyb istým smerom], [pohyb, smerovanie], [zmena smerovania: iný, opačný smer]
pohnúť sa, pobrať sa/poberať sa
príslovkovo určenie miesta, prípadne aj ďalšie určenie smeru deja: *na* + kadiaľ, *cez*, *v* (inú stranu)
- (3) ‚urobiť/robiť kruhovitý pohyb‘
[kruhovitý pohyb]
otočiť sa/otáčať sa, vrtieť sa
okolo čoho
- (4) ‚zdržať sa/zdržiavať sa niekde, nachádzať sa v niečom‘
[„pohyb“ na istom mieste]
meškať, nachádzať sa, zdržovať sa, byť
príslovkové určenie miesta (*medzi*) alebo času
- (5) ‚usilovne pracovať, ponáhľať sa pri práci‘
[rýchlosť, svižnosť pohybu], [pri práci]
podľa zmyslu celej výpovede
- (6) ‚obratne si počínať‘
[dobré vykonávať], [pracovný úkon]
v niečom, okolo niečoho; explicitne vyjadrenie dobre vykonávanej činnosti
- (7) (v náboženskom štýle) ‚uchyliť sa/uchyľovať sa, utiekať sa, najmä k bohu‘
[smerovanie: k nadprirodzenej bytosti], [o človeku],
utiecť sa/utiekať sa, uchýliť sa k niekomu,
antonymum: *uchyliť sa od niekoho*
k niekomu; (s) celým srdcom; v niečom; skrze niečo ‚preukázať, poskytnúť človeku milosť, milosrdenstvo, priazeň‘
[smerovanie: k človeku], [o bohu]

- (8) (v náboženskom štýle) ,vnútorne sa preporodiť, odvrátiť sa/odvracať sa od hriechu, od kacírstva‘
 [príklon k (pravej) viere], [preporodenie človeka — vnútorná zmena v náboženskom chápaní]
uchýliť sa od čoho
 bez valenčných prvkov

- (9) ,zmeniť sa, premeniť sa, meniť sa‘
 [zmena podstaty, kvality javu], [o človeku alebo veci]
premeniť sa, zmeniť sa, meniť sa
 na niečo, na niekoho; v niečo, v niekoho; čím (zriedka).

Rozvetvovanie významovej stavby slovesa *obrátiť sa/obracať sa* sa dá znázorňovať takto:

Základný metodický prístup predstavuje analýza lexikálneho významu a lexikálnej platnosti v mikrosystéme v danom vývinovom období. Uplatňujú sa tu vlastne tri metodické postupy: distributívna analýza (výskum významovej stavby lexikálnej jednotky analýzou tej zložky, ktorá je dostupná bezprostrednému pozorovaniu, t. j. spätelnosti slova v texte), komponentná analýza (segmentácia lexikálneho významu na základe protikladných vzťahov lexikálnych jednotiek v mikrosystéme, v ktorom sa prejavuje spôsob existencie prvkov slovnej zásoby) a psycholingvistická analýza (experimentálny výskum asociatívnych slovných spojení a individuálneho používania slova. Tieto metódy sa vzájomne doplňajú (Suprun, 1975, s. 14—17) a umožňujú vidieť lexikálnosémantickú problematiku z niekoľkých strán. Využíva sa aj teória množín, štatistické metódy a metóda tezaura pre strojový preklad (Schippa, 1972, s. 220 n.). Ak sa sémantická analýza nemôže oprieť o dostačujúci jazykový materiál, napr. v historickej lexikológii, používame aj vedľajšie metodické postupy.

2,32. Keď sú niektoré doklady jednostranné alebo skúpe, pri výklade obsahu slova sa opierame o inojazyčné ekvivalenty v prekladovej literatúre, o odbornú literatúru týkajúcu sa starých reálií, výrobných procesov, ideológie, kultúry, dejín vedy a umenia, o staršie slovníky, glosáre a rozličné filologické poznámky, vzťahujúce sa na staršie reálie (Tolstoj, 1975, s. 49—51); dôležité miesto

pripadá porovnávaniu so stavom neskorších vývinových štádií v spisovnom jazyku a najmä v nárečiach. Nejde len o to, že súčasná a predovšetkým nárečová lexika môže dopĺňať obraz staršieho stavu a ukazovať vývinové smery historickej lexiky. Ako pripomína J. S. Stepanov (1975, s. 304), neexistuje kategória diskkrétnej jazykovej hranice: „Jazykové rozdiely v priestore, na rozličnom území sú totožné s jazykovými rozdielmi v čase, na jednom území.“ Rozdiely nárečí jedného časového obdobia na rozličných územiach možno porovnávať s rozdielmi jedného nárečia na jednom území. Opis hĺbkovej štruktúry vzťahov medzi dnešnými prvkami jazykového systému je súčasne prvou etapou rekonštrukcie jej minulého stavu (op. cit., s. 303). Lexikálny výskum potvrdil, že nárečové lexikálnosémantické javy vyskytujúce sa na istých zemepisných areáloch možno interpretovať diachronicky, a to ako zmeny v časovej postupnosti (napr. Tolstoj, 1969; Habovštiak, 1976). Nazdávame sa, že nárečový lexikálny materiál poskytuje aj historickej lexikológii základný prameň pre rekonštrukciu lexikálnosémantického vývinu, pravda, za predpokladu, že pri tom využívame aj všetok doložený historický materiál (Blanár, 1976a).

Tieto myšlienky budeme ilustrovať na významovej stavbe slova *šinter* v niektorých slovenských nárečiach.

Pojmový obsah „živá, veselá osoba, ktorá rada vystrája šibalstvá, niekedy aj na úkor iných“ sa vo vedomí hovoriacich jazykovo stvárnil ako substantívna slovnodruhovú kategória s jazykovou podobou *šinter*. Elementárne gnozeologické prvky sa prehodnotili na elementárne významové prvky, na sémantické príznaky a v istom hierarchickom súbore konštituovali semému ‚figliarsky človek‘. Hoci ide o pomerne široký myšlienkový obsah, z viacerých charakteristických fyzických a psychických vlastností takto nazývaného človeka fungujú v slovenských nárečiach iba niektoré ako podstatné; napr. v Pohronskom Bukovci sa označuje slovom *šinter* ‚veľmi živý človek‘, synonymum *betár*; v Podbrezovej ‚nezbedné, šantivé dieťa‘; v Žiari nad Hronom ‚mladý, veselý človek‘, synonymá *huncút*, *betár*; v Jakubove ‚zloduch, zrádnik, jašo‘. Ako podstatná vlastnosť danej reality sa vyzdvihla a prehodnotila na centrálny špecifikačný príznak v Pohronskom Bukovci [fyzická pohyblivosť], v Podbrezovej [šantivé správanie], v Žiari nad Hronom [veselá povaha], v Jakubove [zlomyseľnosť] + [pochabosť]. Významové jadro sa opiera o pojem z bežnej komunikácie. V niektorých slovenských zemepisných areáloch mala lexéma *šinter* z (3.) poľa FIGLIARSKY ČLOVEK takúto významovú štruktúru:

šinter [+ nedospelý človek]
 [+ fyzická pohyblivosť]
 [+ šantivé správanie]

Synonymum : *šarvanec*, *lapaj*

šinter [+ nedospelý človek]
 [+ šantivé správanie]

Synonymum : *šibal*

šinter [+ nedospelý človek]
 [+ šantivé správanie]
 [+ žartovnosť, výmyseľnosť]

Synonymum : *nezbedník*.

Uvedené sémantické príznaky vytvorili tri významovo blízke semémy, ktoré sa v bežnej komunikácii vzťahujú na jeden pojem.

Zozbieraný materiál zo slovenského jazykového územia ukazuje, že sa subjektívne odrazy pri pomenovaní **figliarskeho človeka** výberom elementárnych myšlienkových prvkov dosť odlišujú. **Zaujímavé však je, že elementárne myšlienkové prvky patria obyčajne do jedného významového poľa.** Spoločné prvky týchto individuálnych odrazov vytvárajú pojem „šinter“ v bežnej komunikácii a z neho vychádza aj pojmové jadro systémového lexikálneho významu — semémy slova *šinter*. Nárečový materiál zozbieraný z celého slovenského jazykového územia nám môže slúžiť ako dôležitý jazykový experiment pri osvetľovaní gnozeologicko-logickej štruktúry pojmov a významovej stavby slova v bežnej komunikácii.

2,33. Metódu zemepisných areálov možno využívať na osvetľovanie historických kontaktov nositeľov daného jazyka so susednými príbuznými i nepríbuznými etnikami aj pri lexikálnosémantických javoch. Niektoré sémantické izoglosy spájajú jeden jazykovezemepisný areál s areálmi geneticky príbuzných, prípadne (pri spoločných prevzatých slovách) aj nepríbuzných jazykov. Ide vlastne o zemepisné rozloženie centrálnych metajazykových komponentov lexikálneho významu, ktoré sa viažu na hláskove zhodnú lexému. Použitím tejto metódy sa zisťuje, v čom spočíva lexikálnosémantické špecifikum slovnej zásoby daného jazyka.

Napr. sémantický vývin prevzatého slova *huncút* má v slovenčine, maďarčine a chorvátčine spoločnú črtu v tom, že z pôvodného pejoratívneho označenia ničomného, naničhodného človeka sa vyvinulo označenie figliarskeho, prefíkaného človeka (s kladným citovým hodnotením; porov. Sławski, 1952; Machek, 1968; A magyar nyelv történeti-etimológiái szótára, 2. zv., 1970; Skok, 1971). Vývin od pejoratívneho expresíva k melioratívu menej zasiahol češtinu, poľštinu a ukrajinčinu. Sémantická prestavba slova *huncút* v slovenčine nebola podmienená cudzojazyčným vplyvom, ale dá sa vysvetliť z celkového vývinu mikrosystému ZLÝ ČLOVEK. O tom podrobnejšie na inom mieste.

2.4. V odsekoch 1,33 a 1,4 sme ukázali, že viacrozmernosť lexikálneho systému postihneme spájaním semaziologického a onomaziologického aspektu. Bude na

mieste kombinovať metodické postupy, ktoré sú primerané týmto dvom aspektom, pri rekonštrukcii lexikálnosémantickej paradigmy v jednom časovom úseku i v historickom vývine.

2,5. Súbor všetkých lexikologických postupov, ktoré umožňujú zistiť postavenie lexikálnej jednotky v rámci celého mikrosystému, explicitnú rekonštrukciu lexikálnosémantickej paradigmy, segmentáciu významovej stavby lexikálnej jednotky v danej historickej epoche, ako aj jej vývinovú perspektívu budeme nazývať termínom lexikálnosémantická rekonštrukcia. V predchádzajúcich výkladoch sme sa usilovali ukázať, že lexikálnosémantickú rekonštrukciu chápeme pomerne široko. Ide o komplexnú sémantickú analýzu, v ktorej sa uplatňujú metodické postupy primerané systémovému, historicko-porovnávaciemu a jazykovozemepisnému aspektu. Štruktúraciu mikrosystémov, významovú stavbu a zmeny významovej stavby jej členov, lexikálnosémantickú paradigmu pri diachronickom i synchronickom prístupe treba rekonštruovať. Preto aj iní autori vychádzajúci z podobných pozícií (napr. I. V. Ivašinová, I. Němec) hovoria o rekonštrukcii lexikálneho významu. Pôvodnému poňatiu tohto termínu je, pravda, bližšia lexikálnosémantická rekonštrukcia v historickom materiáli. Pri dialektickom pohľade na jazyk chápe sa vo vzájomnom vzťahu systém a text, diachrónia a synchronia, kategória času a priestoru v jazyku. Takto sa zblížujú metódy synchronického opisu (transformáciami) a historickej jazykovedy (vnútornou rekonštrukciou; Zalizňak, 1964, s. 53). To zasahuje na jednej strane metodiku rekonštrukcie, na druhej strane umožňuje používať termín lexikálnosémantická rekonštrukcia v zdôvodnenom širšom poňatí. Všetky uvedené postupy lexikálnosémantickej rekonštrukcie využijeme napr. pri segmentácii a lexikologickom opise historického významu lexikálnej jednotky v *Slovenskom historickom slovníku* (Blanár, 1964, s. 55; Slovenský historický slovník, 1973).*

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26

Bibliografia

- A magyar nyelv értelmző szótára. Zv. 5. Budapest, Akadémiai Kiadó 1961.
A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Zv. 2. Red. Benkó L., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970. 1108 s.
BIERWISCH, M.: Trídění sémantických rysů. In: Studie z transformační gramatiky. 1. Nové perspektivy syntaxe a sémantiky. Red. E. Hajičová. Praha, SPN 1975, s. 105—133.
BLANÁR, V.: Historický slovník slovenského jazyka. Informační bulletin pro otázky jazykovědné, 1964, č. 5, s. 48—56.
BLANÁR, V.: Významová zmena ako problém porovnávacej lexikológie. *Slavica Slovaca*, 11, 1976a, s. 25—32.

* Hlavné myšlienky tohto príspevku autor predniesol na filozoficko-metodologickom seminári v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV v októbri 1975.

- BLANÁR, V.: Zmeny spájateľnosti slova ako ukazovateľ lexikálnosémantických zmien. *Slavica Slovaca*, 11, 1976 b, s. 281—288.
- COSERIU, E.: Pour une sémantique diachronique structurale. In: *Travaux de linguistique et de littérature*. 2. Strasbourg, Centre de philologie et de littératures romanes de l'Université de Strasbourg 1964, s. 139—186.
- DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV. 263 s.
- DOKULIL, M. — KUCHAR, J.: Povaha jazyka a myšlení ve struktuře pojmenování. In: *Problémy marxistické jazykovědy*. Red. J. Bělič a i. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, s. 235—247.
- GREIMAS, A. J.: Sémantique structurale. Paris, Librairie Larousse 1966. 256 s.
- HABOVŠTIAK, A.: Atlas slovenského jazyka. 4. Lexika (syntetické mapy). Bratislava 1976 (v tlači).
- HNAŤJUK, H. M. — ŠVIDKA, N. I.: [Forma a obsah slova.] In: *Filosofski pytanja movoznavstva*. Kyjev, Naukova dumka 1972, s. 63—76.
- HORÁLEK, K.: Filosofie jazyka. 1. vyd. Acta Universitatis Carolinae Philologica. Monographia XV. Praha, Universita Karlova 1967. 158 s.
- HORÁLEK, K.: Dnešní situace a úkoly naší jazykovědy. *Slovo a slovesnost*, 34, 1973, s. 288—297.
- HORECKÝ J.: Základné problémy terminológie. In: *Aktuálne problémy jazykovednej terminológie*. Bratislava, Veda 1976.
- IVAŠINA, I. V.: K rekonstrukcii leksičeskej podsistemy. In: *Metody izučeniya leksiki*. Minsk, Izd. BGU 1975, s. 179—186.
- KOSOVSKIJ, B. I.: Sinchroničeskij analiz semantiki. Tipy značeniya slova. In: *Metody izučeniya leksiki*. Minsk, Izd. BGU 1975, s. 22—38.
- KRÁL, A.: Model rečového mechanizmu. 1. vyd. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1974. 187 s.
- KRASNEJ, V. P.: O specifice i analize termina. In: *Metody izučeniya leksiki*. Minsk, Izd. BGU 1975, s. 186—200.
- LORENZ, W. — WOTJAK, G.: Versuch einer Interpretation der Beziehungen zwischen Bedeutungs- und Abbildstrukturen. In: *Linguistische Arbeitsberichte*. Leipzig, Sektion Theoretische und angewandte Sprachwissenschaft an der Karl-Marx-Universität Leipzig und Leipziger Linguistenkreis 1976, s. 15—37.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968. 866 s.
- MATEŠIČ, J.: Homonymie und ihre Abgrenzung zur Polysemie aus lexikalischer Sicht. In: *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 21, 1975, s. 146—157.
- MEDNIKOVA, E. M.: Značeniye slova i metody jeho opisaniya. Moskva, Izdatel'stvo Vysšaja škola 1974. 202 s.
- MIGIRIN, V. N.: Marksistsko-leninskaja metodologija i lingvistika. Evrističeskije i konstruktivnyje vozmožnosti marksistsko-leninskoj metodologii v jazykoznaniji. Kišinev, Štiinca 1974. 152 s.
- NĚMEC, I.: Principy studia slovní zásoby a jejího vývoje. *Slovo a slovesnost*, 36, 1975, s. 92—103.
- OŠTRA, R.: K diachronnimu studiu onomaziologické struktury. *Slovo a slovesnost*, 33, 1972, s. 1—9.
- PERL, M.: Semantische Merkmale. In: *Linguistische Arbeitsberichte*. 11. Leipzig, Sektion Theoretische und angewandte Sprachwissenschaft der Karl-Marx-Universität Leipzig 1975, s. 52—58.
- Problémy marxistické jazykovědy*. Red. J. Bělič a i. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 452 s.
- SCHIPPAN, Th.: Einführung in die Semasiologie. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1972. 246 s.
- SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Red. M. Deanović a L. Jonke. 1. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1971.
- SŁAWSKI, F.: Słownik etymologiczny języka polskiego. Zv. 1. 1. vyd. Krakow, Nakładem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego 1952—1956. 599 s.
- Slovenský historický slovník z predpisovného obdobia*. [Ukázkový zošit.] Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 354 s.
- Slovník slovenského jazyka*. 4. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 759 s.
- Slovník spisovného jazyka českého*. 3. Red. B. Havránek a i. Praha, Academia 1968. 1079 s.
- SOLNCEV, V. M.: Jazyk kak sistemno-strukturnoje obrazovanije. 1. izd. Moskva, Nauka 1971. 291 s.
- Staročeský slovník*. Úvodní stati, soupis praměňů a zkratek. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1968. 130 s.
- STEPANOV, J. S.: Metody i principy sovremennoj lingvistiki. 1. izd. Moskva, Nauka 1975. 311 s.
- SUPRUN, A. E.: Lexičeskaja sistema i metody jejo izučeniya. In: *Metody izučeniya leksiki*. Minsk, Izd. BGU 1975, s. 5—22.
- ŠMELOV, D. N.: Problemy semantičeskogo analiza leksiki. (Na materiale ruskogo jazyka.) Moskva, Nauka 1973. 280 s.

TOLSTOJ, N. I.: Slavianskaja geografičeskaja terminologija. Semasiologičeskije efudy. Moskva, Nauka 1969. 262 s.

TOLSTOJ, N.: K probleme značenija slova v slavianskoj istoričeskoj leksikologii i leksikografii. In: Problemy slavianskoj istoričeskoj leksikologii i leksikografii. [Tezisy konferencii.] Vypusk 2. Moskva 1975, s. 47—51.

UFIMCEVA, A. A.: Opyt izučenija leksiki kak sistemy. Moskva, Nauka 1962.

ZALIZNAK, A. A.: Sinchronnoje opisanije i vnutrenňaja rekonstrukcija. In: Problemy sravnitel'noj grammatiki indoevropskich jazykov. [Naučnaja sessija. Tezisy dokladov.] Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1964, s. 51—54.

ZVEGINCEV, V. A.: Očerki po obščemu jazykoznaniju. Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1962. 383 s.

ОТ ОТРАЖЕНИЯ ОБЪЕКТА В МЫСЛИ К ЛЕКСИЧЕСКОМУ ЗНАЧЕНИЮ

Резюме

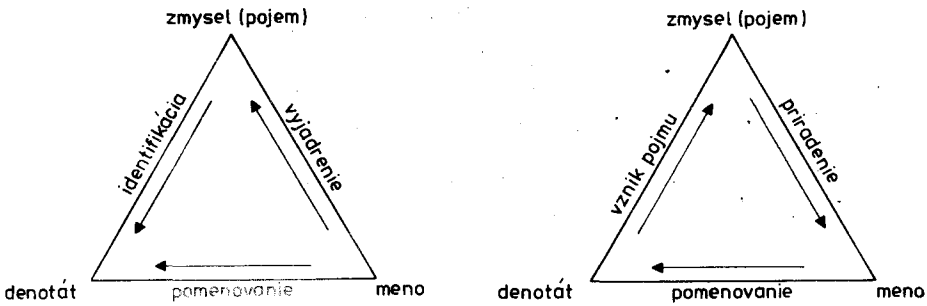
Лексическое значение с онтологической точки зрения. В конституировании лексического значения принимает участие объективная действительность (отражаемая в сознании в субъективных отражениях), мышление (обрабатывающее отражения в знании) и язык (понятийное содержание оформляется ввиду целой языковой системы). Логико-гносеологическая структура реализуется в ономастологической структуре по-разному (ср. напр. мотивированные и немотивированные слова). Некоторые универсалии мыслей образуют логическую основу лексического значения несмотря на его реализацию в конкретном языке. В противопоставленных отношениях лексической единицы в отношении к другим единицам микросистемы становятся некоторые логико-гносеологические элементы дистинктивными, превращаются в семантические признаки (т. е. языковые значимости). Отдельные языки отличаются друг от друга подбором и превращением логико-гносеологических элементов в дистинктивные. Положение лексической единицы в микросистеме (лексическая значимость) в развитии запаса слов может изменяться.

Методические принципы, ведущие к познанию семантической структуры слова. Целью семантического анализа является реконструкция лексико-семантической парадигмы, открытие лексической значимости слова и сегментация его семантической структуры. Комплексный семантический анализ предполагает различные методические приемы. Методологической основой всех приемов являются принципы диалектического и исторического материализма, как они развиваются в марксистской концепции языкознания. Основным методическим приемом считается анализ лексической единицы как элемента микросистемы определенного языка в соответствующем периоде развития. Главным образом в исторической лексикологии и лексикографии дополняется скупой исторический материал сравнением с более новой стадией языка (продолженная перспектива развития), или же с соседними родственными и неродственными языками. Всегда комбинируются семасиологический и ономастологический аспекты. Совокупность всех приемов комплексного семантического анализа автор называет лексико-семантической реконструкцией.

POUŽÍVANIE TERMÍNU „POJEM“ VO VZŤAHU K REFERENČNÉMU TROJUHLNÍKU

SVĀTOSLAV MATHÉ

0. V práci vychádzame z tzv. referenčného trojuholníka, ktorý ideálne (modelovo) znázorňuje vzťahy medzi predmetmi, myšlienkami a slovami. Prostredníctvom jeho konštrukcie charakterizujeme jav označený termínom *znaková situácia*. Vzťahy medzi uvedenými oblasťami znázorňujeme pomocou referenčného trojuholníka takto (naša konštrukcia je modifikáciou konštrukcie P. Tichého, 1968, s. 134):

Funkciu vzťahov medzi oblasťami, ktoré znázorňuje trojuholník referencie, interpretujeme takto: Pri prečítaní mena (názvu) alebo pri jeho počutí (teda v informačnom procese; pozri obr. 1.) na základe zmyslu (pojmu, obsahu) tohto mena identifikujeme predmet (denotát, rozsah) a súčasne ho pomenujeme (označujeme).

V procese poznania (obr. 2), t.j. vtedy, keď vzniká zmysel (pojmem) určitého mena, môžeme opačný proces, proces od poznania k pomenovaniu interpretovať takto: Zmysel (pojmem, obsah) daného názvu vzniká v procese poznania (odrazom) predmetu (denotátu, rozsahu), pričom zmysel je priradený názvu, ktorý práve na základe priradenia (teda vďaka zmyslu, pojmu, obsahu) pomenúva (označuje) predmet (denotát). Uvedomujeme si, že takáto konštrukcia nemôže (a ani to nie je jej cieľom) vysníť celý komplex, dialektiku a zložitost' procesu poznania. Vzhľadom na cieľ a východiská našej práce však s touto konštrukciou vystačíme.

Záverom chceme ešte zdôrazniť toto: Na obr. 1 a obr. 2 si čitateľ už iste všimol, že tu prijímame v sémantike všeobecne zastávanú koncepciu rovnosti zmyslu a pojmu (napr. Ajdukiewicz, 1965). O tejto rovnosti sa však ešte stále diskutuje.

1. Po vymedzení teoretického hľadiska môžeme teraz vymedziť predmet našej štúdie takto: Analýzou vzťahov medzi oblasťami referenčného trojuholníka, ktoré sú znázornené na obr. 1 a na obr. 2, poukážeme na neadekvátnosti, ktoré môžu vzniknúť nepresným použitím a interpretáciou termínu „pojem“ v týchto výrazoch: *definovať pojem, pomenovať pojem, pravdivosť pojmu, obsah pojmu, rozsah pojmu*.

2. Začnime termínom *definovať pojem*. S týmto termínom sa bežne stretávame v rôznych vedných disciplínach a v každodennom živote: „definuj mi pojem tohto termínu“, „vymedzte si pojmy“ atď. Napr. v textoch z oblasti teórie poznania tvorí tento výraz (a najmä činnosť s ním spojená) jedno z východísk pri budovaní celej problematiky (teórie) pojmu. Na základe výsledkov procesu poznania vymedzujeme, definujeme sám pojem, a teda aj zmysel daného názvu. (Pričom pôjde o zvraty s termínom pojem v genitive, ako napr. *pojem teórie*, a nie o zvraty „mám o tom pojem“, „tieto pojmy sú mi jasné“ atď.)

Každý, kto rieši problematiku pojmu, presnejšie jeho definovanie, narazí hneď na začiatku na tieto problémy: 1. Vymedzenie pojmu „ako takého“ — presnejšie povedané, definícia termínu „pojem“ (teda pojem „pojmu“, alebo zmysel „zmyslu“). 2. Vymedzenie (definovanie) pojmov (zmyslov) termínov (názvov), teda napr. pojem (zmysel) termínu „človek“ a pod.

2.1. Sústreďme sa na druhý problém, teda na vymedzovanie (definovanie) pojmov (zmyslov) termínov. Predovšetkým musíme vedieť, o ktorý druh definície ide, pretože až po určení druhu príslušnej definície je zřejmé, čo definujeme (o jednotlivých druhoch definícií pozri Ajdukiewicz, 1965, časť *Definicja*). Obvykle sa hovorí, že definovať pojem daného názvu znamená určiť jeho význam. Otázka je, o ktorý mód (stránku) významu ide, teda či sa v definícii hovorí o rovnakom obsahu (zmysle) definienda a definiensa, alebo či sa v nej hovorí len o ich rovnakom rozsahu (denotácii), pričom ich obsahy (zmysly, pojmy) môžu byť rôzne. Obyčajne sa tento problém rieši pomocou tzv. reálnej definície alebo tzv. explicitnej definície v predmetnej štylizácii, ktorá patrí medzi tzv. nominálne definície (rozsahové).

Obidve tieto definície majú formu: $A =_{\text{def.}} B$. Ak tento zápis interpretujeme tak, že A nám označuje definovaný pojem (definiendum) a B definujúce znaky (definiens), tak sa často dopúšťame nasledujúcej neadekvátnosti. Reálnou definíciou (na rozdiel od nominálnej) môžeme definovať predmety pomocou ich podstatných vlastností, teda tzv. charakteristiky, no (výraz, termín, názov) „A“ nám nikdy vo vyššie uvedenej schéme neoznačuje definovaný pojem (obsah, zmysel). Tento znak nám môže označovať iba určitý predmet (prvok) z univerza. (Ale pozor! Treba brať do úvahy, že analyzujeme schému definície $A =_{\text{def.}} B$, a že ju považujeme za schému reálnej definície!). Kde teda zostal spomínaný „definovaný pojem“? Vec sa má tak, že A nám označuje (teda je názvom, prvkom z oblasti jazyka, teda zo syntaktickej

oblasti) daný predmet a vyjadruje určitý pojem (zmysel), ktorý chceme definovať (teda neoznačuje, čo je podstatný rozdiel!) Čitateľ si po prečítaní týchto riadkov môže položiť otázku: Čo vlastne pomocou reálnej definície definujeme: pojem názvu (termínu), alebo predmet označený týmto názvom (termínom)? Odpovedáme v oboch prípadoch kladne. Pokúsime sa to vysvetliť.

2.2. Povedali sme už, že reálnou definíciou vymedzujeme charakteristiku (podstatné vlastnosti) predmetu, teda napr. definíciou „Človek = *def.* živočích vyrábajúci nástroje“ definujeme predmet označený názvom „človek“ (definiendum) na základe tzv. vyššieho rodu (živočích) a tzv. charakteristiky, ktorá je označená výrazom „vyrábajúci nástroje“ (definiens). Hovoríme, že definujeme predmet označený príslušným názvom.

Reálna definícia, okrem toho že jednoznačne a podstatne charakterizuje definovaný predmet, zároveň ho aj identifikuje. Potom hovoríme o tzv. diagnostickej vlastnosti reálnej definície. Vtedy pomocou reálnej definície rozoznávame, identifikujeme a odlišujeme definovaný predmet od iných predmetov. Otázka je: Na základe čoho odlišujeme, identifikujeme? Odpoveď na túto otázku sme už dali vyššie: Na základe pojmu (zmyslu) názvu, ktorý daný predmet označuje. Teda v tomto prípade definíciou „Človek = *def.* živočích vyrábajúci nástroje“ identifikujeme predmet univerza označený názvom „človek“ na základe pojmu (zmyslu) tohto názvu (teda nie pojmu, zmyslu predmetu!), ktorý (pojem, zmysel) je (ako o tom hovorí reálna definícia) rovný zmyslu (pojmu, obsahu) zloženého názvu „živočích vyrábajúci nástroje“ (definiens). Súhrnne by sa dalo povedať, že na základe reálnej definície priamo definujeme (jednoznačne a podstatne na základe vyššieho rodu a charakteristiky) definovaný predmet, ale zároveň (súbežne) touto definíciou nepriamo definujeme pojem (zmysel) názvu, ktorý vystupuje v definiende, pomocou pojmu výrazu, ktorý vystupuje v definiense. Povedané ináč, hovoríme o identite týchto dvoch pojmov (zmyslov). Špecifikum výrazu *definovať pojem*¹ spočíva práve v tom, že reálnou definíciou priamo definujeme daný predmet univerza, pričom tou istou definíciou nepriamo vymedzujeme pojem (zmysel) názvu, ktorý tento predmet označuje, kde definiendum (príslušný názov definovaného predmetu) označuje vždy predmet z univerza, a nie definovaný pojem.²

3. Od tejto neadekvátnosti je už len krok (dokonca zákonitý) k ďalšej neadekvátnosti, ktorá je spätá s výrazom *pomenovanie pojmu*. Často sa totiž stretávame s názorom, že vzájomnou zámenou definienda a definiensa v reálnej definícii $B = \text{def. } A$ vykonáme akt pomenovania, teda že *pomenávame pojem*.

¹ Hneď však dodávame, že touto úvahou nechceme tvrdiť, že práve takéto definovanie pojmu určitého termínu je adekvátnou definíciou pojmov termínov. Tvrdíme iba, že ak sa touto formou definuje pojem (zmysel) termínu (názvu), tak by sa tu malo rešpektovať stanovisko sémantiky.

² Úvaha v prípade explicitnej definície (rozsahovej) v tzv. predmetnej štylizácii by bola podobná, samozrejme, s určitými odchýlkami — ide o nominálnu definíciu — ale s tými istými závermi ako pri analýze reálnej definície.

Čo sa stane, ak v reálnej (alebo nominálnej) definícii zameníme definiendum a definiens? Nenastane síce obsahová zámena názvov, ale zmení sa obsahový zámer definície. Takto ponímaná forma zápisu už neplní úlohu reálnej definície, pretože v definiense tejto definície nenájdeme ani genus proximum, ani diff. specifica.³ V takejto forme zapísaná reálna definícia potom stráca svoju hlavnú úlohu: definovanie daného prvku (predmetu) univerza. Mení sa na zápis, v ktorom sa hovorí iba o obsahovej, prípadne rozsahovej rovnosti výrazov, ktoré vystupujú po obidvoch stranách definičnej spojky. Nemôže tu ísť o akt pomenovania. Musíme si uvedomiť, že prirodzený jazyk je historický výtvar, a nie konvenčný. Teda slovo pomenúva (je menom) síce predmet na základe konvencie, ale nie v tom zmysle slova, že jeho spojenie s predmetom sa „kódovalo“ niekedy „na začiatku“ (explicitne) definíciou. Slovo ako prvok prirodzeného jazyka je spoločenským výtvarom a nie je výtvarom jednotlivca alebo obmedzenej skupiny jednotlivcov na základe konvencie v priamom zmysle slova. Slovo (a jeho význam) existujú nezávisle od nás. Definíciou iba charakterizujeme (definujeme) predmet, alebo určujeme (definujeme) význam výrazov, ktoré tento predmet označujú, pričom akt pomenovania, ako je zrejmé, „nastal“ pred definovaním; teda definícia je iba prostriedkom, ako urobiť význam termínov objektívne kontrolovateľným, jednoznačným a zreteľne zrekonštruovaným.⁴

3.1. Na základe týchto úvah je zrejmé, že termín „A“ nie je názvom pojmu, ale názvom predmetu, ako aj to, že vzájomná zámena definienda a definiensa nie je aktom pomenovania. Fakt, že termín nikdy neoznačuje, nepomenúva pojem (zmysel), ale predmet, je zrejмый zo znakovej situácie, ktorá je vyjadrená uvedenými referenčnými trojuholníkmi. Ak si čitateľ ešte raz dôkladne preštuduje obidva trojuholníky, uvidí, že vzťah medzi predmetom a názvom (pomenovanie) je v obidvoch prípadoch vzťahom od názvu smerom k predmetu, teda vždy názov pomenúva (označuje) predmet a nie naopak. Vzťah medzi názvom a pojmom je v prvom prípade (v procese poznania) od pojmu (zmyslu) k názvu, ide teda o vzťah priradenia, v druhom prípade (v informačnom procese) je to zase smer od názvu k pojmu (zmyslu), pričom ide o vzťah vyjadrenia (expresie). Teda ani v jednom prípade nejde o vzťah pomenovania.

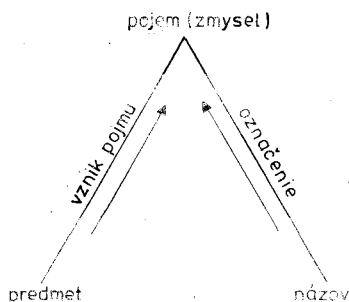
„Živocích vyrábajúci nástroje“ = def. človek,
 definiendum definiens

ale za predpokladu, že sa držíme formy zápisu reálnej definície, kde definiendum vystupuje po ľavej a definiens po pravej strane definičnej spojky. V opačnom prípade by sme iba poznamenali, že v tomto zápise definiendum bude vystupovať po pravej strane definičnej spojky a definiens po jej ľavej strane. Situácia by v tomto prípade zostala rovnaká: Definujeme predmet a zároveň pojem (zmysel) názvu, ktorý ho označuje, ale nepomenúva! O akt pomenovania teda nemôže ísť ani v tomto prípade.

⁴ Tento názor platí iba vzhľadom na výrazy (názvy) prirodzeného jazyka. Ináč je to vo formalizovaných a umelých jazykoch a pri označení novoobjavených javov, predmetov, prvkov atď., ktoré sú výsledkom vedeckého bádania.

3.2. Ako sme už povedali, koncepcia, podľa ktorej názov pomenúva pojem (zmysel) a nie predmet z univerza, ruší priradenie názvu ku predmetu a priraduje ho (názov) k pojmu (k zmyslu), nie však vzťahom vyjadrenia (expresie) alebo priradenia, ale vzťahom označenia (pomenovania).

Týmto postupom sa ruší vzťah označenia (pomenovania) medzi predmetom a menom a presúva sa výlučne do oblasti intenzionálnej (hovorí sa teda o označení pojmu názvom), čím je ohrozená objektívna existencia predmetu, ako o tom svedčí (podľa tejto koncepcie „upravený“) referenčný trojuholník:

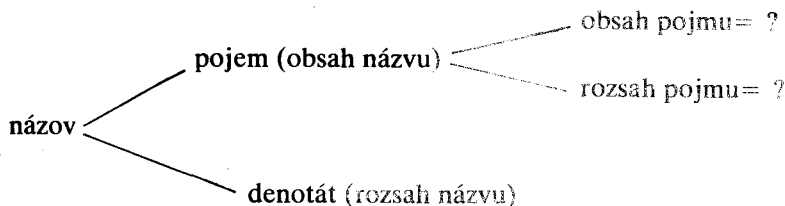
Zo schémy názov $\xrightarrow{\text{označenie}}$ pojem (zmysel)

vyplýva ďalší, z hľadiska teórie poznania veľmi dôležitý poznatok. Ak totiž odstránime spätosť predmetu s názvom tým, že túto spätosť (vzťah označenia) preniesieme do oblasti intenzionálnej (teda že názov označuje, pomenúva pojem), porušíme tým tzv. zásadu extenzionality — t. j. zásadu, že pravdivostná hodnota výrokov nezávisí od zmyslu (pojmu) výrazov, ktoré ho tvoria, ale od predmetov, ktoré označujú. Odtiaľ je iba krok k názoru, že pravda nie je zhoda myšlienky so skutočnosťou, ale vyplýva zo vzájomných vzťahov medzi myšlienkami (ideami, pojmami).

4. Nijaký pojem (zmysel) nemôže byť pravdivý alebo nepravdivý. Pojem alebo zmysel určitého názvu buď identifikuje (koncipuje) alebo neidentifikuje daný predmet (ktorý je označený názvom vyjadrujúcim tento pojem), alebo je alebo nie je odrazom daného predmetu. Pravda (pravdivosť) z hľadiska logiky a teórie poznania je hodnota, ktorú môžeme udeliť iba výrokom (vetám). Teda ani pojmom (zmyslom), prípadne predmetom alebo názvom. Používať tento výraz je podľa nás neadekvátne. Zdôrazňujeme: pravdivosť (pravda) v spojitosti s pojmom (zmyslom) sa môže chápať iba v tom zmysle, že ak reálnou definíciou definujeme (charakterizujeme) predmet označený v definiende príslušným názvom a zároveň definujeme aj pojem (zmysel) tohto názvu, táto definícia, ktorá je výrokom, môže byť pravdivá alebo nepravdivá. Teda definícia daného pojmu (zmyslu), a nie sám pojem. Na tento fakt by sa nemalo zabúdať.

5. Pri používaní posledných dvoch výrazov *obsah pojmu* a *rozsah pojmu* je situácia o niečo zložitejšia. Z čisto „technického“ hľadiska je však aj tu jednoznačná situácia. Pojem (zmysel) tvorí obsah mena (názvu). Podobne je to s rozsahom pojmu, pretože z troch prvkov, ktoré vystupujú v znakovej situácii (pojem, predmet, názov), iba o predmete (triede predmetov) hovoríme ako o rozsahu, ale o rozsahu čoho? Zo znakovej situácie vyplýva, že o rozsahu názvu, a nie pojmu (zmyslu). Pomocou pojmu (zmyslu) je tento rozsah (názvu) iba identifikovaný (koncipovaný).

S týmito výrazmi sa však stretáme veľmi často. Je možné z hľadiska sémantiky pripustiť ich používanie? Odpoveď je jednoznačne kladná.⁵ Samozrejme s tou výhradou, že túto skutočnosť aj explicitne vyznačíme – teda že pod pojmom v tej a tej časti textu (alebo v celom texte) budeme chápať presne to, čo označujeme výrazom „názov“.⁶ Pretože v opačnom prípade je možné chápať napr. výrok „Každý pojem má svoj obsah a rozsah“ aj tak, ako to znázorňuje táto schéma :

Výskumné výpočtové stredisko
Bratislava, Dúbravská cesta 3

Bibliografia

- AJDUKIEWICZ, K.: *Logika pragmatyczna*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1965. 408 s.
- FREGE, G.: *Sens i nominant*. In: *Logika i jzyk*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1967, s. 225—251.
- IVIN, A. A.: *Osnovaniija logiki ocenok*. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1970. 230 s.
- KOTARBIŇSKA, J.: *Definicija*. In: *Logiczna teoria nauki*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1966, s. 29—55.
- LUKASIEWICZ, J.: *Z zagadnień logiki i filozofii*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1961. 309 s.
- OGDEN, C. K. — RICHARDS, I. A.: *The meaning of meaning*. London, Kegan, Frensch, Trubner and Co. 1923. 544 s.
- RUSSELL, B.: *O označení*. In: *Logika, jazyk a věda*. Praha, Nakladatelství Svoboda 1967, s. 19—36.
- TICHÝ, P.: *Logická stavba vědeckého jazyka*. I. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1968. 232 s.

⁵ „Hovorili sme doteraz o obsahu názvov. Je však možné tak isto hovoriť o obsahu pojmu. Obsahom nejakého pojmu je menovite to isté, čo určuje obsah názvu, ktorého je tento pojem významom“ (Ajdukiewicz, 1965, s. 53).

⁶ Je možné pripustiť aj to, že toto vyznačenie (dohovor) sa môže prijať mlčky (implicitne), potom je však potrebné ho dodržiavať v celom texte. V opačnom prípade sa raz môže chápať termín „obsah“ doslova ako obsah pojmu, čo je (ako sme ukázali) neadekvátne, pričom druhý raz ako obsah názvu (čo je správna interpretácia).

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕРМИНА «ПОНЯТИЕ» В ОТНОШЕНИИ ТРЕУГОЛЬНИКА СООТНОШЕНИЙ

Резюме

Отношения между предметами, мыслями и словами (денотат — понятие — название) можно выразить посредством так называемого треугольника соотношений. Использованием конструкции треугольника соотношений автор характеризует явление, обозначенное термином *знаковая ситуация*. Семантическим анализом этого явления можно установить и изучить отношения, действующие между упомянутыми областями. На основании этого анализа автор с точки зрения семантики показывает на неадекватности, возникающие вследствие неточного применения и интерпретации термина «понятие» в этих выражениях: *назвать понятие, определить понятие, истинность понятия, содержание понятия, объем понятия*.

JAZYKOVEDNÉ ZÁKLADY SLOVNEJ AUDIOMETRIE

ZDENKO BARGÁP -- JÁN HORECKÝ

Naším cieľom je vypracovať základnú, všeobecnú slovenskú rečovú audiometriu a vybrať na tento účel taký jazykový materiál, ktorý by bol stredne náročným testom zrozumiteľnosti, ktorý by čo najviac odrážal stav v slovenskom jazyku a bol časovo nenáročnou, pritom však dosť spoľahlivou skúškou sluchu.

Zrozumiteľnosť jazykového materiálu študovali viacerí autori. Ukázalo sa, že pre vyšetřovaného sú najzrozumiteľnejšie testy, ktoré pozostávajú z krátkych viet, potom nasledujú testy pozostávajúce z jedného slova. Zo slov najzrozumiteľnejšie sú čísla, po nich nasledujú názvy dní a mesiacov, potom rodné mená, ďalej bežné slová viacslabičné a jednoslabičné, potom zriedkavé slová viacslabičné a jednoslabičné. Ťažko sú zrozumiteľné izolované slabiky a najmä umele vytvorené slabiky (logatómy). Najťažšie je analyzovateľná (zrozumiteľná) neznáma cudzia reč. Aby boli naše testy stredne náročné na zrozumiteľnosť, rozhodli sme sa pre bežné slová. V dôsledku toho môžeme našu základnú rečovú audiometriu nazývať slovnou audiometriou.

Aby vyšetřenie zrozumiteľnosti reči nebolo príliš náročné, vybrali sme 100 slov, ktoré sme rozdelili do 10 skupín po 10 slovách. Podľa K. Sedláčka (1960) skupiny slov po desiatich postačujú na to, aby sme získali dostatočne spoľahlivé výsledky.

Vznikla však otázka, aké slovné druhy pritom použiť. Viacerí zahraniční autori volili iba jeden druh slov (najčastejšie podstatné mená alebo číslovky). Nazdávame sa, že takáto voľba príliš zjednodušuje pestrosť slovných druhov a gramatických tvarov jazyka. Preto podobne ako autori českej, ruskej, francúzskej, švédskej a fínskej rečovej audiometrie vyberali sme na testy viac slovných druhov. Okrem zámen sme vyberali všetky plnovýznamové slová. Pomocné slová sme so zreteľom na komunikatívny význam slovných testov z výberu vynechali; na ich úkor sme zvýšili frekvenciu podstatných mien. Urobili sme to aj z toho dôvodu, aby náš jazykový materiál nebol príliš rôznorodý, aby vyšetřovaného pri skúške sluchu nemiatol, a tým ju nesťažoval. Pre túto príčinu sme vynechali aj zámená: v slovenčine je ich málo, iba niekoľko desiatok, v jazyku sa iba často opakujú. Percentuálny výskyt ostatných plnovýznamových slov sme zachovali taký, aký udáva v slovenčine J. Mistrík (1969). Výber slovných druhov znázorňuje v prehľade tab. 1.

Čo sa týka gramatických tvarov, použili sme vždy iba jednotné číslo. Okrem toho sme pri podstatných menách vybrali iba nominatív, resp. akuzatív, ale vo všetkých

troch rodoch. Prídavné mená sme vybrali iba v nom., resp. akuz. mužského a stredného rodu. Pri slovesách sme použili iba oznamovací spôsob v tretej osobe alebo rozkazovací spôsob v druhej osobe.

Podľa K. Sedláčka (1960) z jazykových faktorov ovplyvňujú výsledok skúšky najmä tieto tri: a) počet hlások v slove (t. j. dĺžka slova, najmä počet slabík), b) formantová skladba slova, c) obvyklosť slova (resp. slovného tvaru). Preto sme týmto faktorom venovali patričnú pozornosť.

Čo sa týka slabičnej dĺžky slov, väčšina zahraničných autorov vyberala pre rečovú audiometriu izosylabický jazykový materiál (slová s rovnakou slabičnou dĺžkou). Aby naše testy boli stredne náročnou skúškou zrozumiteľnosti a aby čo najviac odzrkadľovali stav jazyka, vybrali sme heterosylabický jazykový materiál, ktorý pozostáva zo slov rôznej slabičnej dĺžky. Heterosylabické sú aj slovné testy napr. pre českú, ruskú a fínsku slovnú audiometriu.

Podľa J. Mistríka (1969) majú slová čo do slabičnej dĺžky v slovenčine takúto frekvenciu: jednoslabičné 36 %, dvojslabičné 27 %, trojslabičné 23 %, štvorslabičné 10 %, päťslabičné 3 % a šesťslabičné 1 %.

Slová štvorslabičné, päťslabičné a šesťslabičné sme do slovných testov nepojali, pretože sú ľahko zrozumiteľné. Na ich úkor sme v každej desiatke zvýšili frekvenciu jednoslabičných slov na 50 % a dvojslabičných na 30 %. Frekvenciu trojslabičných slov sme znížili na 20 %.

Aby sme mohli sledovať formantovú skladbu slov a podľa toho pri výbere postupovať, rozdelili sme (po konzultácii a Á. Kráľom) slovenské fonémy z hľadiska ich akustickej (formantovej) skladby do piatich skupín: veľmi vysoké (*í i c s z dz*), vysoké (*e é ä č š ž ď d ť l j f i a ie*), stredné (*a á d t ň ch iu*), hlboké (*o ó v k g n ĺ r r ų*) a veľmi hlboké (*u ú uo p b m h*).

Do každej desiatky sme vybrali jedno slovo, ktoré možno označiť podľa formantového zloženia za vysoko znejúce, pretože pozostáva iba z foném veľmi vysokých a vysokých (*sieť, cieľ, sedí, iste, česť, líce, šiesti, ide, šije, žije*). Ďalej sme do každej desiatky vybrali jedno slovo hlboko znejúce. V šiestich desiatkach pozostáva toto slovo iba z foném veľmi hlbokých (*mnoho, múr, humno, kúp, buk, domov*), v štyroch desiatkach aj z jednej fonémy neutrálnej (*ucho, pluh, múka, húrka*). Osem slov každej desiatky možno podľa ich formantového zloženia označiť za neutrálne. Tvoria ich v bohatej kombinácii všetky fonémy s tou výhradou, že z veľmi vysokých a veľmi hlbokých foném obsahujú tieto slová maximálne po jednej (zo všetkých 80 neutrálne vysokých slov obsahujú dve veľmi vysoké fonémy iba štyri slová: *vezmi, široký, pozri, osobný*).

Keďže zrozumiteľnosť slova závisí aj od toho, ako často sa slovo v reči používa, dbali sme, aby slová, ktoré vyberáme, boli spisovné, všeobecne známe a bežné aj v slovenských nárečiach. V snahe podložiť toto kritérium vedecky, pridržovali sme sa pri výbere slov Mistríkovej *Frekvencie slov v slovenčine* (1969). Zo 100 slov, vybraných na testy pre slovenskú slovnú audiometriu, nachádza sa v prvej pätine

frekvenčného slovníka 88 %, v druhej 6 %, v tretej 6 %, vo štvrtej a v poslednej pätine ani 1 %. Teda 88 % slov možno považovať za veľmi obvyklé, lebo sa nachádzajú v prvej pätine frekvenčného slovníka. Asi 12 % slov tvoria menej frekventované slová (napríklad *lom, peľ, lak, daň, tyč, pleť* a pod.). Do každej desiatky sme z nich vybrali priemerne po jednom, aby skúška sluchu z hľadiska obvyklosti slov v jazyku nebola príliš ľahká.

Reprezentáciu a odzrkadlenie jazyka v slovných testoch pre rečovú audiometriu možno veľmi zlepšiť a spresniť, ak sa slová na tento účel vyberajú tak, aby fonémy v slovných testoch mali rovnaký percentuálny výskyt (frekvenciu) ako v jazyku. Splnenie tohto kritéria má pre rečovú audiometriu veľký význam. Slová vybrané s týmto zreteľom sú oveľa vhodnejšími a objektívnejšími testmi praktickej upotrebitelnosti sluchu, lebo nimi skúšame zrozumiteľnosť reči fonémami v takom percentuálnom zložení, v akom sa vyskytujú v každodennom dorozumívaní.

Túto požiadavku pri výbere jazykového materiálu pre slovnú audiometriu ako prvý si vytýčil a dodržal J. P. Egan r. 1948 (Hahlbrock, 1970). Jeho testy nazvali „PB-testmi“ podľa začiatočných písmen dvoch slov „phonetically balanced“, t. j. testy foneticky vyvážené. Po Eganovi vyberali slovné testy so zreteľom na toto kritérium viacerí autori — napríklad pre rečovú audiometriu českú, poľskú, švédsku, francúzsku, nemeckú, maďarskú ako aj taliansku, holandskú a iné. Spomínané kritérium dodržali pritom s rôznou presnosťou. Kvôli čo najadekvátnejšej reprezentácii jazyka rozhodli sme sa tiež zachovať v nich takú frekvenciu foném, aká je v jazyku. Za podklad tejto úlohy nám slúžila štatistická práca J. Findru (1968) o frekvencii foném v slovenčine. Pripomíname, že sme pritom nevychádzali z hlások, ale z foném ako základných rozlišovacích prvkov vo zvukovej stavbe jazyka.

Na splnenie uvedenej úlohy museli sme splniť niekoľko nevyhnutných predpokladov:

a) Slová do každej desiatky bolo treba vyberať tak, aby každá pozostávala z rovnakého počtu foném, lebo iba tak sme mohli frekvenciu foném v každej desiatke matematicky vyjadriť, sledovať a vzájomne porovnávať. Tento predpoklad sme splnili; každá desiatka slov pozostáva z rovnakého počtu 42 foném.

b) Z uvedeného počtu vyplýva, že jedna fonéma má v každej desiatke slov frekvenciu 2,38095 %. Ináč povedané: ak má niektorá fonéma v slovenčine frekvenciu 2,38 %, mala by sa vyskytovať v jednej desiatke slov raz. Podľa J. Findru (op. cit.) však vyše polovice foném má v slovenčine menšiu frekvenciu ako 2,38 %, takže by sa v našich desiatkach slov nemali vyskytovať. Aby sme mohli do testov zahrnúť aj fonémy s menšou frekvenciou ako 2,38 %, museli sme vytvoriť skupiny foném s príbuznými fonematickými vlastnosťami a v testoch zachovať potom takú frekvenciu týchto skupín, akú majú v jazyku. Príbuzné vlastnosti, podľa ktorých sme fonémy triedili do skupín, určovali sme z troch hľadísk: a) podľa dištinktívnych príznakov, b) podľa miesta artikulácie, c) podľa formantovej výšky.

Vzhľadom na to, že slovnými testmi máme vyšetrovať zrozumiteľnosť reči, považovali sme za najvhodnejšie triedenie foném podľa dištingtívnych príznakov. Pri tomto triedení rozoznávame:

1. fonémy kompaktné — ich formanty sú sústredené v strednej časti spektra; artikulujú sa v zadnej polovici ústnej dutiny;

2. fonémy nekompaktné čiže difúzne — ich formanty sú v spektre od seba vzdialenejšie; artikulujú sa v prednej polovici ústnej dutiny;

3. fonémy gravisové čiže tupé — ich formanty sa sústreďujú v oblasti nižších frekvencií; artikulujú sa na okrajoch ústnej dutiny;

4. fonémy negravisové čiže ostré — ich formanty sa sústreďujú v oblasti vyšších frekvencií; artikulujú sa v strede ústnej dutiny.

Podľa tohto triedenia rozdeľuje J. Horecký (1968) slovenské fonémy na štyri skupiny. V prvej skupine sú fonémy nekompaktné a negravisové (*s z c dz t d n l l̥ ĺ ā*), v druhej skupine sú fonémy nekompaktné a gravisové (*f v p b m r r̥ ř e é ie í í̥ j*), v tretej skupine sú fonémy kompaktné a negravisové (*š ž č dž ť ď ň ľ a á ia*) a vo štvrtej skupine sú fonémy kompaktné a gravisové (*ch h k g o ó uo u ú iu*). Tab. 2 ukazuje, akú frekvenciu majú tieto štyri skupiny foném v každej desiatke slovných testov a aká priemerná frekvencia pre ne z toho vyplýva vo všetkých testoch. V tejto tabuľke sme uviedli aj to, akú frekvenciu má každá z týchto skupín foném v slovenčine.

Slová do každej desiatky sme vyberali predovšetkým so zreteľom na frekvenciu skupín foném vytváraných podľa dištingtívnych príznakov.

Okrem frekvencie uvedených skupín sme sledovali aj frekvenciu skupín foném vytváraných podľa iného hľadiska — podľa miesta artikulácie. Po konzultácii s Á. Kráľom rozdelili sme pre našu potrebu spoluhláskové slovenské fonémy na nasledujúce skupiny: labiálne (*p b m v ň*), prealveolárne (*t d n s z c dz*), postalveolárne (*š ž č dž r r̥ ř l l̥ ĺ*), alveopalatálne a palatálne (*ť ď ň ľ j*), velárne (*k g ch*) a laryngálne (*h*). Tabuľka 3 ukazuje frekvenciu týchto skupín foném v testoch a v slovenčine.

Napokon sme v testoch sledovali aj frekvenciu skupín foném vytváraných podľa formantovej výšky foném. Tieto skupiny sme podrobne uviedli v odseku o formantovej skladbe slovných testov. Tabuľka 4 ukazuje frekvenciu týchto skupín foném v testoch a v slovenčine.

Okrem frekvencie spomenutých skupín foném sme ešte sledovali aj to, ako sa nám v testoch podarilo zachovať frekvenciu každej fonémy. Túto frekvenciu udávame v tab. 5.

Pomer frekvencie samohlások v pomere k frekvencii spoluhlások v testoch (40,24 : 59,76) je v porovnaní so stavom v slovenčine (42,22 : 57,78) trochu priaznivejší pre spoluhlásky. Napriek všetkému úsiliu sme v testoch nemohli úplne dodržať tento pomer jestvujúci v jazyku, lebo za test sme nemohli použiť najfrekventovanejší výraz

v slovenčine — spojku *a*, ktorá je samohláskou, ako aj najfrekventovanejšie slová, pozostávajúce iba z jednej samohlásky a z jednej spoluhlásky (napr. zvrtné *sa*, predložky *na*, *do*, zámená *on*, *ja* a pod.). Všetky takéto krátke veľmi frekventované výrazy zvyšujú v slovenčine frekvenciu samohlások. Ďalšou príčinou je skutočnosť, že polovicu slov v našich testoch tvoria jednoslabičné slová, ktoré zväčša pozostávajú z troch foném (napr. *noc*, *čaj* *píš*) takže pomer samohlások k spoluhláskam je v nich 1:2.

Pripomíname, že fonému (*dž*) a fonému (*iu*), ďalej dlhé slabičné (*l*) a dlhé slabičné (*r*) sme do testov nevybrali, lebo sú v slovenčine veľmi zriedkavé, ich frekvencia je menšia ako 0,01 %. Z variantov foném sme zahrnuli do testov tieto dva: obojperné *v* v slove *domov* a zadopodnebné *n* v slove *banka*. Tieto dva varianty foném ako aj krátke slabičné (*l*) v slove *žltý* a krátke slabičné (*r*) v slove *vrch*, sme samostatne nevyčíslili, pripočítali sme ich k fonémam (*u*), (*n*), (*l*) a (*r*).

Pri počítaní foném sme rešpektovali zákonitosti neutralizácie foném v spisovnej slovenčine. Preto sme koncové spoluhlásky v slovách *lad*, *rad*, *sud*, *loď*, *pluh*, *dážď* interpretovali ako neznelé, teda (*lat*, *rat*, *sut*, *loť*, *pluch*, *dášť*).

Z rozboru uvedeného v tab. 2 až 5 vyplýva, že sa nám v jazykovom materiáli pre slovenskú slovnú audiometriu podarilo pomerne presne zachovať takú frekvenciu foném, aká je v slovenčine. Poradie foném podľa ich frekvencie je v slovných testoch úplne rovnaké ako v slovenskom jazyku (pozri tab. 5, stĺpec č. 4 a č. 5).

V tabuľke 6. sú slová, ktoré sme vybrali za jazykový materiál pre slovenskú slovnú audiometriu.

*Otolaryngologická klinika nemocnice
s poliklinikou akademika L. Déjera
Bratislava*

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

Bibliografia

- FINDRA, J.: Frekvencia foném v ústnych prejavoch. *Jazykovedný časopis*, 19, 1968, s. 84—95.
HAHLBROCK, K. H.: Sprachaudiometrie. 2. Aufl. Stuttgart, G. Thieme 1970. 212 s.
HORECKÝ, J.: Fonologický systém spisovnej slovenčiny. *Slovenská reč*, 33, 1968, s. 265—271.
MISTRÍK, J.: Frekvencia slov v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 726 s.
SEDLÁČEK, K.: Zhodnocení sestav a metodiky na základě předchozích výsledků. In: Česká slovní audiometrie. Praha, Státní zdravotnické nakladatelství 1960. 166 s.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕЧЕВОЙ АУДИОМЕТРИИ

Резюме

Составляя словацкую аудиометрию, авторы выбрали 100 слов, разделив их на 10 декад. При этом принимались во внимание аудиологические, фонетические, лингвистические и другие критерии. Учитывалось, чтобы речевые тесты наиболее полно отражали словацкий язык. В каждую декаду входит шесть имен существительных, два глагола, одно имя прилагательное и поочередно то одно наречие, то имя числительное. При этом пять слов являются односложными, три слова двусложными, два слова трехсложными. Каждая декада состоит из 42 фонем. В речевых тестах довольно точно соблюдается частота фонем, соответствующая словацкому языку (PB-пробы). Очередность фонем в соответствии с их частотой в речевых тестах соответствует таковой в словацком языке.

LINGUISTIC FOUNDATION OF VERBAL AUDIOMETRY

Summary

For the Slovak verbal audiometry the authors selected 100 words, and divided them in ten decades. Audiometric, phonetic, linguistic and other criteria were taken into account. The care was taken of the verbal tests to represent Slovak language in the highest possible degree. Each decade consists of six nouns, two verbs, one adjective and either an adverb or a numeral. Five of these words were monosyllabic, three words were disyllabic and two words were trisyllabic. Each decade consists of 42 phonemes. The frequency of phonemes, common in the Slovak language was followed in the verbal tests with considerable precision (PB-tests). The order of phonemes according to their frequency was chosen to be the same as in the Slovak language.

Tab. 1. Prehľad slovných druhov, ich frekvencia v slovenčine a v testoch

Plnovýznamové slová	Frekvencia v slovenčine (%)	Frekvencia v testoch (%)
Podstatné mená	28	60
Prídavné mená	10	10
Zámená	10	—
Číslovky	2	5
Slovesá	18	20
Príslovky	10	5
Pomocné slová		
Predložky	10	—
Spojky	10	—
Častice	(iba 200)	—

Tab. 2. Frekvencia skupín foném vytvorených podľa dištingtívnych príznakov (v testoch a v slovenčine)

Číslo desiatky	Nekompaktné negravisové	Nekompaktné gravisové	Kompaktné negravisové	Kompaktné gravisové
I.	21,43	33,33	21,43	23,81
II.	19,05	38,10	26,19	16,67
III.	19,05	40,48	21,43	19,05
IV.	21,43	38,10	23,81	16,67
V.	23,81	38,10	23,81	14,28
VI.	23,81	35,71	21,43	19,05
VII.	23,81	33,33	23,81	19,05
VIII.	19,05	33,33	23,81	23,81
IX.	26,19	30,95	19,05	23,81
X.	21,43	38,10	21,43	19,05
Priemerná frekvencia v testoch	21,90	35,95	22,61	19,52
Frekvencia v slovenčine	21,33	36,49	22,34	19,66

Tab. 3. Frekvencia skupín foném vytvorených podľa miesta artikulácie (v testoch a v slovenčine)

Číslo desiatky	Labiálne	Prealveolárne	Postalveolárne	Alveopalatálne a palatálne	Velárne	Laryngálne
I.	11,90	19,05	14,28	7,14	7,14	2,38
II.	14,28	19,05	11,90	9,52	2,38	2,38
III.	16,67	14,28	14,28	7,14	7,14	—
IV.	14,28	19,05	9,52	11,90	2,38	2,38
V.	11,90	19,05	14,28	11,90	2,38	2,38
VI.	11,90	19,05	14,28	7,14	7,14	—
VII.	16,67	21,43	7,14	7,14	4,76	2,38
VIII.	11,90	16,67	11,90	9,52	7,14	2,38
IX.	11,90	21,05	9,52	9,52	7,14	—
X.	14,28	16,67	9,52	11,90	2,38	2,38
Priemerná frekvencia v testoch	13,57	18,57	11,66	9,28	4,99	1,66
Frekvencia v slovenčine	13,30	18,15	11,17	8,65	5,07	1,58

Tab. 4. Frekvencia skupín foném vytvorených podľa ich formantovej výšky (v testoch a v slovenčine)

Číslo desiatky	Veľmi vysoké	Vysoké	Neutrálne	Hlboké	Veľmi hlboké
I.	14,28	21,43	19,05	30,95	14,28
II.	16,67	21,43	21,43	26,19	14,28
III.	9,52	21,43	23,80	30,95	14,28
IV.	16,67	21,43	21,43	26,19	14,28
V.	16,67	23,80	21,43	26,19	11,90
VI.	16,67	21,43	19,05	33,33	9,52
VII.	14,28	14,28	26,19	28,56	16,67
VIII.	11,90	21,43	21,43	28,56	16,67
IX.	14,28	21,43	21,43	30,95	11,90
X.	14,28	28,56	16,67	23,80	16,67
Priemerná frekvencia v testoch	14,52	21,66	21,19	28,57	14,05
Frekvencia v slovenčine	15,03	20,90	21,34	28,84	13,71

Tab. 5. Frekvencia foném v slovenčine a v testoch

Fonéma	Frekvencia foném		Počet foném v testoch	
	v slovenčine	v testoch	ideálny	skutočný
l	2	3	4	5
o	9,63	9,28	40,44	39
ó	0,05	0,24	0,21	1
o+ó	9,68	9,52	40,65	40
a	9,48	9,04	39,82	38
á	2,02	1,90	8,48	8
e	7,94	7,86	33,35	33
é	0,52	0,24	2,18	1
e+é	8,46	8,10	35,53	34
i	5,38	3,57	22,59	15
í	2,04	3,10	8,56	13
i+í	7,42	6,66	31,16	28
u	2,36	1,90	9,91	8
ú	0,84	1,19	3,52	5
u+ú	3,20	3,09	13,44	13
a	0,05	0,23	0,21	1
ie	0,97	0,95	4,07	4
ia	0,49	0,47	2,05	2
uo	0,13	0,23	0,54	1
iu	0,00	—	0,00	—
s	4,56	4,52	19,15	19
t	4,44	4,52	18,65	19
r	4,21	4,28	17,68	18
v	4,05	4,05	17,01	17
m	3,97	4,05	16,67	17
k	3,80	3,81	15,96	16
n	3,58	3,57	15,05	15
l	3,13	3,02	13,14	13
p	2,96	3,09	12,43	13
d	2,52	2,62	19,58	11
j	2,13	2,38	8,95	10
ň	2,00	2,14	8,40	9
z	1,98	2,14	8,31	9
b	1,87	1,90	7,85	8
l	1,69	1,90	7,10	8
f	1,66	1,90	6,97	8
h	1,58	1,66	6,63	7
š	1,39	1,42	5,83	6
č	1,22	1,42	5,12	6
ž	1,20	1,42	5,04	6
ď	1,17	0,95	4,91	4
c	0,91	0,95	3,82	4
ch	0,88	0,95	3,70	4
f	0,45	0,48	1,89	2
g	0,39	0,23	1,63	1
dz	0,16	0,23	0,67	1
dž	0,02	—	0,08	—

Tab. 6. Slovné testy, vybrané pre slovenskú slovnú audiometriu, zoradené do desiatich dekád

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
počúvajú	jazero	povala	adresa	dolina	široký	odvážny	opona	pokojne	farebný
vrch	piš	rok	tyč	tón	vek	loď	kmeň	stôl	hra
cena	takto	nedaj	tmavý	žltý	málo	osem	sto	žiada	zomeľ
osobný	nos	meč	boj	zrak	ľad	poháňa	dážď	dom	sud
žiak	vyrába	nové	deň	spieva	čaj	rad	heslo	vezmi	nevädza
hrot	peľ	plot	pozri	lom	ozvena	banka	gulatý	deravý	plet
dnes	živý	zametá	vlas	nefajči	stan	svet	var	tlak	os
štýl	daň	chýr	uteká	háj	zober	dym	zem	noc	lak
múka	humno	buk	mnoho	múr	pluh	kúp	búrka	ucho	domov
ide	česť	šiesti	cieľ	iste	sedí	lice	žije	sieť	šije

SYNTAKTICKÁ FRAZEOLÓGIA

JOZEF MLACEK

Jednou z otvorených, skôr naznačovaných ako skutočne riešených otázok celej frazeologickej teórie je rozdeľovanie frazeológie na tzv. lexikálnu a syntaktickú, a najmä vyčleňovanie syntaktickej frazeológie. Nikde v literatúre nenájdeme sústavnejší opis syntaktickej frazeológie, v nijakej klasifikácii frazeologizmov sa s ňou zreteľnejšie neráta. Pri neustále sa prehĺbujúcom i rozširujúcom výskume tradičných, ale aj mnohých nových otázok frazeológie sa čoraz naliehavejšie ponúka na riešenie aj otázka syntaktickej frazeológie a jej vzťahu k ostatným častiam frazeológie.

Samo pomenovanie syntaktická frazeológia napovedá, že sa ním označuje oblasť, ktorá z jednej strany súvisí so syntaxou, z druhej strany zasa s frazeológiou, resp. až lexikológiou. Preto neprekvapuje, že existencia takejto hraničnej oblasti sa pocítovala jednak pri výskume syntaktických vzťahov a jednotiek, jednak pri výskume frazeológie a lexikológie. Rozdielne východiská sa potom odrážajú aj v odchodnej terminológii. Pri syntaktickom pohľade na skúmané spojenia sa hovorí o frazeologizovaných alebo jednoducho o ustálených vetných konštrukciách (resp. vetných schémach alebo vetných typoch), pri pohľade z frazeologickej, lexikologickej alebo až lexikografickej pozície sa hovorí zasa o syntaktickej frazeológii. Obidve označenia majú ten istý vecný základ, a tak aj pri istých (pojmových) rozdieloch medzi nimi možno analyzovať ich uplatnenie v odbornej literatúre spoločne.

Azda prvý raz vôbec sa v našej jazykovede spomína pojem syntaktická frazeológia v malom diskusnom príspevku M. Ďokulila v *Lexikografickom sborníku* (Dokulil, 1953). Nejde tu o nijakú analýzu materiálu, iba sa nadhadzuje domnienka, že popri tradične chápanej frazeológii (lexikálnej alebo sémantickej), založenej na významových posunoch konkrétneho spojenia lexém, možno vidieť aj oblasť syntaktickej frazeológie, pretože analogické významové procesy nemusia súvisieť len s konkrétnym spojením slov, ale môžu byť dané aj sémantickými vlastnosťami samej konštrukcie. Táto Dokulilova myšlienka sa sporadicky pripomína aj v novších prácach, ale sústavnejšie sa nikde neskúma.

Bez explicitného vymedzovania rozoberaného pojmu sa k syntaktickej frazeológii fakticky dostal aj J. Mihál (1960, s. 94), ktorý medzi frazeologizmy zaraďuje výrazy typu „chlap do chlapa, ... noša do noše“. J. Mihál totiž vidí, že uvedené konštrukcie sú lexikálne rozlične (pravdaže, nie celkom neobmedzene) obsadzované, že frazeo-

logickosť týchto spojení vyplýva viacej z vlastností samej konštrukcie ako z jej lexikálneho obsadenia. Ak pritom autor neupozorňuje na rozdiely medzi týmto typom frazeologizmov a ostatnými typmi, môžeme v tom vidieť konštatovanie, že najvšeobecnejšie vlastnosti syntaktickej frazeológie sú rovnaké ako základné vlastnosti iných frazeologických jednotiek.

Hoci dosť okrajovo, predsa celkom zákonite sa k tejto problematike dostávajú aj slovenské gramatické práce. Pritom sú medzi nimi isté rozdiely v chápaní ustálených syntaktických konštrukcií. Napr. F. Miko (1962, s. 135) pri charakteristike obsahového akuzatívu pri neposesívnom slovese *mať* konštatuje, že „táto obsahová väzba má veľmi rozmanitý frazeologický zmysel“; podobné zistenia nachádzame aj na viacerých miestach v *Morfológii slovenského jazyka* (1966). Zreteľnejšie sa špecifickosť týchto konštrukcií ukazuje v práci J. Oravca *Väzba slovies v slovenčine*, v ktorej sa už výslovne hovorí napr. o frazeologizovanom akuzatíve alebo frazeologizovanom genitíve, pričom sa zisťuje **kategoriálna platnosť** týchto javov: „... frazeologizované akuzatívy strácajú charakteristiky svojho druhu, napr. **cieľové** a obsahové neprechádzajú do genitívu po záporných slovesách (nie sú možné napr. väzby „nedávať pozor, nedáť návrhu, nedostať otravy, nevziať skazy“), nedajú sa nahradiť predložkovým pádom, predmetovou vetou, neurčitkom“ (Oravec, 1967, s. 75). V podobnom zmysle charakterizuje J. Kačala (1971) vo svojej monografii o doplnku (v kapitole *Doplnok a frazeologické spojenia*, s. 136—137) frazeologizované (pôvodom) doplnkové konštrukcie. V uvedených monografiách sa v súlade s vlastným predmetom ich výskumu vyčleňujú iba syntagmaticky stavané frazeologizované konštrukcie čiže frazeologizované syntagmy. V *Morfológii slovenského jazyka* (1966, s. 293) sa však naznačuje, že podobne sa môže frazeologizovať aj vetná alebo súvetná konštrukcia. Uvádza sa tu Kalinčiakov príklad na frazeologizované súvetie: *Ako je, tak je, ale je pravda*. Všetky tieto konštatovania sú pre ucelenú teóriu syntaktickej frazeológie veľmi závažné.

S pojmom syntaktická frazeológia sa stretáme v nových bulharských jazykovedných prácach. Vo *Frazeologickom slovníku bulharského jazyka*, a to v teoretickom úvode, autorky uvádzajú termín frazeologizovaná konštrukcia, ktorý sa chápe ako synonymný s názvom syntaktická frazeológia (Ničeva a i., 1974, s. 15). No do slovníka autorky túto časť frazeológie predsa len nezahrnuli; frazeologizované konštrukcie majú podľa nich len ustálený model, ale premenlivé lexikálne obsadenie, kým vlastné frazeologizmy sa tvoria nemodelovo, sú individuálne a majú ustálené komponenty (ibid., s. 15). Takýto prístup však neznamená vylúčenie syntaktickej frazeológie z rámca frazeológie vôbec. Pre slovníkové zachytenie frazeológie je však pri takmer neobmedzenej lexikálnej premenlivosti istých frazeologizovaných konštrukcií **tento postup najpriateľnejší**, v slovníku sa dá realizovať najľahšie. O tom, že autorky slovníka naozaj pokladajú syntaktickú frazeológiu za osobitný typ frazeologizmov, najlepšie svedčia myšlienky z referátu K. Ničevovej, spoluautorky slovníka, na slavistickom kongrese vo Varšave (Ničeva, 1973). K.

Ničeva jednak pracovne vymedzuje tento pojem, jednak rozdeľuje všetky frazeologizované konštrukcie na dva typy, a to podľa toho, či ich frazeologizovanosť súvisí, alebo naopak nesúvisí s výskytom nejakého slova alebo lexikálneho frazeologizmu. Niektoré myšlienky K. Ničevovej sú nateraz posledným slovom v teórii syntaktickej frazeológie.

V sovietskej jazykovede nachádzame myšlienky o syntaktickej frazeológii v niektorých prácach L. I. Rojzenzona. V štúdiu z r. 1968 (s. 252) L. I. Rojzenzon hovorí, že pri ustaľovaní syntaktickej konštrukcie ide o osobitný druh frazeologizácie, pri ktorom vzájomne na seba vplyvajú a vzájomne sa podmieňujú gramatické a lexikálno-gramatické činitele. Medzi inými typmi frazeologizovanej konštrukcie rozoberá aj slovenský typ *Čo som sa nachodil za tebou*. Pokladá ho za typ len čiastočne frazeologizovaný (ibid., s. 258). V novej, všeobecne orientovanej práci (Rojzenzon, 1973) autor opätovne pripomína potrebu vydeľovať syntaktickú frazeológiu, širšie však túto myšlienku nerozvíja.

Z pozície syntaxe sa táto oblasť v sovietskej jazykovede načrtla v novej akademickej gramatike spisovnej ruštiny (Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka, 1970). V prehľade vetných schém sa osobitne vyčleňujú frazeologizované vetné schémy, a to jednak pri oznamovacích vetách (ibid., s. 558), jednak pri opytovacích vetách (ibid., s. 572). Špecifika týchto vetných schém a pochopiteľne ani podstata ich frazeologizovanosti sa tu podrobnejšie neskúma. Dôležité však je, že v oboch prípadoch (pri oznamovacích i pri opytovacích vetných schémach) sa dosť zreteľne vyčleňuje viacej typov a to poukazuje na vnútornú členitosť a pestrosť celej syntaktickej frazeológie.

Tento prehľad literatúry ukazuje, že aj pri nerozpracovanosti teórie syntaktickej frazeológie existuje už viacero základných zistení, ktoré môžu byť dobrým východiskom pri budovaní a rozvíjaní sústavnej teórie, pretože dosť presvedčivo zachytávajú aspoň niektoré oporné body pre celú túto oblasť. Preto je pochopiteľné, že aj v nasledujúcich vlastných výkladoch skúmanej problematiky budeme nadväzovať na jednotlivé čiastkové výsledky uvedených vedeckých prác.

Pojem syntaktická frazeológia sa objavuje až v novších fázach výskumu frazeológie. Nemohol sa zreteľne vyhraniť vtedy, keď sa za základný znak frazeologizmu pokladala ich ekvivalentnosť so slovom. Až prekonanie tohto postoja k frazeológii umožnilo úvahy o syntaktickej frazeológii. Keď sa totiž pri tejto zmene postoja došlo k tomu, že frazeologizmus nemusí byť ekvivalentný len so slovom, ale aj so syntagmou, ba i s vetou, začalo sa diferencovane pozerať aj na funkciu frazeologizmov. Kým pri uplatňovaní princípu ekvivalentnosti frazeologizmu so slovom sa pripúšťala pri frazeologickej jednotke (ďalej FJ) len nominatívna funkcia, pri novších pohľadoch sa už rozlišujú FJ s nominatívnou funkciou, FJ s komunikatívnou funkciou, FJ s nominatívno-komunikatívnou funkciou a FJ, pri ktorých nie je zreteľná ani nominatívna, ani komunikatívna funkcia (Kunin, 1970). Teda až zmena v chápaní samej podstaty frazeológie umožnila systematickejšie uvažovať o naznače-

nom pojme. Ak predsa už pred touto závažnou metodologickou zmenou nachádzame zmienky o syntaktickej frazeológii, treba ich pripísať tomu, že v niektorých koncepciách sa nikdy ekvivalentnosť medzi slovom a FJ nepokladala za najdôležitejší alebo dokonca výlučný znak frazeologickosti, ale že v nich mala skôr praktické (lexikografické) poslanie.

Existenciu istých typov zmeravených, petrifikovaných syntaktických konštrukcií, a tým aj existenciu samej syntaktickej frazeológie už netreba osobitne dokazovať. Konštrukcie typu *ako je, tak je*; *dať/nedať pozor*; *chlap do chlapa* a iné vyznačujú sa evidentnou zmeravenosťou, čím sa zároveň odlišujú od obyčajných syntaktických (syntagmatických alebo vetných) konštrukcií. Vzniká tu však otázka, či to stačí na to, aby sme ich pokladali za frazeologizované a vyčleňovali ich ako osobitný podtyp frazeológie — syntaktickú frazeológiu. Aby sme mohli odpovedať na túto otázku, treba frazeologizované konštrukcie konfrontovať s inými typmi frazeologizmov, s vlastnosťami lexikálnych frazeologizmov. Začneme vlastnosťou, ktorá je pre ne najtypickejšia a ktorá sa často pokladá aj za základnú vlastnosť všetkých frazeologizmov, totiž ustálenosťou.

Ustálenosť frazeologizmov sa v doterajšom vývine tejto disciplíny chápala rozlične a často sa jej vyčítala nešpecifickosť. V našich prácach sme sa priklonili ku komplexnému chápaniu tejto vlastnosti (Mlacek, 1972; 1974). Keď chceme sledovať fungovanie tejto vlastnosti pri syntaktických frazeologizmoch, budeme ju chápať v tomto širokom zmysle a najmä v tej interpretácii, akú jej pripisuje citovaný A. V. Kunin (1970). Podľa A. V. Kunina sa frazeologizmy vyznačujú týmito druhmi ustálenosti: ustálenosťou používania, morfológickou ustálenosťou, syntaktickou ustálenosťou, štruktúrno-sémantickou ustálenosťou významu a lexikálneho zloženia (Kunin, op. cit., s. 89—112). Lexikálne frazeologizmy sa vyznačujú prítomnosťou (pravda, v rozličnej miere) všetkých uvedených typov ustálenosti. Ako je to pri syntaktických frazeologizmoch? Sledujme jednotlivé typy ustálenosti. Ustálenosť používania je pri nich rovnako zastúpená ako pri ostatných frazeologizmoch. Aj syntaktické frazeologizmy totiž vstupujú do rečového procesu ako relatívne hotové, reprodukovateľné jednotky. Pokiaľ ide o morfológickú ustálenosť, zisťujeme analogický stav. V petrifikovanej konštrukcii sú niekedy celkom, niekedy len čiastočne (podobne ako pri lexikálnych frazeologizmoch) ustálené tvary (hovorí sa tu o neúplnej alebo až nulovej paradigme komponentov — Mlacek, 1972; Rojzenzon, 1973). Ustálenosť syntaktickej stavby je tu niekedy dokonca väčšia ako pri lexikálnych frazeologizmoch (lexikálne frazeologizmy častejšie pripúšťajú syntaktickú variantnosť). Rozdiely medzi lexikálnymi a syntaktickými frazeologizmami sú až pri ostávajúcich dvoch typoch ustálenosti. Štruktúrno-sémantická ustálenosť i ustálenosť významu totiž súvisia s ustálenosťou lexikálneho zloženia lexikálnej FJ. Rozdiel v tomto bode medzi lexikálnymi FJ a frazeologizovanými konštrukciami nemožno prehliadať (veď napr. v citovanom bulharskom frazeologickom slovníku sa práve preto frazeologizované konštrukcie neobjavujú; nemodelovosť FJ proti modelova-

nosti voľných slovných spojení vidí ako zreteľnú opozíciu aj A. V. Kunin, 1970), no nazdávame sa, že ho nemožno ani zveľičovať.

Ustálenosť lexikálneho zloženia nemožno ani pri lexikálnych FJ absolutizovať. Oproti úplnej zmeravenosti, petrifikovanosti sa tu vyskytuje aj lexikálna variantnosť. Požiadavka nemodelovosti teda ani tu neplatí vždy a rovnako dôsledne. Ak máme na jednej strane celkom nemenné frazeologizmy s petrifikovaným zložením (napr. z roka na rok, krv a mlieko a pod.), na druhej strane sú lexikálne FJ, ktoré pripúšťajú menšiu-väčšiu premenlivosť vo svojom lexikálnom zložení. V *Malom frazeologickom slovníku* (1974) sa napr. uvádzajú takéto prípady s lexikálnou variantnosťou: *mrzne (mráz, zima), až klince strieľajú (až klince vyskakujú zo šindľov, až šindľe, strechy, uhly praskajú, pukajú); mať jedovatý (ostrý, pichľavý, štipľavý a pod.) jazyk*. Pomerne veľká lexikálna variantnosť je aj pri ustálených prirovnaniach. Ukazuje sa teda, že tu sú isté náznaky smerujúce nielen k pevnému lexikálnemu zloženiu, ale aj k ustálenej konštrukcii.

Ak sme pri lexikálnych frazeologizmoch konštatovali existenciu FJ s celkom petrifikovaným zložením, tak pri syntaktických frazeologizmoch môžeme naopak zistiť ustálené konštrukcie s neobmedzene premenlivým lexikálnym zložením. Napr. konštrukcia typu *subst₁ ako subst₁ (chlap ako chlap, zima ako zima, kino ako kino, vlak ako vlak atď.)*. Zisťujeme tu však aj také ustálené konštrukcie, ktoré nie sú vo svojom lexikálnom obsadzovaní neobmedzené; zreteľné ohraňovania mávajú najmä frazeologizované syntagmatické konštrukcie. (Porov. napr. Mihálove príklady *noha na nohe, noša do noše* alebo niektoré prípady frazeologizovaných pádových konštrukcií, ako ich uvádzajú F. Miko a J. Oravec.) Premenlivosť lexikálneho zloženia je v týchto prípadoch obmedzená sémantikou, vlastným významom daných slov. A tak tu zisťujeme vlastne reťazec frazeologizmov, v ktorom sa zdanlivo nepreklenuteľná hranica medzi lexikálnymi a syntaktickými frazeologizmami oslabuje. Podľa ustálenosti lexikálneho zloženia sa potom vedľa seba postupne radia: 1. lexikálne frazeologizmy s absolútne petrifikovaným lexikálnym zložením, 2. lexikálne FJ s lexikálnou variantnosťou, 3. syntaktické frazeologizmy s ohraňovanou premenlivosťou lexikálneho zloženia, 4. syntaktické frazeologizmy s neobmedzenou premenlivosťou lexikálneho zloženia (pravda, aj tu ide len o relatívne neobmedzenú premenlivosť, pretože podľa typu konštrukcie sa tu môžu vyskytovať iba slová istého slovného druhu, ba často len v istom tvare). Z predchádzajúcich myšlienok teda vyplýva, že ani v tomto citlivom bode nie je zásadný rozdiel medzi lexikálnymi a syntaktickými frazeologizmami; rozdiel medzi 2. a 3. typom možno v istých prípadoch chápať len ako kvantitatívny. Fungovanie celej ustálenosti pri lexikálnej a syntaktickej frazeológii sa teda javí ako paralelné; napriek zjavným zhodám nechceme tu hovoriť o úplnej rovnocennosti.

Z konfigurácie jednotlivých typov ustálenosti vychodí aj ďalšia vlastnosť, ktorú si chceme všimnúť pri syntaktických FJ, a to prenesenosť významu. Osobitne sa pri nej treba pristaviť jednak preto, že sa v mnohých koncepciách s ňou ráta ako so

základnou vlastnosťou frazeologizmov (napokon aspoň implicitne musia s ňou rátať aj tie koncepcie, ktoré sa opierajú o iné vlastnosti FJ; aj citovaný A. V. Kunin okrem iných vlastností práve ňou odlišuje svoju frazeológiu od frazeomatiky), jednak preto, že práve v oblasti sémantiky sa predpokladajú rozdiely medzi lexikálnymi frazeologizmami a frazeologizovanými konštrukciami. Pri lexikálnych frazeologizmoch je táto vlastnosť vlastne vždy (pravda, v rozličnej miere) prítomná. Prejavuje sa aj v syntaktických frazeologizmoch?

Pri hľadaní odpovede na túto otázku vyjdeme z pozorovania niektorých frazeologizovaných konštrukcií. Výrazy typu *chlap ako chlap, noha ako noha* nie sú skutočným prirovnaním, ako by napovedala forma, ale majú osobitný význam, ktorý možno opisom vystihnúť takto: „všetci chlapi sú rovnakí, všetky nohy sú rovnaké“. Pri rozbere významu tejto konštrukcie nám vychodí, že časť významu, reprezentovaná premenlivou zložkou, je premenlivá, ale časť významu, podmienená ustálenou konštrukciou, ostáva pri všetkej lexikálnej premenlivosti rovnaká a spôsobuje, že význam celého spojenia tu — podobne ako pri lexikálnej frazeológii — nie je obyčajným súčtom významov jednotlivých slov v konštrukcii. Vezmime si iný typ: *Iba pod verandou na lavičke sedí starec, v ruke kravský roh, a čo pidlíkuje po ňom pidlíčkom, to pidlíkuje.* (Moric) Aj tu máme do činenia s osobitnou konštrukciou, lebo tu nejde o obyčajné opakovanie daného slova. Lexikálne obsadenie slovesného elementu je premenlivé. Význam tejto ustálenej konštrukcie možno opísať takto: (niekto) neprestajne robí tú istú činnosť (ktorá je pomenovaná premenlivým slovesom). Aj význam tejto konštrukcie len čiastočne súvisí s významom komponentov. Celý výraz má aj svoj vlastný význam.

Uvedené príklady zreteľne dokazujú, že frazeologizované konštrukcie sa vyznačujú nielen ustálenosťou, ale aj evidentným posúvaním významu. Predsa je to však trochu iné prenášanie významu, ako poznáme pri lexikálnej frazeológii. Jeho špecifickosť spočíva v tom, že sa opiera viacej o zmeny v gramatickej sémantike ako o zmeny v lexikálnej sémantike. Ináč možno povedať, že prvotný je tu posun v gramatickej sémantike (vo význame konštrukcie, spojenia), posun v lexikálnej sémantike je tu skôr dôsledkom predchádzajúceho. Žiada sa tu ešte dodať, že zo skúmaného hľadiska sú isté rozdiely napr. medzi frazeologizovanými vetami a frazeologizovanými pádovými konštrukciami. Kým základná zložka významu frazeologizovanej vety ostáva aj pri lexikálnych rozdieloch v podstate rovnaká, pri frazeologizovaných pádových konštrukciách začína v každom jednotlivom prípade vystupovať väčšmi do popredia význam daný lexikálnym zložením a zatláča všeobecné (gramatické) vlastnosti trochu do pozadia. Frazeologizované pády sa z tohto aspektu javia ako prechod medzi vlastnou syntaktickou frazeológiou a lexikálnymi frazeologizmami.

Napokon tu treba spomenúť vlastnosť, ktorú jedni autori pokladajú za najtypickejší znak FJ, iní zasa len za sprievodnú vlastnosť, a to expresívnosť. K. Ničeva (1973, s. 252) pripisuje všetkým syntaktickým frazeologizmom výraznú expresív-

nosť, podrobnejšie ju však nevysvetľuje. Bez výslovného poukazovania na frazeologickosť konštrukcií s dialogickým nominatívom (*podvod je podvod, Muráň je Muráň* a pod.) upozorňuje na expresivnosť tejto konštrukcie F. Miko (1962, s. 116), keď píše: „Vymedzovať slovo ním samým je paradox a má zmysel len so zreteľom na rozštiepenie substantíva na rámec a obsah, takže potom tu ide o implicitnú kvalifikáciu rámca obsahom tohto rámca.“ Podobný paradox, nezvyčajnosť možno zistiť vlastne pri všetkých konštrukciách, ktoré sa zaraďujú medzi frazeologizované. Ako sme uviedli, ustálenosť konštrukcie, spätá s rozličnými významovými posunmi, implikuje v sebe aj jej expresivnosť. Podobne ako väčšina lexikálnych frazeologizmov majú aj syntaktické frazeologizmy osobitné štylistické hodnoty. Na pozadí voľných syntaktických spojení sa javia ako príznakové, nápadné, expresívne. Rovnako ako pri obraznosti aj tu však existuje istý rozdiel medzi expresivnosťou frazeologizovaných konštrukcií a expresivnosťou lexikálnych frazeologizmov. Vidíme ho najmä v tom, že kým expresivnosť lexikálnych FJ je individuálna, pri každej FJ iná (rozdielnu expresivnosť môžu mať dokonca aj jednotlivé varianty tej istej FJ), tu je určitý expresívny príznak spoločný pre celú frazeologizovanú konštrukciu, teda bez ohľadu na lexikálnu premenlivosť niektorých zložiek.

Záverom týchto úvah možno konštatovať, že základné vlastnosti frazeologizmov sú charakteristické aj pre oblasť syntaktickej frazeológie. Ukazuje sa však, že pri ich fungovaní nie je úplná zhoda s ich platnosťou v lexikálnej frazeológii; zisťujeme tu analógie, niekedy však aj isté rozdiely. Ustálené syntaktické konštrukcie treba pokladať za osobitnú, jednako však organickú zložku frazeológie. Hranice medzi lexikálnou a syntaktickou frazeológiou sú aj napriek rozdielom medzi centrálnymi javmi z oboch týchto častí frazeológie pomerne jemné.

Ak sa v predchádzajúcich poznámkach dokázalo, že frazeologizované konštrukcie sú organickou súčasťou frazeológie, treba z toho vyvodiť aj isté všeobecnejšie závery týkajúce sa celej frazeológie. Ide tu najmä o opätovné určenie miesta frazeológie medzi jazykovednými disciplínami. Pokiaľ sa do frazeológie zaraďovali iba lexikálne FJ (a najmä len ekvivalentné so slovom), platila dosť presvedčivo téza, podľa ktorej treba frazeológiu chápať ako zložku lexiky a lexikológie. Pri rozšírení hraníc frazeológie o vetne stavané frazeologizmy (najmä príslovia a porekadlá) a predovšetkým po vyčlenení pojmu syntaktická frazeológia stráca uvedené začlenenovanie frazeológie svoju jednoznačnú platnosť. Lexikálna frazeológia sa nám v zhode s viacerými sovietskymi autormi javila ako istá nadstavba nad lexikálnym plánom jazyka (Mlacek, 1976). Pri predchádzajúcej charakteristike jednotlivých vlastností syntaktických FJ sa ukázalo, že aj pri nich majú závažnú úlohu sémantické vlastnosti; tento znak zblízuje syntaktickú frazeológiu s lexikálnou frazeológiou a dovoľuje aj po tomto rozšírení frazeológie ostať pri uvedenom zaradení. Pri syntaktickej frazeológii sú, pravdaže, závažné aj súvislosti so syntaktickým plánom, ale ešte dôležitejšie sú tie vlastnosti, ktoré menia túto konštrukciu na frazeologickú. Tie, ako sme videli, smerujú od vlastnej syntaxe k novým významom daných spojení,

približujú ju k lexikálnym frazeologizmom, a tak dávajú celej frazeológii relatívne jednotný charakter.

Hoci sme v doterajšom výklade iba ilustratívne uviedli niektoré frazeologizované konštrukcie, ukazuje sa, že celá syntaktická frazeológia je vnútorne bohato členená. K. Ničeva (1973) rozdelila, ako sme uviedli, všetky frazeologizované konštrukcie podľa toho, či sa ich ustálenosť spája alebo nespája s prítomnosťou nejakého slova alebo zvratu. Nám sa zdá, že tu treba vyjsť z takého kritéria, ktoré je vlastné pre oblasť konštrukcií, totiž z rozlišovania syntagmaticky a vetne (i súvetne) stavaných frazeologizovaných konštrukcií. V oblasti syntaktických FJ so syntagmatickou stavbou by sa mohli ďalej vyčleňovať osobitne frazeologizované pádové konštrukcie a osobitne ostatné prípady frazeologizovaných syntagiem. Medzi frazeologizovanými vetnými konštrukciami (teda až na 2. stupni delenia) možno rozlišovať tie typy, ktoré stanovila K. Ničeva.

Materiálový výskum syntaktickej frazeológie je doteraz tiež neuspokojivý. Aby sme ukázali (a to bez nároku na vyčerpávajúcu analýzu), aká pestrá je sféra syntaktických FJ, budeme sledovať len jeden typ, a to frazeologizované konštrukcie s tautológiou. Tieto konštrukcie sú dosť rozšírené, a tak tvoria pomerne veľkú zložku celej syntaktickej frazeológie. V slovenčine sa vyskytujú takéto frazeologizované konštrukcie s tautológiou:

1. typ: *chlap ako chlap*. Tento typ zaraďujú do syntaktickej frazeológie aj nová akademická gramatika ruštiny (*Grammatika sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka* 1970, s. 558) aj bulharský frazeologický slovník (Ničeva a kol., 1974, s. 15). Význam tejto konštrukcie sme už opisom vyjadrili takto: všetci (chlapi) sú rovnakí. Tak sa to odráža aj v príklade z literatúry: *Čert aby sa vyznal v tých menách. Mesto ako mesto*. (Urban) Ide o typ, ktorého lexikálna premenlivosť medzi substantívami je takmer neohraničená.

2. typ: *chlap ako chlap, (ale...)*. Ide o konštrukciu, ktorá sa významovo odlišuje od tvarovo blízkej predošlej frazeologizovanej konštrukcie. Jej význam možno opísať asi takto: O pomenovanej veci netreba v danej súvislosti uvažovať (alebo pochybovať), rozhodujúce, dôležité je niečo iné. Alebo ináč: Nie pomenovaná vec, ale niečo iné je dôležité v daných súvislostiach. V kontexte rozhlasovej relácie, v ktorej sa hovorilo o tom, ako deti zapričiňujú požiare, vyskytla sa takáto replika: *Deti ako deti, skôr nezodpovedný prístup ich rodičov je na príčine*. Aj v tomto type je lexikálna zameniteľnosť substantívnej zložky takmer neobmedzená.

3. typ: *nie je chlap ako chlap*. Tento typ sa vyčleňuje na pozadí 1. typu. Treba však povedať, že aj napriek podobnej významovej platnosti, pravda, v zápornej hodnote, je tento typ menej frazeologizovaný. Nižšiu mieru frazeologizovanosti v ňom spôsobuje väčšia explicitnosť celého výrazu. Aj tu je lexikálne obsadzovanie substantívnej zložky veľmi široké.

4. typ: *chlap je chlap* (s variantom: *chlap je len chlap*). Významovú platnosť tohto typu dobre vystihuje citované Mikovo konštatovanie, že ide o hodnotenie. Lexikálna

zameniteľnosť je aj v tomto type veľmi široká. Je to typ s nižšou frazeologizovanosťou. Príklady: *Zrada je zrada a podlosť je podlosť.* (Kukučín) — *Mŕtvy je mŕtvy a mŕtve telo treba, keď aj len symbolicky, pokropiť.* (Bednár)

5. typ: *chlap do chlapa, noša do noše.* J. Mihál ho v citovanej štúdii pokladá za ustálené prirovnanie. Zdá sa však, že tu ide skôr o kvantitatívny, intenzifikačný význam, ako o skutočné prirovnanie. Lexikálne obsadzovanie substantívnej zložky je v tomto type do istej miery ohraničené, je podstatne užšie ako pri predchádzajúcich typoch.

6. typ: *dom na dome, kniha na knihe.* Vyjadruje sa ním veľká miera výskytu pomenovanej substancie. Je blízky predchádzajúcemu typu.

7. typ: *chlap sem, chlap tam.* Napr.: *Zub sem, zub tam, nech si vraj hneď ľahne do dateliny.* (Bednár) — *Pán brat sem, pán brat tam, kdeže som ja s vami húsence pásol?* (Kalinčiak) Keďže tu ide o ustálenú zloženú konštrukciu, jej význam je dosť neurčitý. Opisne ho možno vysloviť približne takto: na pomenovanej veci nezáleží, pomenovaná vec nie je dôležitá, treba robiť... Zameniteľnosť substantívnej zložky je tu pomerne široká. Ide opäť o typ s vyššou frazeologizovanosťou.

8. typ: *ako číta, tak číta.* Význam tejto konštrukcie sa kryje s významom intenzifikačnej determinatívnej syntagmy: neprestajne číta. Napr.: *A ako pchá tak pchá do seba šúľky — z hlíny* (Zechenter) V uvedenom príklade sa medzi výrazy nekladie čiarka. Nazdávame sa však, že aj keď z významového hľadiska tu už nejde o koreláciu (alebo len veľmi oslabenú), formálna stránka tohto výrazu je ešte natoľko živá, že medzi tautologické výrazy treba dať čiarku. Zameniteľnosť slovesnej zložky je vlastne neohraničená.

9. typ je významovo rovnocenný s predchádzajúcim, ale lexikálne (a hádam aj svojím rozšírením a používaním) je ohraničenejší. Je to typ, ktorý reprezentuje citovaná Moricova veta: *Iba pod verandou na lavičke sedí starec, v ruke kravský roh, a čo pidlikuje po ňom pilničkom, to pidlikuje.* Podobnú výstavbu, ale aj iný význam má táto konštrukcia s tautologickým substantívom: *Čo chlap, to chlap!* V porovnaní so slovesnou konštrukciou je tento typ ešte užšie ohraničený v lexikálnej zameniteľnosti substantíva.

Okrem uvedených frazeologizovaných konštrukcií s tautológiou existuje ešte niekoľko výrazne ohraničených typov, ktoré tiež patria do tejto kategórie. Uvedieme ich vedľa seba v kontextoch: *Museli sa zamyslieť nad tým, prečo v ich kraji rok čo rok nastáva taká veľká migrácia.* (Pravda, substantívum *rok* je tu zameniteľné pomenovaniami ostatných časových jednotiek: *hodina čo hodina, deň čo deň, noc čo noc* a pod.) — ... *priam vykopnutí zamestnávateľom, z hodiny na hodinu: nerátame s tebou.* Analogická situácia ako v predchádzajúcom type, ale výraz *z hodiny na hodinu*, známy aj v kratšom variante *na hodinu*, má oproti ostatným výrazom tohto typu trochu špecifikovanejší význam a dostáva sa už do lexikálnej frazeológie. — *Keď myslím na to, čo bolo potom, a trvalo to roky a roky, všetko mi prichodí rovnaké.* (A) tu je lexikálna zameniteľnosť ohraničená, ak sa má uchovať význam

konštrukcie: *roky a roky* = dlhé roky, *hodiny a hodiny* = dlhé hodiny.) Podobných, užšie ohraničených frazeologizovaných konštrukcií s tautológiou možno predpokladať ešte viacej.

Rozbor skupiny frazeologizovaných konštrukcií ukazuje, že pri takejto vnútornej diferenciácii, pri širokej lexikálnej zameniteľnosti a tým aj veľkej frekvencii niektorých typov predstavuje syntaktická frazeológia naozaj pomerne rozsiahlu a závažnú oblasť javov, ktoré si zasluhujú pozornosť. Prvou úlohou tu ostáva zisťovanie celého inventára syntagmatických i vetných frazeologizovaných konštrukcií a určovanie stupňa ich frazeologizovanosti.

Pri analýze tejto skupiny frazeologizovaných konštrukcií aj pri ďalších typoch, ktoré sme predtým uviedli na ilustráciu niektorých myšlienok vo výklade, ukázala sa dosť veľká, neohraničená alebo len čiastočne ohraničená lexikálna zameniteľnosť komponentov. Potom sa tu vynára ešte jedna závažná otázka všeobecnej povahy: Čo tvorí vlastnú syntaktickú frazeologickú jednotku — abstraktná konštrukcia, alebo všetky jej možné lexikálne obsadenia? Odpoveď treba hľadať v určení podstaty frazeologizovanej konštrukcie. Ako sme uviedli už v iných súvislostiach, frazeologizovanosť týchto zvrátov vyplýva z konštrukcie, teda vlastnou frazeologickou jednotkou je tu sama konštrukcia. Rozoberané typy frazeologizovaných konštrukcií s tautologizmami teda možno zachytiť schematicky takto: *subst₁ sem, subst₁ tam; subst₁ ako subst₁*. Potom však vzniká ďalšia otázka, ako označiť konkrétne realizácie uvedených FJ, napr. *chlap ako chlap, dieťa ako dieťa* a pod.

Všetky takéto realizácie patria k jednej FJ, nie sú to teda frazeologické synonymá. Ide tu o rozličné podoby tej istej FJ, ale nie sú to ani varianty FJ: miera ich zhody je väčšia, ako býva medzi rozličnými variantmi. (Za varianty tu možno pokladať dve podobné frazeologizované konštrukcie s rovnakým významom; v rozbere sme uviedli prípady variantov *chlap je chlap a chlap je len chlap*.) V oblasti tvarovej premenlivosti FJ sa okrem vlastných morfológických variantov spomínajú v niektorých novších prácach paradigmatické formy alebo paradigmatické rady FJ. Obidve označenia sa doteraz chápu ako synonymá a takto ich podávame aj vo svojom rozbere frazeologických termínov (Mlacek, 1975, s. 233). Po rozbere syntaktických frazeologizmov sa ukazuje, že tu ide o niečo podobné, ako keď sa istá zložka lexikálnej FJ pravidelne paradigmaticky obmieňa (*lepím, lepiš, lepia sa mu päty*). Rozdiel je len v tom, že kým tam ide o tvarovú paradigmu, v syntaktickej frazeológii ide o lexikálnu paradigmu (v istej frazeologizovanej konštrukcii sa môžu zamieňať napr. len substantíva, v inej len slovesá atď.). Potom sa ukazuje odôvodnené diferencovať doteraz synonymnú dvojicu spomínaných termínov a pre oblasť morfológických premien ponechať popri morfológických variantoch termín paradigmatické formy frazeologizmu, na označenie konkrétnych podôb frazeologizovaných konštrukcií zasa špecifikovať označenie paradigmatický rad syntaktického frazeologizmu. Takýto postup je v súlade s prebiehajúcou diferenciáciou celej frazeologickej problematiky.

Usilovali sme sa ukázať na špecifickosť syntaktickej frazeológie i na potrebu pokračovať v jej výskume. Naše poznámky nemohli vyčerpať všetky okruhy otázok, ktoré sa v daných súvislostiach ponúkajú na riešenie. Pravda, výskum tejto časti frazeológie sa môže zdať menej aktuálny v porovnaní s výskumom lexikálnej frazeológie, najmä pokiaľ sa význam teoretického opisu frazeológie meria iba jeho dosahom pre lexikografickú aplikáciu. Výskum syntaktickej frazeológie bude závažný v inom smere. Na jednej strane sa ním ďalej kompletizuje inventár všetkých javov, ktoré možno zaradiť do frazeológie, na druhej strane pomôže plastickejšie a diferencovanejšie vidieť celú oblasť konštrukcií, oblasť syntaxe. V tomto zmysle je pokračovanie v bádani syntaktickej frazeológie dôležitou a aktuálnou úlohou.

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Bibliografia

- DOKULIL, M.: [Diskusný príspevok.] In: Lexikografický zborník. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, s. 35.
- Grammatika sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka. Red. N. J. Švedova. Moskva, Nauka 1970. 767 s.
- KAČALA, J.: Doplnok v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 277 s.
- KUN'N, A. V.: Anglijskaja frazeologija. (Teoretičeskij kurs.) 1. izd. Moskva, Vysšaja škola 1970. 343 s.
- MIHÁL, J.: Z Kukučínovho slovníka. Slovenská reč, 25, 1960, s. 89—104.
- MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962. 254 s.
- MLACEK, J.: Frazeologická jednotka a jej hranice. In: Studia Academica Slovaca. 3. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1974, s. 201—217.
- MLACEK, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Saarikanae. Spoločenskovedný zväzok 9. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 84 s.
- MLACEK, J.: O slovenskej frazeologickej terminológii. Kultúra slova, 9, 1975, s. 228—235.
- MLACEK, J.: K vymedzeniu frazeológie. In: Recueil linguistique de Bratislava. 6. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1976 (v tlači).
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.
- NIČEVA, K.: Sintaktična frazeologija v bálgarskija ezik sapostavitelno s drugite slavianski ezici. [Tézy.] In: VII. Miedzynarodowy kongres slavistow. Streszczenia referatow i komunikatow. Warszawa, PAN 1973, s. 252—253.
- NIČEVA, K. — SPASOVA-MICHAJLOVA, S. — ČOLAKOVA, K.: Frazeologičen rečnik na bálgarskija ezik. Tom 1. A-N. 1. vyd. Sofia, Izdatelstvo na Bálgarskata akademija na naukite 1974. 760 s.
- ORAVEC, J.: Väzba slovie v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967. 389 s.
- ROJZENZON, L. I.: Lekcii po obščej i ruskog frazeologii. 1. vyd. Samarkand 1973. 223 s.
- ROJZENZON, L. I.: Vlijanije morfoložičeskich i semantičeskich faktorov na formirovanije i stabilizaciju sintaksičeskich struktur. In: Otázky slovanské syntaxe. 2. Brno 1968, s. 256—261.
- SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. 1. vyd. Bratislava, SPN 1974. 296 s.

СИНТАКСИЧЕСКАЯ ФРАЗЕОЛОГИЯ

Резюме

Синтаксическая фразеология до сих пор не подвергалась более подробному исследованию. В статье автор изучает свойства фразеологизированных конструкций и сравнивает их с основными свойствами лексических фразеологизмов. Он подвергает анализу, главным образом, свойство устойчивости, переноса значения и экспрессивности фразеологизированных конструкций. Он констатирует принципиальное сходство обоих типов фразеологизмов, но обращает внимание и на определенные различия между ними.

Касаясь устойчивости, он устанавливает органичный переход между синтаксической и лексической фразеологией. Говоря об образности или переносе значения, он обращает внимание на то, что фразеологизированные конструкции отличаются определенным напряжением, существующим между дословным значением неустойчивого компонента и грамматической семантикой данной конструкции: именно из этого напряжения вытекает образность конструкции в целом, правда, образность немного другая, чем образность лексических фразеологизмов.

В отличие от совсем индивидуальной экспрессивности, наблюдаемой у лексических фразеологизмов, отдельные фразеологизированные конструкции — несмотря на их лексическую изменчивость — характеризует одинаковый тип экспрессивности. Обзор этих свойств показывает, что лексическая и синтаксическая фразеология отличаются параллельными свойствами.

Признание синтаксической фразеологии говорит в пользу существующей до сих пор общей характеристики фразеологии: фразеология является определенной надстройкой над лексическим планом, но, одновременно, она явно связана с синтаксическим планом.

Значение синтаксической фразеологической единицы имеют отдельные фразеологизированные конструкции. Их конкретны реализации с лексическим составом имеют значение парадигматических рядов фразеологизма.

Результатом исследования типов фразеологизированных конструкций с тавтологией неустойчивого компонента является установление 9 типов (некоторые и с вариантами) этих конструкций. Анализ свидетельствует о значительной степени дифференциации синтаксической фразеологии.

Исследование в области синтаксической фразеологии необходимо проводить одновременно по двум причинам: с одной стороны оно способствует комплектации всех фразеологических вопросов языка, с другой стороны, оно способствует более детальной характеристике синтаксических конструкций.

DISKUSIE

PRINCÍP HISTORIZMU A DIACHRONICKÝ OPIS JAZYKA

(Nad knihou Rudolfa Krajčoviča *Slovenčina a slovanské jazyky I. Praslovanská genéza slovenčiny*)

EMIL HORÁK

0. V tomto príspevku sa chceme zamýšľať nad metodickými postupmi a teoretickými princípmi, ktoré sa uplatňovali a uplatňujú v diachronických opisoch slovenčiny a uvažovať o aplikácii princípu historizmu pri komplexnom opise jazyka. K takýmto metodologicko-teoretickým úvahám nás priamo podnecuje kniha Rudolfa Krajčoviča *Slovenčina a slovanské jazyky I* (1974), ktorá vychádza ako prvý zväzok, zdá sa, veľkých syntetických dejín slovenského jazyka. Aké metodické postupy uplatňuje R. Krajčovič v tejto knihe? Z akých teoretických princíпов vychádza? Ako nadväzuje na predchádzajúce výskumy vývinu slovenčiny? Akým smerom posúva a ako rozvíja poznanie dejín slovenského jazyka? Ak sa nám tieto a podobné otázky vynárajú vo vedomí skôr, než začneme čítať túto Krajčovičovú knihu, bude to zrejme preto, že Krajčovičove dejiny slovenského jazyka vychádzajú bezprostredne po súborných päťzväzkových *Dejinách slovenského jazyka* J. Stanislava (1954—1973) a pomerne v krátkom časovom odstupe po *Fonologickom vývine slovenčiny* E. Paulinyho (1963).

1. Kniha R. Krajčoviča *Slovenčina a slovanské jazyky I* vychádza ako vysokoškolská učebnica. Autor ju adresuje „predovšetkým budúcim adeptom slovakistiky a slavistiky, vysokoškolákom, aspirantom a mladším vedeckým pracovníkom“ (s. 9). Pravda, keď túto prácu porovnávame s predchádzajúcou jeho knihou *Náčrt dejín slovenského jazyka* (1963), ktorá dodnes dobre plní funkciu vysokoškolskej učebnice dejín slovenčiny, zisťujeme, že nová Krajčovičova kniha *Slovenčina a slovanské jazyky* ďaleko presahuje rámec vysokoškolskej učebnice, a to nielen rozsahom, ale aj svojím vedecko-bádateľským zameraním. A keď sme pri čítaní tejto Krajčovičovej knihy viackrát prinútení položiť si otázku, či máme pred sebou skutočne iba učebnicu dejín slovenčiny, alebo pôvodné vedecké dielo, bude to vari preto, že sa v tejto knihe prejavuje stále napätie medzi didakticko-výkladovou a vedecky bádateľskou stránkou. Toto napätie by, prirodzene, nemuselo znižovať celkovú hodnotu knihy, keby miestami neprechádzalo v rozpory a protirečenia, ktoré

zostávajú v knihe neriešené. Ide najmä o rozpory medzi metodologickými a teoretickými východiskami, ktoré sa uvádzajú v predhovore knihy, a ich uplatnením v samej práci, resp. možnosťou ich uplatnenia vôbec. Keďže chce autor svojou knihou dať aj „impulz na ďalšie riešenie problémov, resp. pripraviť pôdu pre čínorodú polemiku“ (s. 9), budeme ďalej venovať **pozornosť najmä tým základným metodologickým otázkam, ktorých riešenie by malo prispieť k vyjasneniu povahy metodických postupov, ktoré sa budú uplatňovať v ďalšom výskume vývinu slovenského jazyka.**

1.1. R. Krajčovič vychádza vo svojej novej knihe z predpokladu, že sa v predchádzajúcich opisoch slovenčiny ešte **nevyčerpali všetky možné aspekty výskumu dejín jazyka** a zdôrazňuje potrebu „využiť pri skúmaní dejín slovenčiny aj ďalší výskumný aspekt — slovanské porovnávacie hladisko“ (s. 5). Tento aspekt, ako je známe, nie je pri opise dejín slovenčiny celkom nový, ale sa dodnes podľa R. Krajčoviča „komplexnejšie a systematickejšie nevyužil“ (s. 5). Podľa toho by sme metodický prínos Krajčovičovej knihy mali hľadať predovšetkým v novej aplikácii slovanského porovnávacieho hladiska: ak v predchádzajúcich opisoch išlo skôr „o porovnávanie lineárne, ilustratívne, ktorým sa iba naznačujú zhody alebo rozdiely v slovanských jazykoch“, Krajčovičovi ide o charakteristiku „vývinových alebo aspoň typologických súvislostí použitých paralel“ (s. 5). A tak si R. Krajčovič kladie v práci *Slovenčina a slovanské jazyky I* za cieľ „načrtnúť vývin slovenčiny najprv v jej predhistorickej fáze čiže na pozadí vnútorného vývinu práslovančiny a potom podľa jednotlivých jazykových rovín v rámci vývinu ostatných slovanských jazykov“ (s. 5). Pritom sa vzdáva tradičného lineárneho porovnávania javov a chce sa pokúsiť „hľadať vnútorné zákonitosti vývinovej kontinuity slovenčiny na základe genetickej a štruktúrnej kvalifikácie porovnávaných javov“ (s. 6).

Pri takto naznačenom ciele knihy sa vynárajú dve závažné otázky: (1) či možno vnútorné zákonitosti vývinovej kontinuity slovenčiny odhaľovať na základe „genetickej a štruktúrnej kvalifikácie porovnávaných javov“; (2) či na súčasnom stupni poznania vývinu slovenčiny treba alebo či vôbec možno hovoriť iba o pokuse „hľadať vnútorné zákonitosti vývinovej kontinuity slovenčiny“. Obidve otázky navzájom súvisia. Týkajú sa súčasného stavu poznania dejín slovenčiny a možností jeho ďalšieho rozvíjania. Aby sme sa vyhli pri ich riešení subjektivismu, hľadajme na ne odpoveď najskôr v rovine metodologickej.

Keď vychádzame z metodologickeho predpokladu, že vnútorné zákonitosti určitých konkrétnych (aj keď nie geneticky príbuzných) celkov neplatia všeobecne ako také, ale platia iba v každom konkrétnom celku v konkrétnych podmienkach jeho jestvovania, potom by aj pri odhaľovaní vnútorných vývinových zákonitostí slovenčiny malo platiť, že tieto zákonitosti treba odhaľovať jedine v nej samej — ako v konkrétnom celku, ktorý sa vyvíja v podmienkach vlastných iba jemu samému. Preto vari nebude náhodné, že sa E. Pauliny vo svojom *Fonologickom vývine slovenčiny* vzdáva širšieho slovanského porovnávania, hoci je zrejme, že pri písaní tohto diela mal slovanské vývinové paralely na zreteli. Na prvý pohľad by sa mohlo

zdať, že niet podstatného rozdielu medzi metodickým postupom E. Paulinyho, ktorý vnútorné zákonitosti vývinu slovenčiny odhaľuje porovnávaním slovenských nárečí, a naznačeným metodickým postupom R. Krajčoviča, ktorý sa usiluje vnútorné zákonitosti vývinovej kontinuity slovenčiny odhaľovať na základe genetickej a štruktúrnej kvalifikácie porovnávaných javov. Ale to je skutočne iba zdanie. Podstatný rozdiel medzi týmito dvoma metodickými postupmi je ten, že E. Pauliny sa usiluje odhaliť vnútorné zákonitosti vývinu slovenčiny — ako objektu poznávania — zo samého tohto objektu, a to logickými postupmi analýzou a syntézou, zatiaľ čo R. Krajčovič hodlá tieto zákonitosti odhaľovať skôr mimo tohto objektu, resp. v jeho kontakte s podobnými objektmi — ostatnými slovanskými jazykmi — na základe analógie. Pravda, naznačená formulácia metodického postupu v knihe R. Krajčoviča trochu prekvapuje, keďže ten istý autor vo svojich prácach o vývine slovenčiny uplatňuje podobne ako E. Pauliny predovšetkým metódu porovnávania slovenských nárečí. Napokon aj *Náčrt dejín slovenského jazyka* budoval R. Krajčovič predovšetkým na súčasnom a staršom stave slovenských nárečí. A práve vzhľadom na výsledky, ktoré sa uplatňovaním tejto metódy pri opise vývinu slovenčiny (aspoň pri opise fonologického vývinu) už dosiahli, nepokladali by sme za najvhodnejšie formulovať program nových dejín slovenčiny v tom zmysle, akoby v nich išlo iba o pokus hľadať vnútorné zákonitosti vývinovej kontinuity slovenčiny. Takto formulovaný program, ako ďalej ukážeme, nie je dosť vhodný ani z hľadiska vedecko-bádateľského, ani z hľadiska didaktického, pretože u adepta slovakistiky či slavistiky, ktorému sa kniha adresuje, môže vyvolávať predstavu prinajmenej rovnocennosti porovnávacieho slovanského aspektu pri opise dejín jazyka s predchádzajúcimi dvoma metodickými postupmi: deskriptívnym (mladogramatickým) a štruktúrnym. A na súčasnom stupni poznania vývinu slovenčiny by sme tento aspekt neoznačovali ani ako „ďalší výskumný aspekt“. Tento aspekt sa totiž javí ako „ďalší“ vtedy, keď deskriptívny (mladogramatický) postup a štruktúrny postup posudzujeme izolovane, bez ich vzájomnej súvislosti a podmienenosti. Vývin konkrétneho jazyka možno opisovať deskriptívnou historicko-porovnávacou metódou alebo štruktúrnou metódou, ale nemožno ho opisovať iba porovnávacou metódou, lebo porovnávací aspekt je prítomný, aj keď podstatne v odlišných podobách, v oboch metodických postupoch. V deskriptívnych (mladogramatických) opisoch vývinu jazyka sa porovnávací aspekt uplatňuje v plnej miere a vystupuje v explicitnej podobe, v štruktúrnych opisoch vývinu jazyka je tento aspekt prítomný v implicitnej podobe. Tento rozdiel je podmienený samou povahou metodických postupov týchto opisov. V deskriptívnych opisoch, v ktorých sa skúma javová stránka jazyka, majú slovanské vývinové paralely — ako javové formy podstaty (štruktúr) slovanských jazykov — plné opodstatnenie, lebo popri historickom materiáli z dejín slovenského jazyka tvoria empirickú bázu týchto opisov. Keďže sú tieto opisy lineárne, povrchové, ani slovanské vývinové paralely uvádzané ako doklady výkladov nemôžu mať iný charakter ako lineárny. Pre štruktúrny opis dejín jazyka, ktorého úlohou je

peniknúť k podstate (štruktúre) jazyka, sú slovanské vývinové paralely čímisi vonkajším, nepodstatným, preto sa v tomto opise abstrahuje od empirického slovanského porovnávacieho materiálu už pri dialektickom prekonávaní historicko-porovnávacej metódy štruktúrno-genetickej metódou. Aj keď sa ťbidva tieto opisy navonok javia tak, akoby sa navzájom popierali a vylučovali, vnútorne sú späté práve dialektickou jednotou javovej a podstatovej (štruktúrnej) stránky jazyka, lebo každý z nich postihuje iba jednu z týchto dvoch stránok.

Z naznačeného vzťahu dvoch metodických postupov pri opise dejín jazyka vyplývajú aj možnosti uplatnenia porovnávacieho aspektu na súčasnom stupni poznania vývinu slovenčiny, keď sa teoretické diachronické výskumy v slavistike koncentrujú na štruktúrno-genetickej opisy jednotlivých slovanských jazykov. Slovenská diachronická jazykoveda v súčasnosti, zdá sa, stojí pred úlohou popri výskumoch lexikálno-sémantickej roviny slovenčiny opísať morfológický a syntaktický vývin slovenčiny tak, aby tieto opisy tvorili pendant štruktúrnemu opisu *Fonologického vývinu slovenčiny* E. Paulinyho. Slovanské vývinové paralely v týchto opisoch, ak sa v nich dôsledne uplatní štruktúrna metóda, by mali mať obdobné postavenie, aké majú v citovanom diele E. Paulinyho: nemali by sa uvádzať explicitne, ale by mali byť prítomné v týchto opisoch predovšetkým v podobe odhalených vývinových zákonov.

Keď posudzujeme novú Krajčovičovú knihu z tohto hľadiska, teda striktne z hľadiska aktuálnych výskumno-bádatelských potrieb, metodické východisko „hľadať vnútorné zákonitosti vývinovej kontinuity slovenčiny“ z porovnávacieho aspektu sa nám javí skôr krokom späť, ako návrat k deskriptívnej metóde. Ak totiž bude R. Krajčovič uvedené metodické východisko dôsledne realizovať v ďalších zväzkoch, môžeme predpokladať, že jeho vývin opisu slovanského jazyka nadobudne skôr charakter špecifickej slovanskej porovnávacej gramatiky, a to špecifickej v tom zmysle, že v nej bude mať oproti tradičným historicko-porovnávacím slovanským gramatikám ústredné postavenie slovenčina. Lenže keď budeme mať na zreteli súčasný stav diachronických opisov jednotlivých slovanských jazykov, v ktorých je štruktúrnou metódou opísané poväčšine iba hláskoslovie, potom si dovoľíme vysloviť predpoklad, že sa R. Krajčovič v ďalších zväzkoch **svojich** dejín slovenčiny ani pri najväčšom úsilí nevyhne lineárnemu porovnávaniu, ktoré sa sám pokúša prekonať, resp. môže vytvoriť nový, aj keď kvalitatívne nesporne vyšší druh lineárneho porovnávania, založený na interpretácii výkladu vývinu jazykových javov jednotlivých slovanských jazykov, čo by **mohla naznačovať** aj kapitola *Počiatky samostatného vývinu slovenčiny a slovanských jazykov* v prvom zväzku. Prirodzene, za súčasného stavu poznania vývinu slovanských jazykov R. Krajčovič síce môže podať „charakteristiku vývinových alebo aspoň typologických súvislostí použitých paralel“, lenže touto charakteristikou sa tradičné lineárne porovnávacie slovan-ských jazykov ešte neprekonáva.

Súčasnú tendenciu slovanskej porovnávacej jazykovedy totiž naznačujú, že

tradičné historicko-porovnávacie slovanské gramatiky sa nebudú prekonávať štruktúrnymi porovnávacími gramatikami priamo, ale sprostredkovane, t.j. štruktúrno-genetickými opismi jednotlivých slovanských jazykov. Pravda, pre tieto opisy je v súčasnosti príznačné zdanlivé negovanie slovanského porovnávacieho hľadiska, lenže, ako sme ukázali na príklade *Fonologického vývinu slovenčiny* E. Paulinyho, v skutočnosti tu nejde o obyčajnú negáciu tohto hľadiska, lež ide o dialektickú negáciu slovanských paralel, ktorá jedine umožňuje preniknúť k podstate (štruktúre) jednotlivých slovanských jazykov.

Štruktúrno-genetické opisy jednotlivých slovanských jazykov, ktoré sa v súčasnosti konajú, majú samy osebe síce syntetický charakter, avšak z hľadiska úloh a cieľa slovanskej porovnávej jazykovedy predstavujú hĺbkové analýzy, ktoré sú nevyhnutným predpokladom pre ďalšiu etapu porovnávej jazykovedy, v ktorej pôjde o syntézu — syntetický štruktúrno-genetický komparatívny opis slovanských jazykov. Keď posudzujeme možnosti uplatnenia slovanského porovnávacieho hľadiska z tohto aspektu, teda z aspektu perspektív slovanskej porovnávej jazykovedy, dospievame k záveru, že za súčasného stavu poznania vývinu jednotlivých slovanských jazykov jestvuje jediný vedecký spôsob, ako rozvinúť slovanské porovnávacie hľadisko: je to spôsob dialektickou negáciou prekonávať historicko-porovnávacie empirické opisy jednotlivých slovanských jazykov štruktúrno-genetickými opismi — ako východiskom budúcej syntézy —, lebo až touto syntézou sa vytvoria nevyhnutné predpoklady pre štruktúrno-genetický komparatívny opis (porovnávaciu gramatiku) slovanských jazykov.

Keď teda Krajčovičov zámer napísať nové dejiny slovenského jazyka na porovnávacom aspekte posudzujeme cez prizmu súčasného stupňa poznania dejín slovenčiny, ako aj súčasných možností a tendencií slovanskej porovnávej jazykovedy, dovolíme si vysloviť predpoklad, že v týchto dejinách pôjde skôr o *konfrontáciu* vývinových zákonitostí slovenčiny s vývinovými zákonitosťami ostatných slovanských jazykov než o *hľadanie* samých týchto zákonitostí.

Tento metodický prístup k opisu vývinu slovenčiny je zrejme motivovaný potrebami didaktickými, keďže má kniha slúžiť ako učebnica, ale vari aj potrebami informatívnymi a reprezentatívnymi, najmä keď máme na zreteli skutočnosť, že sa slovenčine v tradičných historicko-porovnávacích slovanských gramatikách ešte nevenovala systematická pozornosť. Pravda, uspokojivo zladíť tieto potreby s naznačenými aktuálnymi bádateľsko-výskumnými úlohami nebude robota vôbec ľahká, keďže sa didakticko-výkladové, informatívne a iné zretele svojou povahou kvalitatívne odlišujú od vedecko-bádateľských zreteľov práve v rovine poznávania: v prvých totiž ide o javy v podstate už známe, zatiaľ čo druhé sú naopak zamerané na odhaľovanie neznámeho, majú hĺbkový, intenzívny charakter.

Prirodzene, ak v týchto úvahách abstrahujeme od učebnicových kvalít Krajčovičovej knihy, od didakticko-výkladových, informatívnych a reprezentatívnych zreteľov, ktoré autor v plnej zhode s poslaním tejto knihy — ako vysokoškolskej učebnice

dejín slovenčiny — zohľadňuje, tým ani najmenej nechceme podceňovať nesporné kvality Krajčovičovho opisu dejín slovenského jazyka. Týmto postupom sa skôr pokúšame odlišiť vedecko-bádateľské zretele a potreby od učebnicových zreteľov v tomto opise, lebo napätie medzi nimi, ako sme už naznačili, je zdrojom metodologických rozporov, ktoré zastierajú smer nevyhnutného postupu v ďalšom teoretickom opise vývinu slovenského jazyka.

1.2. Realizáciu naznačených metodických východísk a postupov v Krajčovičových dejinách slovenčiny môžeme, prirodzene, nateraz posudzovať iba na základe prvého zväzku, ktorý svojou náplňou — opisom praslovanskej genézy slovenčiny — bude mať v rámci celého diela predsa len osobitné postavenie. V súvislosti s úvahami v predchádzajúcom bode by sme mohli iba poznamenať, že vedecký prínos tohto prvého zväzku Krajčovičových dejín slovenského jazyka nevidíme ani v charakteristike vývinových alebo typologických súvislostí použitých paralel, ani v hľadaní vývinových zákonitostí slovenčiny. V kontexte úsilí o vedecký opis dejín slovenského jazyka vidíme základný vedecký prínos tohto zväzku predovšetkým v metóde rekonštrukcie praslovanskej genézy slovenčiny. Prednosť Krajčovičovej metódy opisu vyčleňovania sa slovenského jazyka z praslovanského rámca je oproti predchádzajúcim opisom podľa nás v tom, že R. Krajčovič vedome priberá všetky tie stránky a momenty, od ktorých sa v predchádzajúcich opisoch vývinu slovenčiny abstrahovalo. Ak sa v deskriptívnych (mladogramatických) opisoch abstrahovalo od systémového charakteru jazyka, R. Krajčovič v zhode so štruktúrnou metódou vychádza z chápania jazyka ako systému. Ak sa na druhej strane v štruktúrnych opisoch do značnej miery abstrahovalo od nelingvistických javov, R. Krajčovič vo svojej práci v plnej miere využíva najnovšie výsledky nelingvistických disciplín, a to najmä histórie a archeológie. Explikačnú silu Krajčovičovej metódy rekonštrukcie praslovanskej genézy slovenčiny treba vari hľadať v tom, že mimojazykové činitele (historické, etnické, sídlíštné a iné) spája s lingvistickými javmi do takej miery, že tieto vytvárajú podmienky, predpoklady, sú akoby rámcom takeého smerovania jazykového vývinu praslovančiny, ktorý v karpatsko-naddunajskom priestore zákonite vyúsťuje do osobitného slovanského jazyka — slovenčiny. Ak bol vznik jerových a nosových samohlások, kontrakcie, mäkkostných korelácií a iných javov (ako aj ich zánik) determinovaný imanentnými zákonmi praslovančiny, vznik slovenčiny, podobne ako vznik ostatných slovanských jazykov, bol determinovaný konkrétnymi historickými a geografickými podmienkami, v ktorých tieto zákony pôsobili.

Aj keď pri opise genézy slovenčiny hrajú v Krajčovičovej práci slovanské vývinové paralely významnú úlohu, ich výkladovú silu vidíme skôr v ich komplexnosti a spätosti s neязыkovými faktormi než vo vývinovej alebo typologickej charakteristike, čo napokon potvrdzuje už pohľad na konfrontačné tabuľky, ktoré R. Krajčovič vo svojej práci veľmi účinne využíva a ktoré doslova „rozprávajú“ aj bez sprievodného komentára. Ostatne aj pôvodný autorov zámer „vystopovať štruktúr-

nu i jazykovú zemepisnú determinovanosť porovnávaných javov v čase ich vzniku a priestorového ustalovania“ (s. 6) privádza napokon k inému, a to vari ešte účinnejšiemu výsledku: zo spleti izoglos, najmä západného a východného makrodialektu sa v Krajčovičovej knihe slovenčina zákonite vynára ako organický celok, ako totalita, ktorá doslova „aktívne reprodukuje všetky nevyhnutné predpoklady vlastného zrodu, ktoré dostala spočiatku ako úlomky predchádzajúcej totality“, pričom „bezo zvyšku deštruuje a ponára do rieky času všetky tie úlomky, ktoré neboli absolútne nevyhnutnými predpokladmi jej zrodu“ (Dejiny marxistickej dialektiky, 1973, s. 258).

Naznačenou interpretáciou jazykových javov v kontexte mimojazykových faktorov sa Krajčovičovi darí prekonávať predchádzajúce teórie o nehomogénnom i homogénnom základe slovenčiny bez toho, že by musel s týmito teóriami v detailoch polemizovať. A tak zostáva autorovi v knihe dosť priestoru rozvíjať mimojazykovými faktami, najmä aspektom geolingvistickým a konfrontáciou slovenčiny s ostatnými slovanskými jazykmi „jazykovednú uzavretosť“ teórie o homogénnom pôvode slovenčiny domácich autorov.

Prirodzene, keď pokladáme za hlavný vedecký prínos prvého zväzku Krajčovičových dejín slovenčiny metódu rekonštrukcie praslovenskej genézy slovenčiny, robíme tak na základe pozorovania jej produktu — samého opisu genézy slovenčiny. Pravda, už pri sledovaní tohto opisu sa vynára otázka, prečo R. Krajčovič venuje genéze slovenčiny taký široký priestor, resp. aký má vôbec význam opis genézy jazyka pre ďalšie poznávanie vývinu jazyka. R. Krajčovič si túto otázku v práci nekladie, hoci v predhovore ku knihe uvádza okolnosti, ktoré si vynútili venovať osobitnú pozornosť práve tomuto najstaršiemu úseku dejín slovenčiny. Opisom genézy slovenčiny sa R. Krajčovič pokúša (1) získať východisko pre objasňovanie ďalšieho vývinu slovenčiny medzi slovanskými jazykmi, (2) vyrovnáť sa s protirečivosťou predchádzajúcich teórií či názorov o pôvode slovenčiny a (3) zohľadniť pri opise tohto obdobia slovenčiny novšie syntetické práce o vývine praslovančiny (s. 6).

Uvedené okolnosti sú nesporne faktory, ktoré majú základný význam pre hlbšie poznanie samej genézy slovenčiny, čo sa napokon veľmi priaznivo odrazilo na Krajčovičových dôkazoch o kontinuitnom vývine slovenčiny z praslovančiny. Tieto faktory však ešte nič nehovoria o zmysle a význame opisu genézy slovenčiny pre ďalšie poznávanie vývinu slovenského jazyka. V tomto smere si Krajčovičov opis genézy slovenčiny žiada isté doplnenie. Stanovenie miesta opisu genézy jazyka, resp. jeho genetickej štruktúry má totiž základný význam nielen pre celkovú vedecko-bádateľskú orientáciu pri diachronických opisoch jazyka, ale má význam aj pre pochopenie podstaty a zmyslu komplexného opisu jazyka. Preto sa ďalej pokúsime naznačiť význam opisu genetickej štruktúry jazyka z perspektívy komplexného opisu jazyka.

2. Na prvý pohľad sa zdá celkom prirodzené, že by sa komplexný jazykový opis mal začínať opisom genézy jazyka, že by mal pokračovať opisom jeho historického

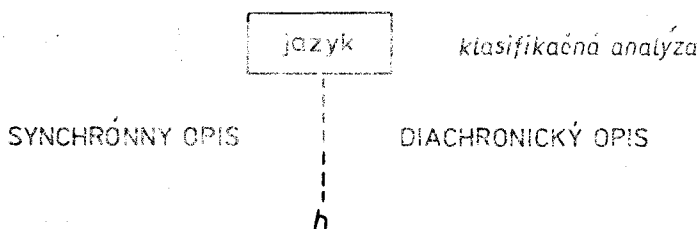
vývinu a že by sa mal končiť opisom súčasného stavu jazyka. Ale v skutočnosti je to iba klamlivé zdanie, ktoré v jazykovede už vyvolalo dosť nedorozumení. Z toho zdania sa napokon v štruktúrnej lingvistike zrodila aj neprekonateľná antinómia *synchronia — diachronia*.

Keď vychádzame z predpokladu, že antinómia *synchronia — diachronia* vzniká v samom procese vedeckého poznávania jazyka v dôsledku popretia dialektickej jednoty logickej a historickej metódy, resp. absolutizovaním logickej metódy pri opise jazyka, potom túto antinómiu možno v jazykovede prekonať jedine dôsledným uplatňovaním postulátov marxistického princípu historizmu, ktorý predpokladá dialektickú jednotu logickej a historickej metódy.

Akú úlohu hrá pri prekonávaní antinómie *synchronia — diachronia* opis genézy, resp. genetickej štruktúry jazyka? Odpoveď na túto otázku nám poskytuje pozorovanie vzniku tejto antinómie v samých opisoch jazyka, keď analyzujeme ich metodické postupy cez prizmu metódy postupu od abstraktného ku konkrétnemu — ako základného zákona vedeckého poznania—, v ktorom sa realizuje aj princíp dialektickej jednoty logickej a historickej metódy.

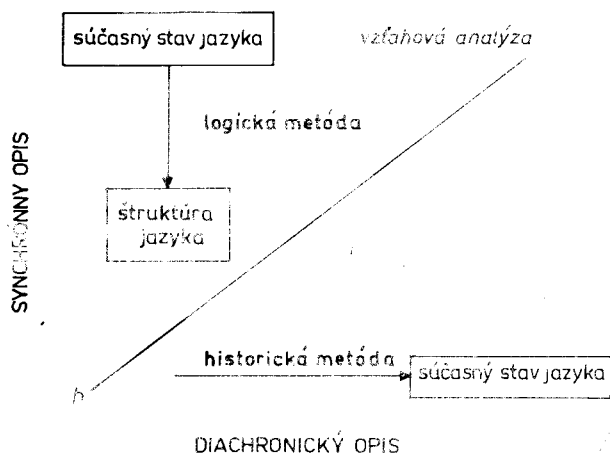
2.1. Keď pri analýze metodických postupov synchronických i diachronických opisov jazyka do vzniku štruktúrnej lingvistiky uplatníme kritériá marxistickej metodológie vied, ktorými sa určujú stupne prieniku k podstate poznávaného objektu (podrobnejšie Horák, 1975, s. 117 n.), zistíme, že obidva tieto opisy sa zakladajú na klasifikačnej analýze, že sa v nich uplatňuje formálna abstrakcia, že predmetom oboch je javová rovina jazyka, a teda sa v nich neprekračuje empirická úroveň poznania. Diachronické opisy boli metodologicky príznakové iba v tom zmysle, že sa v nich priberal aspekt vývinu javových foriem jazyka. Tento aspekt sa spracúval historickou, resp. historicko-porovnávacou metódou. O uplatnení logickej metódy v tomto období ešte nemožno hovoriť, čo, prirodzene, neznamená, že neboli už aj náznaky na jej uplatnenie.

Podiel synchronického a diachronického opisu na celkovom poznaní jazyka — ako objektu poznania — v tomto období možno naznačiť takto:

Hranica *h* na schéme naznačuje, že rozdiel medzi obidvoma opismi bol minimálny, lebo opis jazyka sa ešte striktne nečlenil na opis jeho vývinu a opis jeho súčasného stavu. V praxi sa to prejavovalo tak, že v synchronných opisoch boli výklady aj z vývinu jazyka a v diachronických opisoch sa zasa robili konfrontácie so súčasným stavom jazyka.

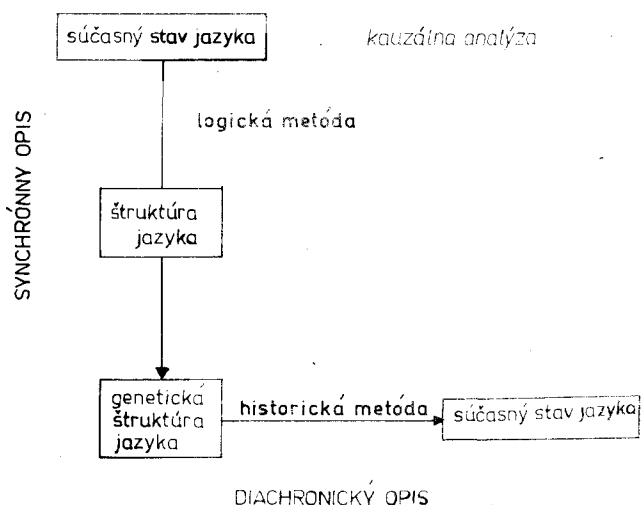
2.2. Ak sa v deskriptívnych synchronných a diachronických opisoch uplatňovala klasifikačná analýza a formálna abstrakcia, v štruktúrnych opisoch sa už začína uplatňovať vzťahová analýza a vzťahová (dialektická) abstrakcia. Uplatnením vzťahovej analýzy sa v týchto opisoch zákonite preniká k podstate (štruktúre) jazyka, pravda, k štruktúre časovo prísne determinovanej. To znamená, že sa v týchto opisoch musí abstrahovať od predchádzajúcich štruktúr, a teda aj od vývinu. Lenže abstrahovaním od vývinu sa tieto opisy nevyhnutne orientujú na súčasný stav jazyka. A tak v procese dialektického postupu poznania od javu k podstate vznikajú reálne predpoklady pre vznik antinómie synchronia — diachronia. Navyše uplatnením vzťahovej analýzy sa podstatne mení vzťah medzi synchronným a diachronickým opisom. Tento vzťah by sme schematicky mohli naznačiť takto:

Hranica *h* na schéme naznačuje kvalitatívny rozdiel medzi synchronným a diachronickým opisom v štruktúrnej lingvistiky. Východiskom štruktúrneho opisu a jeho predmetom sa stáva výlučne súčasný stav jazyka, jeho produktom je opis štruktúry jazyka. Uplatňuje sa v ňom logická metóda, vďaka ktorej nadobúda tento opis teoretický, hĺbkový charakter. Diachronický opis zostáva naďalej deskriptívny, empirický, má lineárny charakter. To sú všetko predpoklady pre vznik antinómie synchronia — diachronia. A tieto predpoklady sa menia na skutočnosť, keď do uvedeného dialektického postupu poznania vstúpi *subjektívny faktor v podobe absolutizácie uplatnenej metódy a dosiahnutého stupňa poznania*. Absolutizáciou vzťahovej analýzy (označovanej ako štruktúrna metóda) a produktu tejto analýzy —

opisu štruktúry jazyka — vzniká v štrukturálnej jazykovede antinómia *synchronia* — *diachronia*, ktorú sama táto jazykoveda nemôže prekonať. Túto antinómiu však možno prekonať dôsledným uplatňovaním princípov marxisticko-leninskej dialektiky pri opise jazyka.

2.3. V zhode s marxisticky chápaným princípom historizmu sa opis poznávaného objektu nekončí opisom jeho javovej roviny, ani opisom jeho štruktúry, ale poznávanie postupuje k hlbšej podstate — ku genetickej štruktúre objektu. To bude platiť aj o opise jazyka. Jazykový opis sa nemôže končiť opisom štruktúry jazyka (ako systému vnútorných zákonov), ale musí pokračovať k odhaleniu jeho genetickej štruktúry (ako systému vznikajúcich zákonov). A geneticкую štruktúru jazyka možno postihnúť uplatnením kauzálnej analýzy a dialektickej (kauzálnej) abstrakcie. Opisom genetickej štruktúry jazyka sa vzťah medzi synchronným a diachronickým opisom kvalitatívne mení. Môžeme ho naznačiť takto:

Na tejto schéme v porovnaní s predchádzajúcou schémou chýba hranica *h*. Namiesto nej sa nachodí opis genetickej štruktúry, ktorý je organickým spojivom medzi synchronným a diachronickým opisom jazyka.

Opisom genetickej štruktúry jazyka nielenže sa postihuje hlbšia podstate jazyka, ale opisom tejto štruktúry sa prekonáva aj antinómia synchronia — diachronia. Odhalená genetická štruktúra jazyka je totiž nielen produktom logickej metódy, ale zároveň aj východiskom diachronického opisu, v ktorom sa uplatňuje historická metóda. Keďže je opis genetickej štruktúry jazyka produktom logickej (teoretickej) metódy a súčasne východiskom diachronického opisu, potom aj tento opis nadobúda teoretickú úroveň, lebo práve na priesečníku logickej a historickej metódy, teda pri opise genetickej štruktúry, nastáva prekonávanie deskriptívneho, empirického

historického opisu jazyka logickou (štruktúrnou) metódou, čím vzniká *štruktúrne-genetický opis*, ktorý je nevyhnutným predpokladom komplexného opisu jazyka.

3. Ak sa nám v predchádzajúcom bode podarilo naznačiť miesto opisu genetickej štruktúry v komplexnom opise jazyka a jej úlohu pri prekonávaní antinómie synchronia — diachronia, do značnej miery sme odpovedali aj na položenú otázku, aký význam a postavenie má opis genézy jazyka v ďalšom poznávaní vývinu jazyka. A keďže R. Krajčovič venuje celý prvý zväzok svojich dejín slovenského jazyka opisu praslovanskej genézy slovenčiny, v tomto kontexte treba vari hodnotiť aj prínos Krajčovičovej práce k vedeckému poznaniu vývinu slovenského jazyka.

Pravda, pritom neslobodno stotožňovať pojmy genéza jazyka a genetická štruktúra jazyka. **Genéza slovenčiny**, ktorú opisuje R. Krajčovič v knihe *Slovenčina a slovanské jazyky I*, je iba opisom javových foriem slovenského jazyka 9. — 10. storočia. **Doklady, s ktorými R. Krajčovič** v tomto diele pracuje (historické zápisy, toponymá, etnonymá a iné), sú prejavom fungovania formujúcej sa genetickej štruktúry slovenčiny tohto obdobia. Preto má opis praslovanskej genézy slovenčiny v tejto knihe vcelku empirický charakter, aj keď autor v poslednej časti práce podáva **torzo genetickej štruktúry slovenčiny**. Komplexný opis genetickej štruktúry slovenčiny ešte stojí pred slovenskou diachronickou jazykovedou. Práve preto sme o Krajčovičovej knihe *Slovenčina a slovanské jazyky I* uvažovali cez prizmu metodických postupov, ktoré podľa nás vedú k opisu genetickej štruktúry jazyka.

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Bibliografia

Dejiny marxistickej dialektiky. 1. vyd. Red. M. M. Rozenfal a i. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1973. 493 s.

HORÁK, E.: Myšlienkový experiment a jazykoveda, Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 113—129.

KRAJČOVIČ, R.: Náčrt dejín slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 196 s.

KRAJČOVIČ, R.: Slovenčina a slovanské jazyky I. Praslovanská genéza slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 328 s.

PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963. 358 s.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1954—1973. 5 zv.

ПРИНЦИП ИСТОРИЗМА И ДИАХРОНИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ЯЗЫКА

Резюме

Автор статьи, рассматривая методы и принципы, применяемые при диахроническом описании языка, приходит к выводу, что непреодолимо в структурной лингвистике антиномию *синхрония* — *диахрония* можно преодолеть с позиций марксизма-ленинизма путем последовательного применения принципа историзма, который основывается на диалектическом единстве логического и исторического методов. Автор придает особое значение реконструкции (описанию) генетической структуры языка, являющейся продуктом логического метода, но одновременно и исходным пунктом исторического метода. Реконструкция (описание) генетической структуры языка представляет собой звено между синхроническим и диахроническим описаниями языка. Таким образом, диахроническое и синхроническое описания языка являются необходимыми составными частями комплексного описания любого языкового явления и системы языка в целом.

ROZHLADY

JAZYK, MYSLLENIE A SKUTOČNOSŤ.
Z KRITIKY TEÓRIE JAZYKOVEJ RELATIVITY

VIKTOR KRUPA

Vzťah jazyka ku skutočnosti a jeho úloha v procese **myslenia** patrí medzi základné filozofické otázky jazykovedy. Spôsob, akým sa **zodpovie na túto** otázku, je dôležitý nielen pre filozofiu jazyka, typológiu, kontrastívnu lingvistiku alebo teóriu prekladu, ale aj pre psychológiu, teóriu poznania a logiku. Preto si zasluhuje zvýšenú pozornosť zo strany jazykovedcov, psychológov aj filozofov. Záujem o vzťah jazyka k mysleniu a skutočnosti stúpa aj v **socialistických** krajinách, hoci tento vzostup aspoň sčasti podnietila teória, ktorá je **idealistická a z marxistického** hľadiska neprijateľná. Je to tzv. teória jazykovej relativity a existuje **vo dvoch** odrodách. Prvá, európska, sa často volá **nehumboldtovská**, kým pre druhú, americkú, sa zaužíval názov **hypotéza Sapira-Whorfa**. Sú to v podstate dva navzájom nezávislé výtvary, hoci európsky variant je oveľa starší.

Pôvod európskej relativistickej školy sa obyčajne hľadá u Wilhelma von Humboldta. R. L. Miller (1968, s. 14) však upozornil, že už Johann Georg Hamann ako prvý usúdil, že jazyk nie je iba prívieskom rozumu, ale vstupuje do procesu poznávania ako konštitutívny činiteľ. Hamann pokladal jazyk za sprostredkovateľa medzi človekom a realitou. Tvrdil, že **jazyk nie je jazykom vo všeobecnosti**, ale je to vždy istý konkrétny jazyk, ktorý predstavuje svoj vlastný svet a je spätý s myslením (Gründer, 1958, s. 189). Hamann sa nazdával, že jazyk je určujúcim činiteľom vo vzťahu k mysleniu a tento svoj názor odvodzoval od viery v božský pôvod reči.

Hamannove názory ovplyvnili J. G. Herdera (1877—1913), ktorý usudzoval, že „každý národ rozpráva... tak, ako myslí a myslí tak, ako rozpráva“ (op. cit., 2. zv., s. 18). A tu sa objavuje prvá špecifická vlastnosť nemeckej relativistickej školy — stotožňovanie jazyka s národom, konkrétnejšie, stotožňovanie predností nemeckého jazyka s nemenšími prednosťami Nemcov a ich národnej povahy. Dokazuje to tento citát z Herdera (ibid., s. 44): „A v zrefazení i vnútornom slede našich súvetí cítit krok Nemca... ktorý sa vyznačuje rovnomernou, pevnou a mužnou chôdzou.“

Hamanna a Herdera môžeme pokladať za predchodcov Wilhelma von Humboldta, ktorý ich prekonal vo viacerých ohľadoch. Ovládal širokú škálu štruktúrne rozdielnych jazykov a lingvistické vzdelanie mu umožnilo sformulovať vlastnú, ucelenú hypotézu o vzťahu jazyka a myslenia. Humboldt (1903-1918) pokladal

jazyk za tvorivý čin mysle, ktorý vstupuje do procesu poznávania. „Hlavný princíp v celom jazyku je artikulácia,“ písal, „a najvýznamnejšou vlastnosťou každého jazyka je ustálená a pružná štruktúra“ (op. cit., 4. zv., s. 17). Humboldt aplikuje termín artikulácia na spôsob, akým sa rozčleňuje myšlienková a zvuková podstata na základné jazykové jednotky, ktoré sa syntetizujú do väčších jednotiek v súlade s úmyslami hovoriaceho. Humboldt bol presvedčený, že tieto analytické a syntetické akty sú jedinečné v každom jazyku. Nemožno nesúhlasí s tým, že tieto akty sa odlišujú od jazyka k jazyku; taká je skutočnosť. No oveľa dôležitejšie sú závery, aké z tejto skutočnosti vyvodzujeme. A niektoré Humboldtove závery sú naozaj neprijateľné, napr. tvrdenie, že flexia lepšie vyhovuje vnútornej väzbe myslenia ako iné gramatické spôsoby (op. cit., 7. zv. s. 119). Od Humboldta pochádza ďalšia typická črta nemeckého relativizmu. Spočíva v presvedčení, že jednotlivé jazyky sa líšia výraznejšie čo do sémantického obsahu slov ako svojimi gramatickými štruktúrami. Azda najexplicitnejšie formuluje Humboldt svoj postoj, keď tvrdí: „Vzájomná závislosť slova a idey jasne ukazuje, že jazyky vlastne nezaznamenávajú už známe pravdy, ale skôr objavujú pravdy dosiaľ neznáme. Jazyky sa nelíšia hláskami a znakmi, ale svetonázorovo“ (op. cit., 4. zv., s. 27). Na druhom mieste vysvetľuje podrobnejšie, ako to myslí: „... tak ako jednotlivé hlásky sprostredkujú medzi objektom a človekom, aj celý jazyk vstupuje medzi človeka a prírodu... City i správanie závisia od pojmov v tej podobe, ako ich človeku podáva jazyk“ (op. cit., 7. zv., s. 60).

A jednako Humboldt urobil iba prvý krok na ceste ku gnozeologickému relativizmu — zastával skôr jazykový relativizmus. Jednako sa nazdával, že poznávacie schopnosti človeka závisia od jazyka, akým rozpráva; to znamená, že sú týmto jazykom limitované. Tu sa otvára cesta k filozofickému relativizmu, pre ktorú sa neskoršie rozhodli Humboldtovi stúpenci v Nemecku a Whorf v Amerike.

Po Humboldtovi v lingvistike prevládol záujem o historicko-porovnávaci výskum jazykov. Synchronna metóda sa dostala k slovu až po dlhých desaťročiach a jej prvým významným hlásateľom bol Ferdinand de Saussure. Ten oživil niektoré Humboldtove predstavy o jazyku a neohumboldtovci mu veľa dlhujú. De Saussure rozlišoval pri jazykových jednotkách signifikáciu a hodnotu; tak poskytol neohumboldtovcom ideálny teoretický konštrukt a vhodný metodologický nástroj. Pri signifikácii ide o vzťah k objektívnej realite (cez jej odraz v pojme), naproti tomu hodnota prináleží jazykovej jednotke vďaka tomu, že jednotka je prvkom jazykového systému. Je neodškriepiteľnou zásluhou de Saussura, že jazyk definoval ako systém znakov. V skutočnosti ho však chápal ako súbor vzťahov, a to malo za následok neoprávnené stotožňovanie systému so štruktúrou a zanedbávanie substancie. To platí aj o sémantickej rovine. De Saussure síce vychádzal z toho, že význam závisí od signifikácie i od hodnoty, ale oveľa väčšiu váhu pripisoval hodnote. Preceňovanie hodnoty súvisí s nepochopením povahy a funkcie jazyka a vedie k ďalekosiahlym gnozeologickým následkom. Jazyk je v podstate odrazový jav a obrazne ho môžeme pokladať za akúsi

hypotézu objektívnej reality. Služi komunikatívnym, poznávacím i iným potrebám spoločnosti a svoje poslanie plní iba vtedy, ak umožňuje príslušníkom jazykového spoločenstva čo najlepšie sa orientovať v realite. Z toho vyplýva, že jazyk musí byť konzistentný (ako každá hypotéza); to zdôrazňuje de Saussure i neohumboldtovci. Súčasne však jazyk musí byť adekvátny (realite), a to zdôrazňujú prívrženci dialektickej metódy. Jazyk nejestvuje a nefunguje vo vzduchoprázdne. Naopak, je zapojený do mnohých sfér ľudskej činnosti. Nie je teda výnimkou z dialektického zákona o všeobecnej súvislosti javov. Táto dialektická spätosť spôsobuje, že v objektívnej realite nejestvujú uzavreté systémy, pretože takéto systémy by neboli prístupné vonkajším vplyvom. Všetky systémy sú otvorené, hoci aj v nerovnakej miere. Otvorený systém môže vplývať na svoje okolie a podlieha vplyvom z okolia. Z hľadiska jedného systému môžeme teda rozlišovať aktívnu interakciu čiže asimiláciu, a pasívnu interakciu čiže akomodáciu (porov. Piaget, 1971, s. 69). Úplne uzavreté a úplne otvorené systémy sú teoretické konštrukty. Absolútne otvoreným systémom by chýbala asimilatívna dimenzia a ich vnútorná konzistencia by bola nulová. Neohumboldtovci preceňovali hodnotu (ktorá sa prejavuje v konzistentnosti, t. j. v asimilatívnych tendenciách) a chápali jazyk, presnejšie povedané, jazyky ako zatvorené systémy, ktoré sú vlastne izolované od okolia a teda neschopné komunikovať o tom, čo je mimo jazyka. Máme dostatok dôkazov, že to nie je tak. Každý jazyk je otvorený systém, ktorý sa akomoduje, prispôsobuje meniacemu sa okoliu. Akomodácia sa uskutočňuje napríklad v podobe obohacovania jazyka o nové slová, ale i v podobe významových zmien podnietených zmenami v objektívnej realite. Zmeny v slovnej zásobe potvrdzujú, že jazykový odraz reality sa neprestajne prehodnocuje, prispôsobuje a zlepšuje. Cez slovník môže hociktorý jazyk vykompenzovať všetky body, v ktorých sa prípadne odlišuje od druhého jazyka.

Z humboldtovskej koncepcie vyšiel Walter Porzig (1923). K predpokladu, že jazyková forma hlboko ovplyvňuje vnímanie, pridal tvrdenie, že prechod od syntetizmu k analytizmu v jazyku poukazuje na zmenu v poznávaní. Porzig zjavne pripisuje gramatickej štruktúre úlohu, ktorú nemá. Treba mať na pamäti, že jazyk ako zložitý a mnohvrstvový systém je nevyhnutne heterogénny, a to sa prejavuje napríklad vo funkčnej špecializácii jazykových rovín a jednotiek. Systémovosť umožňuje jazyku fungovať napriek všetkej zložitosti. Súčasne je jazyk odrazový jav vo vzťahu k objektívnej realite. Odrazovosť zabezpečujú akomodatívne tendencie, kým asimilatívne tendencie robia z jazyka fungujúci celok, zrozumiteľný celému jazykovému spoločenstvu. Na jednotlivých jazykových rovinách sú akomodatívne a asimilatívne tendencie zastúpené v nerovnakom pomere. Slovník (jeho sémantická stránka) podlieha najmä akomodatívnym tendenciám, zatiaľ čo v gramatike a vo fonológii sú určujúce zase asimilatívne tendencie. V gramatike je teda odrazová stránka druhotná, takže poznávací hodnota gramatických kategórií je zanedbateľná.

Najvýraznejším predstaviteľom neohumboldtovskej školy je Leo Weisgerber. Roku 1926 uverejnil štúdiu o vnútornej forme jazyka (Weisgerber, 1926). Podľa neho jazyk ako hotový nástroj núti hovoriacich rozmýšľať v istých apriórnych kategóriách, ktoré sa líšia od jazyka k jazyku. Teda každý jazyk uskutočňuje svojskú pojmovú segmentáciu objektívnej reality a používatelia jazyka túto segmentáciu akceptujú. Weisgerber pripúšťa nadindividuálnu a spoločenskú povahu jazyka. Zjednodušuje však vzťah medzi jazykom a myslením, a podceňuje schopnosť hovoriacich prekonať hranice dané ich jazykom. Weisgerber prichádza k pochybnému záveru, že **homonymá ani synonymá vlastne nejestvujú**, v obidvoch prípadoch máme vraj do činenia s úplne odlišnými slovami. To sa zhoduje s jeho názorom, že sémantická ekvivalencia medzi dvoma jazykmi nie je možná. Weisgerber tvrdí, že v sémantickej rovine pôsobia dva štruktúrne zákony. Zákon znaku umožňuje pochopiť, prečo istý hláskový komplex slúži ako kryštalizačný bod istému lingvistikému obsahu; na druhej strane zase zákon poľa určuje, ako sa rozhraničujú od seba jednotlivé pojmy (Weisgerber, 1953, s. 86—87). Weisgerber podceňuje spätosť obsahu s realitou a preceňuje úlohu poľa. Absolutizuje ju a koniec-koncov ignoruje takú nespornú skutočnosť, že slovná zásoba každého jazyka sa nevyhnutne musí prispôbovať objektívnej skutočnosti. Nemožno predsa pochybovať, že pri protirečení medzi realitou a konkrétnym jazykom sa musí prispôbiť jazyk realite, a nie realita jazyku.

Termín sémantické pole sa udomácnil v lingvistike na základe aplikácie štruktúrnej metódy. Hoci jestvuje niekoľko teórií poľa, obvyčajne sa tento termín vzťahuje na súbor slov alebo pojmov referujúcich o istom úseku skutočnosti. Tento súbor je štruktúrovaný takým spôsobom, že jednotlivé slová sa navzájom determinujú sémanticky, a to v závislosti od ich počtu a miesta v celom poli (Trier, 1931, s. 6—7). Z toho by vyplývalo, že celý slovník je hierarchicky organizovaný do vyšších a nižších polí. Trier preceňuje stupeň štruktúrovanosti slovníka. Slovná zásoba hociktorého jazyka predstavuje systém vo veľmi triviálnom zmysle slova. Súvisí to so skutočnosťou, že slovník je maximálne otvorený, ovládajú ho akomodatívne tendencie a je v bezprostrednom odrazovom vzťahu k realite. Konzistentnosť slovníka je druhoradá a pôsobenie asimilatívnych tendencií sa v ňom obmedzuje na fonologickú a gramatickú adaptáciu nových lexém tak, aby vyhovovali štruktúre a typu jazyka. To však neprekáža obohacovaniu jazyka o nové slová, lebo slovná zásoba je bránou, cez ktorú prenikajú do jazyka aj nové fonologické a gramatické vlastnosti (plurálový sufix *-(e)s* v angličtine, fonéma *l* v ruštine, *g* v češtine). Slovná zásoba je hlavným zdrojom vývinu jazyka a je to krajne otvorený systém, hoci sú v ňom oblasti so zvýšenou mierou štruktúrovanosti, stabilnosti a uzavretosti (napr. príbuzenské termíny, názvy farieb, zámená, číslovky). Ak sa zamyslíme nad týmto faktom hlbšie, zistíme, že je to stabilita odvodená od stability príslušných úsekov reality. Ako celok je slovná zásoba otvorená vonkajším vplyvom a môže absorbovať nové prvky domáceho i cudzieho pôvodu, alebo zbavovať sa takých prvkov, ktoré sa už pocitujú

z dvoch základných predpokladov. Po prvé tvrdil, že jazyk sa aktívne zúčastňuje na vnímaní reality, lebo je spoločenským výtvorom a zároveň hlavným prostriedkom výchovy i myslenia. Po druhé, rozdiely v zemepisnom, sociálnom a kultúrnom prostredí vedú k existencii rozličných jazykových systémov. Svety, v ktorých žijú rozličné spoločnosti, sú odlišné svety, a nijaké dva jazyky neodrážajú tú istú sociálnu realitu. Obidva tieto predpoklady sú prijateľné a nijako sa v nich nezrkadlí idealizmus. Aktívna úloha jazyka vo vnímaní a poznávaní je nesporná; Whorf však išiel ďalej a tvrdil, že jazyk určuje naše spôsoby vnímania, správania i myslenia. Whorfova hypotéza má i znaky, ktorými sa odlišuje od neohumboldtovstva. Všimol si to J. H. Greenberg (1954, s. 4): „Európski autori cháпали primitívnu mentalitu v podstate tak ako Lévy-Bruhl a svetonázor tzv. prírodných národov odkazovali do ranej predlogickej fázy vývinu. V Amerike sa však jazyky cháпали ako rovnocenné, ba tzv. primitívne jazyky sa často stavali vyššie.“ Je tu ešte ďalší rozdiel. Kým neohumboltovci sa zaoberali zväčša výskumom rozdielnosti v slovej zásobe, Whorf kládol hlavný dôraz na gramatiku. V štúdiu *The relation of habitual thought and behavior to language* (Whorf, 1939) tvrdí, že rozličné gramatické kategórie (napr. číslo, rod, životnosť, čas, slovesný rod, slovné druhy) ovplyvňujú správanie ľudí oveľa hlbšie ako jednotlivé slová. Je pravda, že pojmy sa formulujú v tom-ktorom konkrétnom jazyku a že jazyky sa rozlišujú aj podľa gramatiky aj podľa slovníka. Lenže jazyková variabilita a rozmanitosť nie je sama osebe dostatočujúcou základňou pre hypotézu relativity. Tá sa začína až tam, kde Whorf vyhlasuje, že nerovnaké jazykové formy nakoniec vedú k rozdielnym formám a normám myslenia, a tie zase vplývajú na normy správania. Toto tvrdenie je gnozeologicky veľmi významné. No Whorf sa namiesto dôkazov uspokojuje s tým, že uvádza príklady najmä z niektorých indiánskych jazykov. Dokonca vyslovuje domienku, že Newtonova koncepcia vesmíru by bola vyzerala celkom inakšie, keby Newton bol hovoril jazykom hopi, a nie po anglicky. Whorf sa dokonca nazdáva, že jazyk hopi by oveľa lepšie vyhovoval modernej fyzike ako európske jazyky. Whorf pokladá jazyk za determinujúci faktor vnímania i konceptualizácie; nazdáva sa dokonca, že aj logika sa mení v závislosti od jazykového typu. To znamená takmer toľko, že jazyk neodráža realitu, ktorá je pre nás bezprostredne neprístupná, ale vlastne ju reprodukuje.

Whorfovo zdôrazňovanie jazykovej rozmanitosti nie je opodstatnené. Existencia typologickej divergencie sa nevylučuje so zásadnou podobnosťou jazykov (Panfilov, 1975, s. 9). Istá variabilita prostriedkov existuje predsa i v rámci jedného jazyka. Aj tu môžeme dosiahnuť väčšiu či menšiu mieru voľnosti (presnejšie, istý stupeň voľnosti výberu), lebo hovoriaci má vždy k dispozícii užšie či širšie spektrum možností, ktoré mu umožňujú pozeráť na realitu z niekoľkých hľadísk a podľa potreby zdôrazňovať rozličné aspekty reality. Ak si to uvedomíme, nemôžeme zveličiť ani absolutizovať medzijazykovú variabilitu. Možnosť podania tej istej situácie viacerými spôsobmi pokladá V. G. Gak (1975, s. 395) za jednu z troch základných vlastností sémiotickej roviny a označuje ju ako (c). Ďalšie dve sú (a)

spätosť so situáciou a (b) vzájomná závislosť všetkých jazykových rovín. Tieto tri vlastnosti majú bezprostredný vplyv na jazykovú zmenu. Vlastnosť (a) vysvetľuje príčinu nevyhnutnosti jazykových zmien, (c) umožňuje priebeh jazykovej zmeny, pretože je zárukou continuity, a (b) umožňuje, že zmena v jednej jazykovej rovine ovplyvňuje druhé roviny. Vlastnosť (b) umožňuje, že výsledky pôsobenia akomodatívnych tendencií sa stávajú predmetom operácie asimilatívnych tendencií (prechod z domény adekvátnosti do domény konzistentnosti). Okrem toho vlastnosť (c) odráža mnohoaspektovosť objektívnych a subjektívnych faktorov, ktorých výslednicou je jazykový odraz.

Pretože gramatická štruktúra je životne dôležitá pre fungovanie jazyka, Whorf usúdil, že hrá rovnako významnú úlohu i pre vzťah jazyka ku skutočnosti. Zdôrazňuje, že rozličné jazyky sa často značne líšia čo do výberu gramatických kategórií. S. A. Vasiliev (1974, s. 29) v snahe dokázať relatívnu bezvýznamnosť gramatických kategórií na poznávacej rovine argumentuje, že v zásade sa môžu gramatikalizovať všetky lexikálne rozdiely. Pravda, teoreticky nemožno obmedziť počet ani obsah gramatických kategórií, ale empirické fakty nasvedčujú, že výber významov, ktoré sa v rozličných jazykoch obyčajne gramatikalizujú, je dosť obmedzený a zahŕňa spravidla číslo, čas, rod, vid, nástroj, cieľ, príčinu, vlastníctvo, osobu, vôľu, potenciálnosť, pád atď. To potvrdzuje, že všetky jazyky sveta vykazujú isté univerzálne štruktúrne črty a že jazyková variabilita nie je ani zďaleka bezhraničná. To je vážny argument proti hypotéze jazykovej relativity. Whorf precenil váhu štruktúrnych rozdielov medzi jazykmi a veril, že i obyčajní používatelia jazyka si uvedomujú gramatické kategórie, ktoré v ňom pôsobia. To je však ilúzia; Whorf nepochopil podstatu a funkciu gramatických kategórií. Sú to prostriedky, ktoré majú organizačné, vnútrojazykové poslanie a robia z jazyka (spolu s inými prostriedkami) fungujúci celok. Ich poznávacia hodnota je zanedbateľná, hoci zväčša v nich badať stopy odrazového pôvodu, mimojazykovej motivácie. Pri výskume genézy gramatických kategórií sa nesmie zabúdať, že základný smer vývinu v jazyku je od lexikálnej roviny ku gramatickej, a nie naopak. Špecializované gramatické ukazovatele a ich sémantické obsahy sa usťafujú v dôsledku opätovného výskytu istých jazykových jednotiek poukazujúcich na niektoré nápadné a časté príznaky reality, ako sú množstvo, čas, priestorové usporiadanie, stavba rečovej situácie a pod. Gramatikalizácia týchto jednotiek prebieha súčasne so stratou syntaktickej samostatnosti. Zároveň tieto jednotky prestávajú podliehať akomodatívnym silám (t. j. prestávajú odrážať objektívnu, mimojazykovú realitu). Prechádzajú do pôsobnosti asimilatívnych síl jazykového systému a vďaka tomu nadobúdajú také sémantické vlastnosti, ktoré by boli z poznávacieho hľadiska neprijateľné a neadekvátne. Inak povedané, motivácia pomaly ustupuje do úzadia a môže sa celkom vytratiť, keď sa kategória integruje do gramatickej štruktúry jazyka. Podľa Vasilieva (op. cit., s. 42) poznávací proces vedie ku vzniku protirečenií medzi novým obsahom a ustálenou gramatickou formou, ktorá sa začína pociťovať ako neadekvátne. Toto je zložitá otázka, ktorej bude potrebné

venovať ešte veľa pozornosti. Veľmi ľahko by sme tu mohli sklízuť k nesprávnemu záveru, že jestvujú „lepšie“ a „horšie“ gramatické typy. Takému záveru sa však môžeme vyhnúť iba vtedy, ak nestratíme zo zreteľa čisto konzistenčnú úlohu gramatiky a jej nerelevantnosť z hľadiska adekvátnosti. Sémantický obsah gramatickej kategórie je iba zdanlivo paradoxný a môže sa vidieť „nelogický“ len tým lingvistom, ktorí nie sú ochotní rozlišovať v jazyku aspekt adekvátnosti a aspekt konzistentnosti. Obdobnú myšlienku nadhodil J. H. Greenberg (1954, s. 15), keď tvrdil, že gramatické ukazovatele nepodliehajú sémantickej interpretácii z hľadiska mimojazykového okolia.

Druhej chyby sa dopúšťajú lingvistickí relativisti, keď berú gramatické ukazovatele odtrhnuto od ostatných možných spôsobov vyjadrovania toho istého obsahu. Gramatikalizované prostriedky sú v hociktorom jazyku zameniteľné s lexikálnymi. Hovoriaci môže realizovať svoj rečový zámer niekoľkými alternatívnymi, viac či menej synonymnými spôsobmi, ktoré sú nezlučiteľné s deterministickým ponímaním vzťahu jazyka a myslenia.

Relativisti spravidla absolutizujú sémantickú motiváciu, akoby nerozlišovali to, čo je živé a produktívne teraz, od toho, čo bolo živé a produktívne kedysi, keď slovo vznikalo. Whorf pripisoval prívetkú váhu počiatočnej motivácii; bol presvedčený, že motivácia sa udržiava v sémantike slova a ovplyvňuje správanie ľudí. To by znamenalo, že napríklad latinské slovo *luna* (od koreňa označujúceho *svieťiť*) nemôžeme porovnávať so slovenským slovom *mesiac* (od koreňa označujúceho *merať*) čo do účinku, hoci obidve sa vzťahujú na jeden a ten istý jav objektívnej reality. Whorf celkom zjavne zveličuje mieru, do akej si laik uvedomuje metaforu. Samotná existencia poézie sa zakladá na skutočnosti, že metaforické výrazy sú aktívne pomerne krátko a ich sviežosť rýchlo zvetráva.

Nevdopak sa natíska otázka, či jestvujú jazykové systémy, ktoré by nemali vôbec nič spoločné. Odpoveď je jednoznačne záporná. Také systémy by boli úplne uzavreté, a to je vlastnosť, ktorá odporuje všetkým našim znalostiam o jazyku. Jazyky majú vo vzťahu k objektívnej realite odrazovú povahu, a to vysvetľuje značnú časť medzijazykových podobností (univerzálií). Druhý zdroj podobností vidíme vo fakte, že všetky jazyky sú výtvorom ľudskej spoločnosti a používajú ich ľudské bytosti, ktoré sú si biologicky, psychologicky i sociálne príbuzné. Ťažko rozhodnúť, ktorý spomedzi týchto dvoch faktorov je dôležitejší. Je ešte aj tretí zdroj podobností — vzájomné kontakty medzi jazykovými spoločenstvami, ktoré vedú k jazykovej interferencii. Jazyky sú teda v podstate otvorené (i keď len relatívne) systémy, vykazujúce pomerne rozsiahly súbor univerzálnych príznakov.

Prekladateľská prax potvrdzuje, že napriek mnohým rozdielom texty všetkých jazykov sú navzájom preložiteľné, či sú už viac alebo menej izomorfné. Teda v zásade všetky jazyky môžu vyjadriť všetko a rozdiely medzi nimi možno zredukovať na motiváciu výrazu a zložitnosť výrazu. Jazyky sa ani natoľko nelíšia v tom, čo môžu vyjadriť, ako v tom, čo obyčajne vyjadrujú. Kultúrne dôležité (a preto často

spomínané) javy sa obyčajne označujú jednoduchšími a kratšími spôsobmi ako kultúrne okrajové javy (zriedkavo spomínané, a preto často označované perifrastic-ky alebo výrazmi utvorenými ad hoc). Potom sa stáva, že jeden a ten istý úsek reality sa v jazyku A označuje afixálne, v jazyku B slovné a v jazyku C syntagmaticky. Všetky tieto formálne odlišné spôsoby vyjadrovania toho istého obsahu si môžu konkurovať medzijazykovo. Napríklad v ruštine sa kategória osoby niekedy vyjadruje afixom (*пишу, пишеš, пишет*), inokedy zase slovom (*я писал, ты писал, он писал*). Termín gramatická kategória v týchto súvislostiach nie je práve najvhodnejší. Predpokladá obligatórny výskyt ukazovateľov za istých podmienok; v skutočnosti pozorujeme, že stupeň obligatórnosti sa mení od kategórie ku kategórii. Možno by bolo užitočné zameniť ho pojmom funkčne sémantickej kategórie (Bondarko, 1971). Termín gramatická kategória by sa potom vzťahoval na jednu podtriedu funkčne sémantických kategórií. Tie možno klasifikovať z niekoľkých hľadísk. Rozlišujeme funkčne sémantické kategórie, ktoré vyjadrujú (1) príznaky substancií a príznaky procesov, od takých, ktoré vyjadrujú (2) vzťahy medzi substanciami a procesmi, t. j. vzťahy substancia — substancia, proces — proces a substancia — proces. Ešte z ďalšieho hľadiska možno rozlišovať (1) klasifikačné kategórie, napr. rod, životnosť (u substancií), prechodnosť (u procesov), (2) modulatívne kategórie, napr. pád, číslo, prívlastňovanie (u substancií), čas, vid, slovesný rod, osoba (u procesov), (3) hybridné kategórie, ktoré sú sčasti klasifikačné a sčasti modulatívne, napríklad odcudziteľnosť v polynézskych jazykoch (maorijské *whenua* „zem“ je vždy neodcudziteľné; *waiata* „pieseň“ môže byť odcudziteľné alebo neodcudziteľné), rod v ruštine (*sirota* môže byť mužského i ženského rodu, podobne *kollega*, zatiaľ čo *čelovek* je vždy mužského rodu).

Whorf, hoci nepochopil úlohu gramatických kategórií v jazyku, významne prispel k ich klasifikácii (Whorf, 1945). No prívrženci i odporcovia teórie jazykovej relativity sa zaujímali viac o klasifikačné ako o modulatívne kategórie; hybridné kategórie sa nechápali ako osobitný typ.

Genéza gramatických kategórií je komplikovaný problém a nie je správne odsúvať ju úplne do sféry historickej lingvistiky. Keď pripustíme, že jazyk sa vyvíja (a funguje) v interakcii s okolím, nemôžeme pokladať jeho štruktúru za čosi nehybné. Naopak, neprestajne sa premodelúva a rekonštruuje; stabilita gramatiky je dočasná a prechodná. Tu musíme spomenúť formálnu a sémantickú eróziu gramatických ukazovateľov i prísun nových prvkov z lexikálnej roviny. Tieto nové prvky najprv strácajú syntaktickú nezávislosť, fixujú sa pozíčne a neskoršie aj ony začínajú podliehať erozívnym vplyvom. Namiesto analytických prostriedkov prichádzajú aglutinačné a potom flektívne prostriedky. Túto postupnosť nemôžeme pokladať za akýsi gramatický pokrok, lebo z historickej gramatiky vieme, že je cyklická, takže flexia môže pod tlakom erózie vymiznúť a zase prichádza analytizmus alebo aglutinácia.

Slovné druhy sa obyčajne pokladajú za klasifikačné kategórie (v niektorých

jazykoch sú modulatívne alebo hybridné). Poskytujú vhodnú ilustráciu toho, ako obraz objektívnej reality preniká do štruktúry jazyka a podrobuje sa vnútorným asimilatívnym tlakom. Existencia slovných druhov sa dá koniec-koncov odvodiť od skutočnosti, že vnímame niekoľko rozdielnych typov javov, predovšetkým substancie a procesy, jazykovú paralelu k nim tvoria mená a slovesá. Ale štruktúrny tlak modifikoval tento protiklad v súlade s potrebami jazyka, a preto proces možno podať ako meno a naopak, substancia sa zase môže verbalizovať. Treba spomenúť V. G. Gakov príspevok k výskumu situácie a jej odrazu v jazyku. Podľa Gaka (1973, s. 359) pozorovateľ rozoznáva v realite predovšetkým materiálne objekty, t. j. substancie. Situácia vzniká ako následok koordinovania substancií a ich stavov. Sú dva typy koordinácie: priestorová a časová. Meno odráža v zásade substancie, kým slovesá sa vzťahujú na koordináciu.

Whorf sa podrobne zaoberá rozdielmi v klasifikácii slov medzi rozličnými jazykmi. Napríklad indiánsky jazyk hopi klasifikuje slová *blesk*, *vlna*, *plameň* a *meteor* ako slovesá, hoci európske jazyky ich chápu ako mená. Whorf si neuvedomuje, že poznávacia stránka gramatiky je v podstate zanedbateľná a neprávom vyvodzuje z rozdielnych systémov slovných druhov ďalekosiahle závery. S. A. Vasiliev správne poznamenáva, že iba veda môže dať odpoveď na otázku, či je *blesk*, *vlna* atď. objekt alebo udalosť, a že túto odpoveď dá veda nezávisle od konkrétneho jazyka.

Vplyv jazyka na myslenie sa pravdepodobne mení v závislosti od stupňa sociálneho a kultúrneho vývinu daného spoločenstva. Antropologické výskumy nasvedčujú, že tento vplyv je výraznejší v primitívnych a slabší vo vyspelejších spoločnostiach. Aj laici sa postupne naučia prekonávať hranice, ktoré na nich kladie jazyk. Ak povieme, že slnko vyšlo alebo zapadlo, neznamená to, že neuznávame heliocentrickú teóriu. Dejiny vedy i filozofie sú dejinami aproximácie k objektívnej pravde nielen s pomocou jazyka, ale i napriek jazyku. Whorf túto skutočnosť podceňoval. Jeho hypotéza však kladne ovplyvnila vývin jazykovedy v tom zmysle, že sústredila pozornosť na úlohu jazyka v poznávacom procese a pri utváraní svetonázoru. No Whorf zabudol, že táto úloha má svoje hranice a podcenil vplyv spoločenskej činnosti na rozličné stránky jazyka (t. j. adekvátnosť a schopnosť akomodovať sa).

Aktívnu úlohu jazyka v poznávacom procese nepopierajú ani odporcovia teórie jazykovej relativity (napr. Panfilov, 1975, s. 7). Marxizmus nechápe poznanie ako pasívny odraz; tejto chyby sa dopúšťal metafyzický materializmus. Idealizmus upadá do opačnej krajnosti; popiera existenciu kauzálneho vzťahu medzi objektívnou realitou a jej odrazom a v najextrémnejších podobách stotožňuje odraz so svojvoľnou tvorbou. Dialektický materializmus tvrdí, že odraz je objektívny i subjektívny; preto sa poznanie neprestajne vyvíja a môže sa nekonečne približovať k pravde. To platí aj o jazyku ako o odrazovom jave, hoci treba brať do úvahy jazykovú špecifiku. Jazyk pomáha človeku vytvárať reflexívny obraz sveta, obraz, ktorý sa dá prirovnať k mozaike (Vasiliev, 1974, s. 52). Mozaika sa nekonečne približuje k originálu,

a prítom sa nestane jeho absolútne presnou kópiou. Lenže, ako dodáva Vasiliev, aj mozaika je obraz. Je to selektívny obraz a spoločenské potreby určujú, čo prejde selekciou. Aktívna úloha jazyka pozostáva v objektivizácii ideálna cez jazyk, a tak umožňuje všetku ľudskú činnosť (Albrecht, 1974, s. 167). Sociálna a kultúrna kontinuita je zárukou toho, že skúsenosť predchádzajúcich pokolení ovplyvňuje náš poznávací proces (Panfilov, 1975, s. 7). A pretože táto skúsenosť sa akumuluje v jazykových podobách, ľahko možno sklúzať k omylu, že tento vplyv vyžaruje z jazyka. Jazyk je však iba nástroj. Jeho zmyslom nie je odrážať realitu čo najsojráznejšie (čiže len v súlade s vlastnou štruktúrou), ale odrážať ju tak, aby mohol plniť svoje sociálne poslanie (čiže v súlade s adekvátnosťou). Preto sa jazyk mení, keď sa zmena stáva nevyhnutnou, a rozdiely medzi jazykmi sú napriek všetkej sojráznosti relatívne a premenlivé. Možno ich odstrániť alebo aspoň preklenúť, ale nie sú logicky nevyhnutné. Poznávací proces koriguje jazykový obraz sveta, a to najmä cez lexikálnu rovinu. Pravda, slovník nie je autonómnou zložkou jazyka. Tu sa prejavuje fakt, že hociktorý prvok alebo súbor prvkov patrí do viacerých systémov, hoci aj vďaka rozličným vlastnostiam týchto prvkov.

Prirodzené jazyky do istej miery usmerňujú poznanie do vybehaných koľají a pojmové myslenie je možné len vďaka jazyku. Ako tvrdí V. G. Gak (1973, s. 371), jazykové stereotypy uľahčujú komunikáciu a prítom nevyklučujú možnosť inovácie. Rozdiel medzi stereotypom a inováciou vytvára psycholingvistickú bázu literárnej a jazykovej kreativity.

Relativistická téza, že konkrétny jazyk determinuje vnímanie i tvorbu pojmov a že objektívnu realitu treba chápať ako kaleidoskopický sled dojmov, ktoré analyzujeme a syntetizujeme pomocou jazykových prostriedkov, narazila na kritiku i v nemarxistických kruhoch. Napríklad F. Fearing (1954, s. 63) upozorňuje, že Whorf obchádza všetky druhy predjazykovej percepcie. Fearing zdôrazňuje, že do dynamiky vnímania vstupujú všetky zmyslové vnemy, hoci aj nemajú rovnakú váhu. Vystupujú tu exteroceptory (receptory stimulované vonkajšími podnetmi), interoceptory (reagujúce na stimuly znútra organizmu) a propioceptory (receptory vo svaloch a šľachách). Predpokladá sa, že v najprimitívnejších podobách vnímania tieto tri zdroje zmyslových informácií pôsobia nediferencovane. Inak povedané, vonkajšie podnety sa tu zreteľne neodlišujú od vnútorných; dôkazy poskytuje psychológia detí a niektorých mentálne abnormálnych jednotlivcov. Nedostatočná diferenciacia subjektívnych a objektívnych podnetov je živnou pôdou realizmu, animizmu a artificializmu, troch podstatných znakov detského myslenia. Realizmus sa vzťahuje na neschopnosť jasne odlíšiť seba od okolia, myšlienku od predmetu myslenia. Animizmus označuje tendenciu pokladať predmety za živé a pod artificializmom sa chápe snaha pokladať predmety za ľudské výtvyry (ibid., s. 65). Hodno spomenúť, že všetky tieto symptómy nedostatočnej diferenciacie sú dosvedčené v náboženských koncepciách a mytologických sústavách mnohých národov. Realizmus sa skrýva za totemistickými predstavami, podľa ktorých sa isté ľudské spoloč-

stvo stotožňuje so svojím zvieracím, rastlinným alebo predmetným totemom. Animizmus sa prejavuje v deifikácii a personifikácii prírody. Napokon artificializmus vrhá svetlo na pôvod či pozadie kozmogonických mýtov.

Realizmus, animizmus a artificializmus sa prejavuje aj v sémantickom obsahu gramatických kategórií. V. A. Zvegincev (1960, s. 129) v snahe vyvrátiť Whorfovú hypotézu tvrdí, že kategórie ako čas, priestor, substancia atď. majú ten istý obsah pre všetkých ľudí. To však nezodpovedá skutočnosti; ich pravý obsah môže vysvetliť iba veda, ktorá má nadjazykový, všefudský charakter. Vezmime si ako príklad gramatickú kategóriu času, ktorú nemožno pokladať za adekvátny odraz fyzikálneho času. Skôr odzrkadľuje egocentrický a utilitaristický postoj k času; v tomto postoji možno odhalíť pôvodné nerozlišovanie subjektívneho a objektívneho času. Kategória rodu zase ilustruje aplikáciu antropomorfických modelov na iné oblasti. V tejto súvislosti sa často používa termín *fyziognomická percepcia*. Hoci sa častejšie pozoruje u malých detí a u tzv. primitívnych národov, aspoň v rudimentárnej podobe jestvuje aj u dospelých. Fyziognomická percepcia nedovoľuje rozlíšiť objektívne vlastnosti predmetu od pocitov, ktoré vzbudzujú (Fearing, 1954, s. 67—68). Fyziognomická percepcia sa uplatňuje v gramatickej sémantike a slúži ako metaforická báza rozlišovania a vývinu slovnej zásoby. Gramatické kategórie dosvedčujú, že abstrakcia nie je len najvyšším výtvarným intelektuálneho úsilia, ale objavuje sa v pomerne skorých štádiách duševného vývinu. Raná abstrakcia sa uplatňuje napríklad na detských kresbách, na predhistorických petroglyfoch, na austrálskych jaskynných maľbách, ale i v sémantike gramatických kategórií. V týchto prípadoch sa abstrakcia približuje k simplifikácii a reštrikcii odrazu na najnápadnejšie príznaky objektu, ktorý subjekt poznáva veľmi nedokonale. Nápadný tu znamená, prirodzene, dôležitý z hľadiska daného spoločenstva. S. A. Vasiliev (1974, s. 41) tvrdí, že niektoré gramatické kategórie pôsobia dojmom úplnej vyumelkovanosti, napríklad rod neživotných mien v ruštine; iné kategórie sa zasa zdajú byť „prirodzené“, ako číslo alebo čas. To je však ilúzia, ktorá sa pri hlbšom pohľade rozplynie. Je prirodzené, že slovenské slová *sane*, *hodiny*, *šaty* sú plúralia tantum, zatiaľ čo ruské slovo *ryba* sa môže vzťahovať i na hŕbu rýb? Správnu odpoveď nájdeme na inej rovine. Keď raz uznáme, že gramatické kategórie možno hodnotiť len z hľadiska konzistentnosti a nie adekvátnosti, nemôžeme z náhodnej zhody medzi gramatickým ukazovateľom a istým úsekom reality vyvodzovať nijaké závery. Napríklad maorijské slovo *whaeā* „matka“ patrí do triedy neodcudziteľných mien, kým jeho tongánsky ekvivalent *fa ē* „matka“ je odcudziteľný. Jestvujú kritériá, na základe ktorých by sme mohli niektorý variant označiť za adekvátnejší? Odpoveď je záporná. Rozličné jazyky môžeme pokladať za gramaticky rovnocenné len vtedy, ak ich gramaticky nebudeme posudzovať z mimojazykového hľadiska. Whorf hľadá v gramatických kategóriách adekvátnosť, a preto nijako neprekvapuje, že popiera univerzálny charakter ľudského myslenia i existenciu všeobecne platnej logiky. Vnímanie i poznávanie sa opiera aj o predjazykový základ, ktorý je spoločný všetkým ľuďom

bez ohľadu na ich materinský jazyk. Navyše obsah ľudského vedomia nemôžeme stotožňovať s množinou významov fixovaných v gramatických ukazovateľoch a v lexicálnych jednotkách (Panfilov, 1975, s. 9). Fearing odmieta Whorfovu hypotézu ako osobitný typ kultúrneho relativizmu, ktorý zdôrazňuje kultúru ako determinant hodnôt jednotlivca, jeho pohnútok, potrieb a svetonázoru: Kultúrni relativisti preceňujú rozdiely v kultúre a podceňujú univerzálnu biologickú bázu na jednej strane — a pritom na druhej strane predpokladajú, že človek je dynamicky prázdny organizmus, pasívny vo vzťahu k spoločnosti i prírode (Fearing, 1954, s. 49, 53, 56). S. A. Sch (1952, s. 374) kritizuje kultúrny relativizmus ako hypotézu vychádzajúcu zo psychologickej bázy zjednodušenej mechanistickej psychológie, ktorá všetko vysvetľuje na základe podnetu a reakcie. Whorf ignoruje fakt, že človek v interakcii so svojím okolím predstavuje dynamický systém, v ktorom sa ľudská myseľ prepracúva k čoraz adekvátnejším spôsobom poznania. Whorf ochudobnil vzťah skutočnosti, jazyka a myslenia o dynamický aspekt neprestajných adaptívnych zmien a dospel k faktickej negácii svojho relativizmu; prešiel na pozície, z ktorých sa mu javia hranice medzi jazykmi a kultúrami ako metafyzicky absolútne a neprekonateľné. Tento záver vyvracia medzijazyková a medzikultúrna komunikácia i vznik logiky, ktorá je jednotná a spoločná pre celé ľudstvo.

*Kabinet orientalistiky SAV
Bratislava, Klemensova 19*

Bibliografia

- AJDUKIEWICZ, J.: Język i poznanie, 1. zv. Varšava 1960.
- ALBRECHT, E.: Ob aktivnoj roli jazyka v processe poznania. Voprosy filosofii, 1974, č. 3, s. 162—169.
- BONDARKO, A. V.: Grammaticeskaja kategorija i kontekst. Leningrad 1971.
- CASSIRER, E.: Die kantischen Elemente in Wilhelm von Humboldts Sprachphilosophie. Festschrift für Paul Hensel. Greiz i. V., Ohag. 1923, s. 105—127.
- FEARING, F.: An examination of the conception of Benjamin Whorf in the light of theories of perception and cognition. In: Language in culture. Red. H. Hoijer. American Anthropologist, 56, 1954, č. 6, časť 2, memoir č. 79, s. 47—81.
- GAK, V. G.: Vyskazyvanije i situacia. In: Problemy strukturnoj lingvistiky 1972. Moskva, Nauka 1973, s. 349—372.
- GREENBERG, J. H.: Concerning inferences from linguistic to nonlinguistic data. In: Language in culture. Red. H. Hoijer. American Anthropologist, 56, 1954, č. 6, časť 2, memoir č. 79, s. 3—19.
- GRÜNDER, K.: Figur und Geschichte: Johann Georg Hamanns „Biblische Betrachtungen“... Freiburg 1958.
- HAMANN, J. G.: Sämtliche Werke. Viedeň 1949—1953. 6 zv.
- HERDER, J. G.: Sämtliche Werke. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung 1877—1913. 33 zv.
- HOCKETT, C. F.: Chinese versus English. In: Language in culture. Red. H. Hoijer. American Anthropologist, 56, 1954, č. 6, časť 2, memoir č. 79, s. 106—123.
- HUMBOLDT, W. von: Gesammelte Schriften. Berlin, B. Behrs Verlag 1903—1918. 7 zv.
- Language in culture. Red. H. Hoijer. American Anthropologist, 56, č. 6, časť 2, memoir č. 79.
- MILLER, R. L.: The linguistic relativity principle and Humboldtian ethnolinguistics. The Hague, Mouton 1968.
- PANFILOV, V.: Jazyk, myslenie i kultura. Voprosy jazykoznanija, 24, 1975, č. 1, s. 3—12.
- PIAGET, J.: Strukturalizmus. Bratislava, Pravda 1971. 162 s.

PORZIG, W.: Der Begriff der inneren Sprachform. Indogermanische Forschungen, 41, 1923, č. 2, s. 150—169.

Problemy semantiki. Red. V. M. Solncev. Moskva, Nauka 1974. 382 s.

TRIER, J.: Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes. 1. Von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jh. Heidelberg, C. Winters Uni-Buchhandlung 1931.

VASILIEV, S. A.: Filosofskij analiz gipotezy lingvističeskoj otnositel'nosti. Kyjev, Naukova dumka 1974.

WEISGERBER, L.: Vom Weltbild der deutschen Sprache. 1. Halbband: Die inhaltbezogene Grammatik. 2. Aufl., Schwann 1953.

WHORF, B. L.: The relation of habitual thought and behavior to language. [Pretlačené]: WHORF, B. L.: Language, thought and reality, New York, Wiley 1956.

ZVEGINCEV, V. A.: Teoreticko-lingvističeskije predposylki gipotezy Sapira-Whorfa. Novoje v lingvistike. 1. Moskva, Izdatel'stvo inostranoj literatury 1960, s. 111—134.

ЯЗЫК, МЫШЛЕНИЕ И ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ КРИТИКА ТЕОРИИ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ОТНОСИТЕЛЬНОСТИ

Резюме

Статья посвящена критическому обсуждению теории лингвистической относительности. Внимание уделяется как немецкой этнолингвистической школе, так и гипотезе Уорфа. Не отрицая влияние языка на мышление, автор убежден, что это влияние имеет известные границы и что типологическое разнообразие языков не является несовместным с существованием единого человеческого мышления.

LANGUAGE, THINKING AND REALITY TOWARDS THE CRITICISM OF THE THEORY OF RELATIVITY

Summary

This article is devoted a critical discussion on the theory of linguistic relativity. Both varieties of relativism are covered, i. e., the neo-Humboldtian school (as represented chiefly by Leo Weisgerber), and the so-called Sapir-Whorf hypothesis. While admitting that language exerts some influence upon thought, the author believes that this impact has its limitations and that the interlinguistic variability is not incompatible with the unity of human thought.

LENINIZMUS A NACIONÁLNA OTÁZKA V SÚČASNÝCH PODMIENKACH

JÁN DORULA

Pod týmto názvom vyšla v Moskve r. 1974 už v druhom vydaní obsiahla práca Ústavu marxizmu-leninizmu pri ÚV KSSZ (*Leninizm i nacionalnyj vopros v sovremennych uslovijach*. Moskva, Izdatelstvo političeskoj literatury 1974. 598 s.); napísal ju autorský kolektív pod vedením P. N. Fedosejeva. V tom istom roku vyšiel aj jej nemecký preklad (*Der Leninismus und die nationale Frage in der Gegenwart*. Moskau, Verlag Progress 1974. 716 s.). V práci sa rozoberajú dôležité otázky súvisiace s pojmami národ, národnosť, nacionálne vzťahy, a to v historickom priereze i v súčasnosti. Osobitná pozornosť sa venuje rozboru národnostnej otázky v ZSSR, podrobne sa rozoberá riešenie národnostných vzťahov z hľadiska marxizmu-leninizmu vo vyspelej socialistickej spoločnosti i v rámci svetovej socialistickej sústavy; venuje sa pozornosť riešeniu týchto otázok aj v podmienkach národnooslobodzovacieho protiimperialistického zápasu i v novovzniknutých rozvojových krajinách. Okrem teoretického úvodu obsahuje publikácia tri hlavné časti: I. Nacionálna otázka v buržoáznej spoločnosti; II. Vyriešenie nacionálnej otázky. Rozvoj a zblížovanie národov za socializmu; III. Nacionálna otázka vo svetovom revolučnom procese v súčasnom období. Celá kniha je rozčlenená do 13 priebežne číslovaných kapitol, z ktorých každá sa delí na menšie, osobitne číslované časti.

Upozorňujeme ešte aj na ďalšiu významnú prácu z tohto okruhu, ktorá vznikla v Ústave dejín ZSSR Akadémie vied ZSSR a vyšla r. 1975 pod názvom *Sovetskij narod — novaja istoričeskaja obščnost' ludej. Stanovlenije i razvitije* (Red. M. P. Kim a V. P. Šerstobitov. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1975. 520 s.). Tu sa podrobne osvetľuje história vývinu vzájomných vzťahov národov a národností v Sovietskom zväze, procesy ich všestranného rozvoja, vzájomného zblížovania i reálne perspektívy týchto vzťahov.

Problémy, ktoré sa rozoberajú v týchto dvoch obsiahlych publikáciách i v celom rade ďalších sovietskych prác, sú dôležité a poučné aj pre slovenského jazykovedca nielen preto, že sa tu venuje veľká pozornosť otázkam jazyka a jeho funkcií v spoločnosti, ale aj preto, že sa tu podrobne z hľadiska marxizmu-leninizmu rozoberajú otázky riešenia národnostnej problematiky zo všetkých vzájomne súvisiacich aspektov — teoretického, ideologického, sociologického i politického.

V našom referovaní budeme venovať pozornosť najmä otázkam, ktoré majú vzťah k jazykovej problematike.

Slovo *natio* (lat.) sa používa už viac ako dve tisícročia na označenie etnických osobitostí rozličných ľudských spoločenstiev. Pod pojmom *natio* sa rozumeli spoločenské útvary spojené príbuzenskými vzťahmi, spoločným jazykom, zvyklosťami a vyznaním. Termín *natio* sa spočiatku používal na označenie rodovo-kmeňových spoločenstiev, neskoršie aj na označenie jednotlivých národností. V čase rozkladu feudalizmu a vzniku kapitalizmu sa začalo používať slovo *natio* aj na označenie kvalitatívne nového útvaru — národa.

Národ ako historické spoločenstvo ľudí je veľmi zložitý sociálny organizmus, ktorého podstatu tvorí jednota sociálnych a etnických, objektívnych a subjektívnych faktorov. Podčiarkuje sa, že aj etnický faktor je sociálny, t. j. spoločenský, ale pri teoretickom spracúvaní otázok národa a národnostných vzťahov sa tieto faktory rozlišujú. Pod sociálnym faktorom sa rozumie triedne hľadisko; pri formovaní a vývine národa sú to predovšetkým ekonomické vzťahy ľudí a nimi podmienená vnútorná zomknutosť tried a vrstiev. Etnické faktory odrážajú v zásade formu, a nie podstatu procesov spoločenského vývinu. V oblasti nacionálnych vzťahov je to najmä jazyk, územie a tie osobitosti kultúry, životných podmienok, vyznaní, tradícií, vedomia a psychiky, ktoré vznikli pod vplyvom zemepisného prostredia, spoločného pôvodu a dlhého historického vývinu, pričom siahajú často až do rodovo-kmeňového zriadenia. Hoci obsah týchto príznakov podlieha zmenám, boli a sú v podstate formou odrazu spoločenského vývinu. Treba si, pravda, uvedomiť, že celý rad etnických príznakov, ako národná kultúra, národné povedomie a národná psychika, čiastočne aj obyčaje a tradície, nadobúda v antagonistickej spoločnosti (pod vplyvom ekonomického, politického a duchovného života národa) triedne protirečivý charakter. Sociálne a etnické faktory však tvoria dialektickú jednotu, v ktorej rozhodujúcu úlohu majú vždy sociálne, triedne faktory.

Vznik národov vo vlastnom zmysle slova marxizmus-leninizmus spája s epochou kapitalizmu. Národy existujú aj za socializmu a zaniknú až v období rozvitého komunizmu, po jeho víťazstve na celom svete.

Základy dialektickomaterialistickej teórie národa a národných vzťahov rozpracovali K. Marx a F. Engels, ktorí vychádzali z podmienok konštituujujúceho sa kapitalizmu. Túto teóriu ďalej rozvinul V. I. Lenin: hlavnú pozornosť venoval objasneniu sociálnej podstaty národa a určeniu správneho vzťahu sociálnych a etnických faktorov. Vysoko hodnotil úlohu jazyka ako etnického faktora. Kládol dôraz na objasnenie významu sociálnej úlohy jazyka pri vzniku a vývine národa. Pri prechode od národnosti k národu by jazyk nemohol plniť svoju spoločenskú úlohu, ak by sám zostával bez zmeny. V. I. Lenin si pozorne všima zmeny v jazyku v období prechodu od feudalizmu ku kapitalizmu. Poukazuje na to, že v jazyku prebiehajú kvalitatívne zmeny, že sa stáva v plnom zmysle slova jednotným, stáva sa spisovným. Za hlavný konštitutívny znak národa Lenin pokladá „ekonomický príznak“, spoločný hospodársky život. Poukazuje na to, že národ spájajú dovedna ekonomické

vzťahy, spoločný vnútorný trh. Všetky ostatné príznaky sú vo vzťahu k ekonomickému vlastne druhotné, odvodené.

Opierajúc sa o výklady klasikov marxizmu-leninizmu, sformuloval J. V. Stalin r. 1913 známu marxistickú definíciu národa: „Národ je historicky sa utvorivšie ustálené spoločenstvo ľudí, ktoré vzniklo na základe spoločného jazyka, územia, hospodárskeho života a psychického založenia, prejavujúceho sa v spoločnej kultúre.“ Autori knihy *Leninizm i nacionalnyj vopros v sovremennyj uslovijach* však poukazujú na to, že od tých čias sa nahromadilo veľa nových údajov o formovaní a vývine národov, o vzájomných vzťahoch jednotlivých znakov národa, o úlohe národa v spoločenskom vývine, že existujú už nové fakty o existencii a vývine socialistických národov i o osobitostiach formovania sa národov v rozvojových krajinách, že sa zosilnili tendencie vzájomného vplyvu a vzájomného obohacovania národov. Poukazujú na to, že jednotlivé znaky národa nemožno pokladať za rovnocenné, že hlavným a určujúcim znakom je spoločný hospodársky život. Nemožno podľa ich názoru ani absolutizovať množstvo určujúcich znakov. Treba lepšie ujasniť aj výklad o úlohe národnej psychiky. Sami navrhujú takúto formuláciu definície národa: *Národ je ustálené historické spoločenstvo ľudí, ktoré sa ako forma spoločenského vývinu utvorilo na základe spoločného hospodárskeho života v spojitosti so spoločným jazykom, územím, s osobitosťami kultúry, vedomia a psychiky.* Podľa názoru autorov sú prednosti tejto formulácie v tom, že sa tu prizvukuje, že národ je forma spoločenského vývinu, že sa vyzdvihuje určujúci príznak vzniku a vývinu národa — spoločný hospodársky život, pričom sa zdôrazňuje, že ďalšie znaky národa sa utvárali a existujú nie samy osebe, ale v spojitosti so spoločným hospodárskym životom, že medzi znakmi národa sa uvádzajú osobitosti kultúry, vedomia a psychiky národa, čím sa presnejšie ako v staršej definícii charakterizuje národné špecifikum duchovného života.

Autori ďalej pripomínajú, že ustálenosťou národa sa nerozumie rovnaký stupeň jeho jednoty vo všetkých vývinových obdobiach. Klasici marxizmu leninizmu poukazovali na to, že ani v rámci tej istej spoločensko-ekonomickej formácie nie je stupeň jednoty národa v rozličných etapách jej vývinu rovnaký. Vo vzťahu ku kapitalizmu hovoril V. I. Lenin obrazne o dvoch národoch v každom národe (a v súvislosti s tým aj o dvoch kultúrach), čím mal na mysli dve protikladné sociálno-triedne strany jedného (ale nie jednotného) národného spoločenstva. Podčiarkuje sa tým relativnosť národnej jednoty za kapitalizmu, daná nezlučiteľnosťou základných triednych záujmov a cieľov buržoázie a proletariátu v hospodárskom, politickom a duchovnom živote. Za socializmu sa jednota národa upevňuje vďaka súladu hlavných triednych a národných záujmov všetkých pracujúcich pri budovaní socializmu a komunizmu.

Vracajúc sa k jazyku ako jednému zo znakov národa, autori práce zdôrazňujú, že takýmto znakom nie je jazyk vôbec, ale jednotný celonárodný jazyk, ktorý vzniká na základe prekonávania nárečovej rozdrobenosti, ktorý obohacuje svoju slovnú

zásobu a rozširuje svoje spoločenské funkcie, v ktorom sa utvára rozvíjajúci systém štýlov atď. Len takýto jazyk môže slúžiť potrebám rastúcich hospodárskych stykov za kapitalizmu i socializmu, môže byť nástrojom spoločného duchovného života, hoci je tento duchovný život za kapitalizmu triedne protirečivý. V. I. Lenin pripomínal, že jednota jazyka a nevyhnutnosť jeho nehateného rozvoja sú dôležitou podmienkou národnej konsolidácie. V súvislosti so vznikom tohto kvalitatívne nového stavu, t. j. v súvislosti so vznikom jednotného národného jazyka (oproti predchádzajúcemu stavu, keď existovali hovorené nárečia a spisovno-knižný jazyk), hovoril Lenin o znovoutvorení, akoby druhom zrodení jazyka. Ako vidieť, ide tu o vznik a konštituovanie sa novodobých spisovných jazykov.

Prvotnosť ekonomického príznaku oproti jazyku ako jednému zo znakov národa vidieť napríklad aj v tom, že niektoré spoločenstvá sa pre viacero príčin konštituovali ako národy na základe prevzatého jazyka. Dôležité je, aby jazyk plne zabezpečoval potreby zjednocovania ľudových mäs, aby bol nástrojom pokroku.

V spojitosti so spôsobmi výroby a s etapami ich vývinu rozlišovali klasici marxizmu-leninizmu dva typy národných spoločenstiev, a to kapitalistické a socialistické národy. Používa sa aj termín *buržoázny národ*, ale autori knihy *Leninizm i nacionalnyj vopros v sovremennyh uslovijach* k nemu poznamenávajú, že je výstižným označením národa predovšetkým v období nastupujúceho kapitalizmu v súvislosti s úlohou, akú zohrala buržoázia pri formovaní a vývine národa. Neskoršie hlboké sociálne zmeny v čase všeobecnej krízy kapitalizmu, vplyv Októbrovej revolúcie a najmä vznik a ďalší rozvoj svetovej socialistickej sústavy sa podstatným spôsobom odzrkadlili na obsahu vnútorného života kapitalistických národov. Dôsledkom týchto zmien je ostré prehĺbenie rozdielov a rozporov medzi proletariátom spolu so všetkými pracujúcimi na jednej strane a imperialistickou buržoáziou na druhej strane, oslabuje sa vedúca úloha buržoázie v živote národa a zvyšuje sa úloha proletariátu pri obrane národných záujmov a materiálnych i duchovných hodnôt národa. Pojem „kapitalistický národ“ je širší ako pojem „buržoázny národ“ a je toho istého typu ako Leninom zavedený pojem „socialistický národ“. Pretože národy existujú počas dlhého historického obdobia, môžu sa i v rámci jedného typu odlišovať niektorými kvalitatívnymi ukazovateľmi. Preto klasici marxizmu-leninizmu používali popri všeobecnom termíne *kapitalistický národ* aj termíny *vysoko rozvíjajúci kapitalistický národ*, *kapitalisticky nerozvíjajúci národ*, *imperialistický národ*. Aj socialistický národ má svoje kvalitatívne osobitosti v rozličných etapách svojho vývinu. Pravda, omnoho dôležitejšie sú rozdiely medzi jednotlivými typmi národov, t. j. rozdiely medzi kapitalistickými a socialistickými národmi, než osobitosti v rámci jednotlivých typov. Zásadný rozdiel medzi kapitalistickými a socialistickými národmi spočíva v protichodnosti ich sociálno-ekonomickej, politickej a duchovnej podstaty, v rozdielnosti sociálnej štruktúry a charakteru triednych vzťahov. Po prechode k socializmu národ nestráca ani jeden zo svojich znakov, ktoré sa skonštituovali už v kapitalistickej etape jeho vývinu. Tieto znaky však za socializmu

podliehajú podstatným zmenám, pričom sa utvárajú aj niektoré nové znaky, takže kapitalistické a socialistické národy sa od seba líšia zásadne: socialistický národ je kvalitatívne nové spoločenstvo ľudí. Na rozdiel od kapitalistického národa charakterizuje ho jednotnosť základných triednych cieľov a záujmov, čím sa upevňuje jednota národa. Socialistické národné spoločenstvo si utvára jednotnú kultúru (na rozdiel od existencie dvoch kultúr v kapitalistickom spoločenstve), ktorá slúži záujmom celého národa. Vedúcou vrstvou v socialistickej spoločnosti je robotnícka trieda, ktorá vedie všetkých pracujúcich ako najorganizovanejšia a najpokrokovejšia spoločenská sila, nezafaržená súkromnovlastníckou individualistickou psychikou. Marxisticko-leninské strany vychovávajú pracujúcich v duchu vlastenectva a socialistického internacionalizmu. Za socializmu dochádza nielen k novému rozkvetu národov a národností, ale aj k formovaniu a rozvoju internacionálnych spoločenstiev.

V spomínanej práci *Sovetskij narod — novaja istoričeskaja obščnosť ludej* (s. 4, 7—8, 10) sa poukazuje na to, že prevládajúcou tendenciou historického vývinu národov a národností je integrácia. Je to historicky nevyhnutný, pokrokový proces, ktorého výsledkom bude splynutie národov v komunistickej budúcnosti; vzájomný styk národov vedie k postupnej strate ich špecifických etnických črt. V leninskom učení o národnostnej otázke sa podčiarkuje potreba prekonávania národnostných rozdielov a zdôrazňuje sa požiadavka zblížovania národov, realizácia princípov internacionalizmu. Proletariát podporuje asimiláciu národov, ak nie je násilná alebo ak sa neopiera o privilégiá. Podporuje všetko, čo pomáha stierať národnostné rozdiely a odstraňovať národnostné priehrady, čo upevňuje vzťahy medzi národmi a vedie k ich splyvaniu. Keď Lenin hovorí o asimilácii národov ako progresívnom faktore, upozorňuje súčasne, že je pritom neprípustné akékoľvek násilie, útlak a diskriminácia. Iba socializmus, ktorý zlikvidoval systém imperialistického násilia v národnostných vzťahoch, dodáva procesom asimilácie progresívny charakter, lebo sa uskutočňujú na základe dobrovoľnosti, v záujme prirodzenej potreby spojiť sily za účelom rýchlejšieho napredovania k vyšším formám života. Len socializmus utvára také spoločenské podmienky, pri ktorých slobodný rozvoj národov a národností sa harmonicky spája s ich zblížovaním, s internacionalizáciou ich materiálneho a duchovného života. Všestranné zblížovanie národov a národností i vznik a rozvoj medzinacionálnych spoločenstiev je zákonitosťou spoločenského pokroku epochy socializmu.

V ruštine sa slovo *mežnacionalnyj* používa v rozličných spojeniach (*mežnacionalnyj jazyk, mežnacionalnoje soobščestvo*) označujúcich vzťahy v rámci ZSSR, t. j. vzťahy medzi národmi a národnosťami v Sovietskom zväze, potenciálne aj podobné vzťahy v inom mnohonárodnostnom štáte. Odlišuje sa od slova *meždunarodnyj*, ktoré sa používa na označenie uvedených vzťahov v medzištátnom (medzinárodnom) rámci. Je účelné a potrebné odlišiť významy týchto ruských slov aj v slovenčine. Príslušný opis (podľa skúseností z doterajších prekladov) je ťažkopádny a nákladný. Navrhujem preto ako ekvivalent ruského slova *mežnacionalnyj* v uvedenom význame používať slovenský termín *medzinacionálny* a slovo *medzinárodný* používať pri prekladaní ruského slova *meždunarodnyj*.

Základom socialistických medzinacionálnych spoločenstiev je dobrovoľné spojenie slobodných a rovnoprávných národov, ktoré spájajú spoločné záujmy a vzájomné sympatie. Charakterizuje ich bratská vzájomná pomoc a tvorivá spolupráca. História dosiaľ nepoznala spoločenstvo takého typu, aké sa utvorilo v ZSSR v priebehu budovania socialistickej spoločnosti a ktoré poznáme pod názvom *sovietsky ľud* (rus. *sovetskij narod*).

V práci *Leninizm i nacionalnyj vopros v sovremennych uslovijach* sa na s. 362—363 podáva takáto charakteristika pojmu „sovietsky ľud“: Sovietsky ľud je nové historické, sociálne a medzinacionálne spoločenstvo ľudí, ktoré sa utvorilo v dôsledku socialistických premien a zblíženia pracujúcich tried a vrstiev, národov a národností; má svoju jednotnú vlasť, územie, hospodárstvo, svojim obsahom socialistickú kultúru, zväzový všeludový štát a spoločný cieľ — vybudovanie komunizmu.“

Sám termín *ľud* (rus. *narod*) sa používa vo vede už mnoho storočí a označujú sa ním tri druhy ľudských spoločenstiev, a to štátne, etnické a sociálne spoločenstvo. Ľud ako štátne spoločenstvo je súhrn občanov daného štátu (jednonárodného alebo mnohonárodného), ktorých spájajú politicko-právne zväzky, spoločná príslušnosť k danému štátu. Ľud ako etnická kategória označuje *kmeň, národnosť i národ*.

Hoci tieto tri ľudské spoločenstvá (kmeň, národnosť a národ) sa výrazne od seba odlišujú, zodpovedajú trom rozličným epochám vývinu ľudstva, spoločnou a spájajúcou črtou je ich etnická charakteristika. Preto *ľud* vo význame „kmeň“, „národnosť“ a „národ“ treba pokladať za etnickú kategóriu.

Spomedzi všetkých spoločenstiev označovaných slovom *ľud* pokladá marxizmus-leninizmus za hlavné sociálno-historické, sociálno-triedne spoločenstvo. V antagonistickej vykorisťovateľskej spoločnosti ľud ako sociálno-historické spoločenstvo zahŕňa v sebe masu pracujúceho obyvateľstva, ktorá stojí oproti parazitnej, vykorisťovateľskej časti spoločnosti. Podľa Lenina ľud je v tejto spoločnosti masa, t. j. všetci pracujúci a vykorisťovaní v celom svojom súhrne. Pojem *ľud* sa teda nekryje s pojmom *národ*. Ľud za kapitalizmu je sociálne rôznorodé spoločenstvo. Popri proletariáte zahŕňa aj neproletárske triedy a sociálne skupiny — roľníctvo, mestské stredné vrstvy, ktoré žijú zo svojej práce, i časť inteligencie. Dvojakosť roľníctva a stredných vrstiev, ich individualistická a drobnovlastnícka psychika a kolísanie medzi proletariátom a buržoáziou sťažujú zjednotenie pracujúcich okolo proletariátu a ich spoločnú činnosť.

Popri národoch existovali a existujú dosiaľ spoločenstvá, ktoré označujeme termínom *národnosť*. Za jeden z hlavných faktorov, ktorý podmienil vznik národností, pokladali klasici marxizmu-leninizmu prechod od rodových zväzkov k zjednocovaniu ľudí podľa teritoriálneho princípu. V porovnaní s kmeňom pre národnosť už nehrajú rozhodujúcu úlohu pokrvo-príbuzenské zväzky a spoločný pôvod, zmenšuje sa význam tradícií, ktoré ustupujú miesto právu. Zanikajú aj živelne vzniknuté

náboženstvá a nahrádzajú ich nové, ktoré sú spoločné pre mnohé národnosti a ktoré upevňujú a posväcujú triedne rozdelenie spoločnosti. Pre každú národnosť je charakteristická aj istá jazyková jednotnosť. Zánik rodových zväzkov a ich nahradenie teritoriálnymi celkami boli podmienené rastom produktivity práce, ktorého dôsledkom bol vznik súkromného vlastníctva a spoločenských rozdielov vo vnútri rodu a kmeňa. Tak vznikla antická, otrokárska národnosť. V stredoveku ju nahradila feudálna národnosť. Nie všetky národnosti sa vyvinuli na národy. Mnohé v čase prechodu od feudalizmu ku kapitalizmu splynuli do jedného národa alebo sa vyvinuli na kapitalistické národnosti.

V porovnaní s národom je pre národnosť charakteristická (najmä za kapitalizmu) nižšia úroveň vývinu výrobných síl, stupňa deľby práce, vnútorných a vonkajších stykov. Hospodárske a politické väzby sú ešte veľmi slabé. Znak národnosti sú vonkajškovo zhodné so znakmi národa, ale odlišujú sa od nich kvalitatívne, stupňom zrelosti. Podľa svojho významu majú jednotlivé znaky toto poradie: spoločný jazyk, územie, utvárajúci sa spoločný hospodársky, politický a kultúrny život, etnické povedomie a obyčaje. Pre rozvoj národnosti sú dôležité aj konkrétne historické okolnosti — či sa môže vyvíjať slobodne, alebo je utláčaná, či si môže utvoriť svoj štát, alebo je súčasťou mnohonárodného štátu a pod. V ZSSR sa vyše 20 národností konštituovalo na národy, a to na základe utvorivšieho sa spoločného hospodárskeho života, rozvoja národnej kultúry a štátnosti. O tom, že mnohé národnosti v kapitalistických i socialistických krajinách sa už formujú ako spoločenstvá s národnými väzbami, svedčia viaceré skutočnosti: jazyk časti národností sa stal spisovným, prekonáva sa teritoriálna nárečová rozdrobenosť; takéto spoločenstvá sa približujú k úrovni národa stupňom rozvoja výrobných síl, vnútorného styku, rozsahom deľby práce a kultúrnym rozvojom; fakticky sa už utvorilo národné povedomie, aj keď v nedostatočne rozvinutej podobe; prejavuje sa úsilie o materiálne, politické a kultúrne styky s inými národmi a národnosťami so snahou nielen preberať vymoženosti iných, ale aj prinášať svoj vklad do svetovej kultúry. Socialistické zriadenie poskytuje prakticky rovnaké sociálne možnosti národom i národnostiam. Existujú však isté bariéry pri realizovaní potenciálnych možností premeny niektorých národností na národy, a to je predovšetkým malá početnosť a nekompaktnosť osídlenia.

Popri národnostiach existujú aj iné spoločenstvá, a to *etnické, etnografické a národnostné skupiny*. Pod etnickou skupinou sa rozumie málopočetné spoločenstvo (niekoľko tisíc alebo niekoľko sto osôb), žijúce často rozptýlene, a preto slabo spojené sociálnymi väzbami. Spájajú ho takmer výlučne etnické príznaky — jazyk, teritórium osídlenia, vedomie spoločného pôvodu, spoločná kultúra, životné podmienky a tradície. V ZSSR sa etnické skupiny v zásade utvárali na základe rodovo-kmeňových skupín. Mnohé etnické skupiny tvoria na istom území menšinu obyvateľstva. V porovnaní s národnosťou menšiu úlohu v ich živote má rodný jazyk,

ktorý sa používa len v hovorenej podobe a najčastejšie iba v rámci rodiny. Znak etnických skupín sa ešte najviac zachovávajú v obradoch a obyčajoch. U nás etnickú skupinu tvorí cigánske obyvateľstvo.

Termín *etnografická skupina* používajú národopisci na označenie takých skupín, ktoré už v mnohom splynuli s príslušnými príbuznými národmi a národnosťami, ale zachovávajú si ešte niektoré osobitosti, ktoré sa prejavujú v ich každodennom živote, v styku príslušníkov týchto skupín medzi sebou. Etnické a etnografické skupiny sa odlišujú tým, že príslušníci etnických skupín žijú v prostredí, ktoré je v mnohom odlišné podľa sociálnych a etnických príznakov, zatiaľ čo príslušníci etnografickej skupiny žijú v blízkom, príbuznom prostredí. Preto ani perspektívy pretrvania týchto skupín nie sú rovnaké: Príslušníci etnografických skupín splynú, resp. splyvajú skôr s príslušnými príbuznými národmi a národnosťami ako príslušníci etnických skupín s prostredím, v ktorom žijú.

Národnostné skupiny sú nevelké časti národov a národností žijúcich mimo hraníc štátu, v ktorom sa nachádzajú tieto skupiny. Národné črty príslušníkov týchto skupín sa stále viac preplietajú s národnými črtami príslušníkov okolitých národov a národností, lebo sociálne a etnické zväzky s ich národmi sú nesústavné, iba príležitostné. V ZSSR existuje teraz vyše 30 národnostných skupín (Kórejci, Slováci, Turci a i.). Veľká väčšina národnostných a etnických skupín je pre svoj malý počet a rozptýlenosť fakticky už neoddeliteľná od národov a národností, s ktorými spolunažíva. Prejavuje sa to v sociálno-hospodárskej a politickej oblasti i v kultúrnom živote.

O podmienkach existencie a rozvoja ukrajinskej národnostnej skupiny v Slovenskej socialistickej republike podáva najnovšie prehľad z mnohých stránok zaujímavá práca *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti*. Zborník štúdií o rozvoji ukrajinskej národnosti v ČSSR. (Zostavil M. Corný. 1. vyd. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1975. 158 s.).

Rozkvet a zblížovanie národov ako dve tendencie všeobecného zákona socializmu prejavujú sa a pôsobia vždy spoločne. Rozkvet národa nie je možný v podmienkach jeho izolácie, bez zblížovania s inými národmi budujúcimi socializmus, bez internacionálnej jednoty s pracujúcimi kapitalistických krajín. Nie je však mysliteľné zblížovanie národov ani vtedy, keď sa obmedzujú možnosti rozvoja niektorého z nich. Pôsobenie všeobecného zákona socializmu je založené na takej dialektickej jednote nacionálneho a internacionálneho v živote národov za socializmu, pri ktorej vedúca úloha patrí internacionálnemu faktoru.

Podobne ako sa v ZSSR utvorilo nové historické spoločenstvo ľudí — sovietsky ľud, začína sa aj vo vývine svetovej socialistickej sústavy formovať nové medzinárodné spoločenstvo ľudí, ktoré sa bude vyznačovať utváraním a rozvojom črt spoločných pre všetky národy, pričom sa dlhý čas budú zachovávať samostatné národné spoločenstvá, ktoré budú existovať až do etapy rozvitého komunizmu. Prechodným stupňom existencie týchto spoločenstiev bude ich zonálny charakter.

V práci *Leninizm i nacionalnýj vopros v sovremennych uslovijach* sa veľa pozornosti venuje charakteristike socialistických národov a problematike riešenia

národnostnej otázky v ZSSR (pozri k tomu i náš prehľad pod názvom *Problémy vzťahu jazyka a spoločnosti v novšej sovietskej odbornej literatúre*; Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 158—168), úlohe a významu proletárskeho, resp. socialistického internacionalizmu, venuje sa pozornosť otázkam vývinu nacionálnych vzťahov v rámci svetovej socialistickej sústavy i osobitostiam nacionálnej problematiky v rozvojových krajinách. Upozorníme tu ešte na niektoré dôležité výklady týkajúce sa najmä jazykovej problematiky. Tak napríklad poukazuje sa tu na skutočnosť, že občania ZSSR majú právo slobodnej voľby jazyka, v ktorom sa chcú dorozumievať a v ktorom sa môžu vzdelávať oni aj ich deti. To zároveň znamená, že neexistuje povinnosť školskej výchovy v materinskom jazyku. Upozorňuje sa tu ďalej na prípady, keď viacero málo početných národností prechádza na iný jazyk, ktorý z viacerých príčin pokladá pre seba za výhodnejší. Neznamená to, že taká národnosť prestáva byť sama sebou. Aj nový jazyk sa stáva formou vyjadrenia všetkého nacionálneho danej národnosti, tento jazyk sa pre ňu stáva materinským.

V práci *Leninizm i nacionalnyj vopros v sovremennyh uslovijach* sa na mnohých miestach zdôrazňuje význam proletárskeho a socialistického internacionalizmu v živote národov a národností. Poukazuje sa na to, že internacionálne hľadisko je prvoradé, má prednosť pred nacionálnym najmä v takých situáciách, keď sa rieši otázka osudov socializmu. Upozorňuje sa tu na Leninove slová, že záujmy svetového socializmu treba klásť nad národné záujmy. Upozorňuje sa aj na dôležitosť výchovy pracujúcich v internacionalistickom duchu.

Veľa pozornosti venujú autori osvetleniu podstaty nacionalizmu, šovinizmu, národného nihilizmu a kozmopolitizmu ako ideových zbraní reakčného imperialismu.

Rozbor a osvetlenie teoretických otázok súvisiacich s pojmom národa a národných vzťahov, prehľad vývinu a spôsobov riešenia národnostnej problematiky v historickom priereze i v súčasnom období v spomínaných sovietskych prácach sa podáva na vysokej odbornej úrovni, z hľadiska marxisticko-leninskej teórie. Celá táto problematika je výsostne aktuálna aj v našich podmienkach, preto si tieto práce zasluhujú pozornosť i našej odbornej (v tom i jazykovednej) aj širšej verejnosti.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

Резюме

В статье докладывается о содержании книги *Ленинизм и национальный вопрос в современных условиях* (коллектив авторов под руководством П. Н. Федосеева, 2-ое издание, Москва, Издательство политической литературы 1974 г. 598 с., немецкий перевод *Der Leninismus und die nationale Frage in der Gegenwart*. Moskau, Verlag Progress 1974. 716 с.). Внимание читателей обращается прежде всего на те части книги, в которых рассматривается природа нации и национальных отношений и также роль языка в процессе формирования наций и в процессе предшествующего развития общества. Автор статьи обращает внимание читателей также на замечательную работу *Советский народ — новая историческая общность людей. Становление и развитие* (Коллектив авторов под руководством М. П. Кима и В. П. Шерстобитова. Москва, Издательство Наука 1975. 520 с.). Указывается на актуальность разрабатываемой в названных книгах проблематики для словацкой научной (в том числе лингвистической) и вообще широкой общественности. По мнению автора статьи данная проблематика разработана в указываемых книгах на высоком научном уровне и с марксистско-ленинской точки зрения.

SPRÁVY A POSUDKY

VÝZNAMNÁ KONFERENCIA O NOVEJ TEÓRII SPISOVNÉHO JAZYKA

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV usporiadala v dňoch 21.—23. januára 1976 v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach vedeckú konferenciu o novej teórii spisovného jazyka. Na konferencii sa zúčastnili pracovníci zo všetkých výskumných a pedagogicko-výskumných pracovísk na Slovensku a tiež poprední pracovníci z Ústavu pro jazyk český ČSAV a z Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe. Okrem piatich základných referátov bolo prihlásených vyše 40 koreferátov a diskusijských príspevkov. Materiály z konferencie vyjdú v samostatnom zborníku vo vydavateľstve Veda.

Konferencia o teórii spisovného jazyka je jednak konkrétnou odpoveďou na uznesenie seminára jazykovedcov-komunistov zo 17. mája 1973 v Prahe o potrebe venovať väčšiu pozornosť teoretickým otázkam jazykovedy, najmä problematike vzťahu medzi jazykom a spoločnosťou (pozri zborník *O marxistickú jazykovedu v ČSSR*, Bratislava, Veda 1974), jednak zapadá do aktivity, ktorú vyvíja Medzinárodná komisia pre spisovné jazyky pri Medzinárodnom komitáte slavistov pod vedením A. Jedličku (nie náhodou je predseda komisie autorom aktuálnej monografie *Spisovný jazyk v súčasnej komunikácii*, Praha 1974), ako aj do celkovej tvorivej atmosféry v oblasti jazykovednej tvorby. Stačí pri tejto príležitosti spomenúť populárnu príručku pre školy od J. Ružičku *Rozvoj slovenčiny v socialistickej Československu* (Bratislava 1975), chystaný zborník prekladov zo sovietskej jazykovedy *Spisovný jazyk a jazyková kultúra* (vyjde vo vydavateľstve Veda), medzinárodnú konferenciu o jazykovej kultúre v socialistických krajinách v júni t. r. v Libliciach a viaceré ďalšie podujatia.

Konferencia si postavila za cieľ — ako to povedal pri jej otvorení riaditeľ Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV a predseda Slovenskej jazykovednej spoločnosti J. Ružička, člen korešpondent SAV — po kritickom posúdení doterajších teórií spisovného jazyka a ich dôsledkov v praxi položiť základy novej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, ktorá by zodpovedala súčasnej spoločenskej situácii. Zdôraznil, že pri budovaní novej teórie spisovného jazyka treba využiť jednak progresívne zložky v domácej tradícii, no zároveň rešpektovať stále silnejúce interdisciplinárne vplyvy a primárne vychádzať z princípov marxistickej filozofie, lebo budovaná teória spisovného jazyka je jedným z článkov v rozvoji marxistickej koncepcie jazyka.

Návrh systémového prístupu k riešeniu teórie spisovného jazyka, ktorého autorom je J. Horecký, spĺňa všetky kritériá kladené na progresívnu metodologickú koncepciu. Nová teória vychádza predovšetkým zo súčasnej spoločensko-politickej situácie, keď naša spoločnosť vstúpila do obdobia rozvíteného socializmu. Dôsledné uplatňovanie princípov leninskej politiky o rovnoprávnosti národov a jazykov a prehlbujúca sa jednota našich národov vo federatívnom štáte odstránili objektívne korene puristického „obranárstva“, resp. jeho novšej transformácie, tézy o „havarijnom stave“ slovenčiny. So zmenou národného vedomia na socialistické vedomie sa mení aj postoj príslušníkov nášho národa k jazyku: jazyk sa berie ako bežný, civilný dorozumievací prostriedok, ktorý má slúžiť na bezporuchovú komunikáciu, a nie ako čosi výlučné, nedotknuteľné. A napokon návrh novej teórie spisovného jazyka berie do úvahy aj súčasné obdobie vedeckotechnickej revolúcie a ekonomickej integrácie, čo si nevyhnutne vyžaduje istú unifikáciu v blízkych jazykoch.

Horeckého koncepcia teórie národného jazyka, vychádzajúca zo súčasného stavu spoločenskej

a jazykovej praxe, je založená na dôležitej metodologickej požiadavke — na vzťahu systému k jeho okoliu. V protiklade k predchádzajúcim koncepciám sa zdôrazňuje úloha používateľa jazyka, teda adaptačný proces v systéme sa rešpektuje aj pri normovaní jazykových prostriedkov. Okrem toho je táto koncepcia založená na báze platnej pre všetky jazyky — na teórii komunikácie (Hartung, Meyer-Eppler, Počepcov, Ungeheuer a i.). Vychádza z jazykovej štruktúry komunikačných aktov a z pojmu jazykovej kompetencie (vo význame ovládania jazyka, jeho kódu).

Podľa rozličných typov komunikačných spoločností sa odlišujú aj rozdielne stupne normovanosti jazyka: nižší stupeň pri interpersonálnej komunikácii, najvyšší stupeň pri masovej komunikácii. Prirodzeným rámcom komunikačného spoločenstva je národný jazyk, lebo s rozvojom technických možností ako aj spoločenských podmienok pre šírenie hovoreného slova charakterizačná funkcia spisovného jazyka ako znaku istého národa ustupuje do pozadia a na jej miesto sa dostávajú také formy jazyka (J. Horecký používa namiesto termínu útvár spisovného jazyka termín forma národného jazyka), v ktorých sa tak úzkostlivo nedodržia spisovná norma. Národný jazyk (ako systém) zahŕňa predovšetkým spisovnú formu — základný prostriedok v masovokomunikačných prostriedkoch a výhradný prostriedok v školskej praxi. V menšej miere je prístupná kodifikovaniu štandardná forma národného jazyka. Je to forma, ktorou sa realizuje národný jazyk pri rozličných príležitostiach a v rozličných prostrediach, kde sa nevyžaduje alebo z rozličných príčin nemôže vyžadovať „čistá“ spisovná forma. V podstate ide o hovorenú podobu spisovného jazyka, do ktorej ľahšie prenikajú nekodifikované i nekodifikovateľné prvky zo subštandardnej formy národného jazyka i z rozličných foriem cudzích jazykov. Napokon v subštandardnej forme národného jazyka **prevládajú nespisovné prvky**. Na najnižšom stupni z foriem národného jazyka (nie však podľa svojho významu) sú nárečia, nad ktorými jestvujú isté nadnárečové útvary v podobe idiolektov.

Nová koncepcia teórie spisovného jazyka na jednej strane prekonáva úzke chápanie vzťahu spisovného jazyka a ostatných útvarov národného jazyka vymedzené krajnými pólmi spisovný jazyk — nárečia, resp. spisovný jazyk — slang, lebo si v nej nachádzajú miesto všetky útvary, resp. formy národného jazyka, má teda globálny charakter. Na druhej strane prekonáva aj funkčnú diferenciaciu spisovného jazyka, ktorá vychádzala zo situácie v konkrétnom národnom jazyku v tridsiatych rokoch, keď sa na spisovný jazyk nekládli také náročné komunikačné a sociálne požiadavky. Pribúdanie štýlov (najproduktívnejšieho publicistického štýlu a administratívneho), ako aj nepevnosť postavenia hovorového štýlu vo všetkých triedeniach a, dodajme, rozhodujúca úloha hovoreného slova, súvisiaca so širokou demokratizáciou spisovného jazyka, potrebujú širší východiskový rámec.

Do stratifikácie národného jazyka J. Horecký nezahrňuje jazyk umeleckej literatúry. Aj keď tento jazyk v podstate využíva spisovnú formu, nie sú v ňom zriedkavé ani prvky ostatných foriem, adaptované podľa autorovho umeleckého zámeru. Napokon aj v doterajších systematizáciách jazykových štýlov mal jazyk umeleckej literatúry osobitné miesto. (V diskusií podporila toto stanovisko K. Buzássyová: na príklade potencionálnych a okazionálnych slov v básnickej reči ukázala, že v umeleckom jazyku sa aj na normu kladú iné požiadavky a kritériá.)

Hoci J. Horecký na viacerých miestach hovoril o „stratifikácii“ národného jazyka (v diskusií tento termín zdôrazňovala M. Ivanová-Šalingová), nejde tu podľa nášho názoru o stratifikáciu, ale skôr o integrujúci model systému národného jazyka. Spisovný jazyk, stojaci v hierarchii systému národného jazyka najvyššie, nie je izolovaný od ostatných foriem, hranice jednotlivých foriem národného jazyka sú priestupné a často sa nedajú pevne ohraničiť. Spisovná forma má prioritu z aspektu normovanosti, no z hľadiska praktického bežného dorozumievania je na prvom mieste bezpochyby štandardná forma národného jazyka. Ak si široká demokratizácia v používaní spisovného jazyka zákonite vynútila jeho širšiu a hlbšiu diferenciaciu, mala by na druhej strane — podľa nášho názoru — existovať aj protikladná tendencia smerujúca k istej unifikácii a integrácii.

J. Horecký v svojej diferenciacii národného jazyka ukázal, že nie je v nej potrebný pojem normy v doterajšom chápaní („norma ako realizovaná časť systému“), lebo spisovná forma národného jazyka predstavuje vlastne doterajšiu normu spisovného jazyka a systém je vlastnosť národného jazyka ako

celku. Ak potom F. Kočiš predniesol referát *Pojem jazykovej normy a normovanosti*, opieral sa väčšmi — ak nie celkom — o doterajšie teórie spisovného jazyka. Na základe podrobného rozboru definícií normy a normovanosti F. Kočiš chápe jazykovú normu ako komplexný jav, ktorý je inherentný jazykovému systému (v tomto zmysle predstavuje súhrn jazykových prostriedkov), no zároveň norma má čiastočnú povahu pravidla, istý reglementujúci charakter, diriguje úzus. Podľa referenta záväznosť jazykovej normy nemôže primárne vychádzať z jej kodifikácie, abstraktný jazykový systém sa realizuje cez normu, a tak aj jeho spoločenská záväznosť sa realizuje na úrovni normy; záväznosť normy posilňuje integračnú funkciu spisovného jazyka. Treba ešte uvážiť, či je z hľadiska praxe a jazykovej výchovy v dnešnej situácii vhodné rozlišovať rozličné stupne záväznosti normy. V zhode s inými jazykovedcami F. Kočiš navrhuje rozlišovať prípady, keď je odklon od normy zdrojom vývinu, a keď ide o nedostatočné ovládanie normy. Dôrazne sa vyslovil, že kvantitatívne narastanie chýb nemôže byť v nijakom prípade dôvodom na ich absorbovanie normou. Pri správnej prevencii nemôže nikdy vzniknúť „konkurenčný komunikatívny útvar“ proti spisovnému jazyku.

V referáte *O typológii spisovných jazykov* A. Jedlička poukázal na to, ako odraz istej dobovej metodológie, jestvujúca domáca jazykovedná tradícia a súdobé filozofické smery vplyvajú na formulovanie teórie spisovného jazyka. Kým na začiatku sa teória spisovného jazyka budovala na protiklade spisovný jazyk — nárečia, dnes sa stáva dominujúcim napätie medzi spisovným jazykom a ostatnými útvarmi národného jazyka. S touto zmenou nevyhnutne súvisí potreba stavať novú koncepciu spisovného jazyka na typológii teórií spisovných jazykov, ktorá však ešte nie je dosť prepracovaná. Typologický aspekt môže byť užitočný aj pri riešení otázok vzťahu normy a kodifikácie.

A. Jedlička stavia svoju koncepciu na jazykovej situácii (v tom sa zhoduje s J. Horeckým), ktorú definuje ako „stav, ako isté spoločenstvo používa útvary a formy daného jazykového celku v komunikačných sférach“. Jazyková (komunikačná) situácia zahŕňa útvary daného jazykového celku, komunikačné sféry, sociálne podmienky života daného spoločenstva, resp. aj kontaktové javy v jednom štátnom útvare. Na rozdiel od Horeckého vychádza zo spisovného jazyka a svoj model buduje na systave vnútorných dištingtívnych príznakov.

Podnetný a vecný: *erát Problémy masovej komunikácie* poslal na konferenciu J. Mistrík (prečítala ho A. Appelová). Prevratné zmeny v spoločnosti a v technike kladú zvýšené požiadavky na ekonomickosť percepčného procesu. Požiadavka maximálnej ekonomickosti komunikácie však predstavuje deštruktívny nápor proti kodifikácii, utvára opozíciu proti norme. Namiesto viet sa v masových komunikačných prostriedkoch uplatňujú iba ich ekvivalenty (nesymetrické zdôrazňovanie jadra výpovede, vypúšťanie východiska), analytické čítanie textov nahrádza kurzorické čítanie, titulky charakterizuje hypertrofia substantív, proti lineárnosti textov (napr. v próze) sa v novinách dostáva do popredia ich paradigmatické uvedomovanie, v rozhlase a v televízii vznikajú intonačné stereotypy, istá schematizácia intonačných podob hovorených prejavov, lexika sa sústavne internacionalizuje, v komunikácii sa uplatňujú parajazykové prvky atď. Ukazuje sa teda, že javy pozitívne a charakteristické pre masovú komunikáciu narúšajú klasickú jazykovú konexivitu. Iste dosť záverov na to, aby sa z tradičných pozícií utvorila bariéra medzi jazykovou normou a jazykom masových komunikačných prostriedkov. Lenže J. Mistrík formuluje svoj názor pozitívne: čím je vyspelejšia spoločnosť, ktorá používa daný jazyk, tým musí byť norma spisovného jazyka elastickejšia, slobodnejšia a pohyblivejšia v tom zmysle, že je „ochotná“ sa prikloniť k problematike masových komunikačných prostriedkov. Na záver referátu J. Mistrík navrhol z publicistického štýlu vyčleniť štýl (resp. aspoň stylistiku) masových komunikačných prostriedkov, lebo disparátnosť tohto štýlu dosahuje aspoň stupeň disparátnosti umeleckého štýlu.

V referáte J. Kačalu *Výhľady na kultivovanie spisovného jazyka* sa účastníci konferencie mohli oboznámiť s náčrtom novej teórie a praxe jazykovej kultúry u nás. J. Kačala stavia koncepciu jazykovej kultúry na dôslednom a primárnom rešpektovaní spoločenskej povahy jazyka ako dorozumievacieho prostriedku. Pod kultivovaním jazyka rozumie cieľavedomú činnosť smerujúcu k rozvíjaniu jazyka, resp. jeho spisovnej podoby, ktorá musí zodpovedať potrebám a požiadavkám danej spoločnosti — v našom

Zo psycholingvistického aspektu vyslovil námietku proti zdôrazňovaniu celospoločenského a celonárodného charakteru jazyka K. Horálek. Podstatným znakom spisovného jazyka je podľa neho to, že v ľudskej psychike nemá také miesto ako iné útvary jazyka. Kým nárečia a bežne hovorený jazyk používame automatizovane, pri spisovnom jazyku ide vždy o racionálne kontrolovateľnú činnosť.

Zmena postoja používateľov k jazyku — jedna z východiskových Horeckých téz — si vyžaduje aj zmeny foriem jeho kultivovania: v oblasti jazykovej kultúry nemôže ísť o priamociare a jednostranné zákazy. Kto v tejto oblasti pracuje, môže sa takmer denne presvedčať, že „každý kodifikačný akt je riešenie komplikovanej situácie“ (J. Kuchař). Podľa E. Paulinyho sú metódy jazykovedcov málo účinné a niektoré z nich dokonca puristické; o čiastočnom puristickom postoji v teórii sa zmienil aj Š. Peciar. Podľa nášho názoru Horeckého teória národného jazyka odstraňuje korene spomínaného purizmu, a to hneď v prvej východiskovej téze o leninskom riešení národnostnej otázky, a teda o neopodstatnenosti puristického „obranárstva“. Zdroje, z ktorých sa purizmus napájal, stratili svoje primárne postavenie. Nárečia (stredoslovenské) nie sú dnes kritériom spisovnosti, najdôležitejším prameňom poznávania jazyka nie je umelecká reč (o týchto otázkach hovoril kriticky V. Blanár). Nazdávame sa, že umelecký štýl nie je dnes „vyhňou, kde sa vykúvajú a skúšajú jazykové prostriedky“ (G. Horák); pri dnešných náročných požiadavkách na komunikáciu by sa jazykové prostriedky v umeleckom štýle dlho „vykúvali“, tam sa dajú skôr zušľachťovať. Dnes sa o jazykových prostriedkoch rozhoduje predovšetkým vo variabilnom publicistickom štýle, v „atómovom“ jazyku masových komunikačných prostriedkov a v hovorenej podobe spisovného jazyka, ktorá sa stala prevažujúcou formou verejného styku. Systémovosť, ktorú „daroval“ puristom štrukturalizmus (systém sa skúmal ako ahistorická kategória) a ktorá sa prejavovala zdôrazňovaním systémovosti na úkor stability, prekonáva J. Horecký skúmaním vzťahu systému k jeho okoliu, adaptačnou schopnosťou jazyka na nové podmienky; v tom je podľa nášho úsudku jeden z hlavných prínosov Horeckého koncepcie.

Plne súhlasíme s A. Stichom, že rozhodujúce slovo v jazykovej kultúre patrí škole. Verejnosť zasa potrebuje praktické a jednoduché jazykové príručky, komunikantom treba dávať hotové prostriedky, bežní používatelia jazyka sa nad jazykom zamýšľajú najmä pri poruchách (J. Furdík). Prísne pravidlá treba nahradiť „vedením“ o jazyku, dôraz na gramatickú správnosť požiadavkou komunikatívno-štylistickej účelnosti.

Ak aj konferencia nepotvrdila jednoznačne všetky východiská novej teórie spisovného jazyka, predsa sa ukázalo, že pri postulovaní tejto teórie by boli hranice spisovného jazyka príužke (porov. prekonanie tohto protirečenia v Jedličkovej koncepcii typológie spisovných jazykov). Teoreticky bude treba ešte prehĺbiť otázky hierarchizácie a systematizácie jazykových foriem (J. Ružička, Š. Peciar a i.) a bližšie analyzovať vzťah jazykových štýlov a komunikačných aktov (A. Jedlička, V. Blanár a i.). Na konferencii sa neposudzovali priamo doterajšie teórie spisovného jazyka, skôr sa vychádzalo z ich dôsledkov v praxi. Podľa nás mal byť na program konferencie zaradený aj referát, v ktorom by sa prehodnotil vzťah spisovného jazyka k nárečiam (tendencia k potláčaniu nápadných nárečových prvkov, ako spomenul J. Horecký, ďalej postupné strácanie ich čisto teritoriálneho charakteru a pod.). Napokon tu J. Horecký necháva otvorené pole. Jeho prístup k skúmanému objektu — národnému jazyku — nie je ani tak založený na pojme systému ako skôr na systémovom prístupe, systémovom riešení: predpokladá odhaľovanie základných zložiek a vzťahov medzi nimi, pričom každá z týchto zložiek národného jazyka sa musí členiť ešte hlbšie — v závislosti od stupňa poznávania a našich schopností. Treba ďalej hľadať hierarchiu dištingtívnych príznakov jednotlivých pojmov, založených na logickom aspekte, na súhrne jednotlivých predikácií vystihujúcich vlastnosti pojmu. Východiskom novej teórie je primárna orientácia a zdôrazňovanie úlohy a zástaja používateľov jazyka, komunikantov, skúmanie systému a jeho okolia, ako podnety z rozličných typov okolia pôsobia na správanie sa systému národného jazyka, ako sa stávajú impulzmi pre zmeny v tomto systéme.

Význam konferencie výstižne zhodnotil J. Ružička. Označil ju za „prvý zodpovedný a rozhodný krok v budovaní novej teórie spisovného jazyka a jeho fungovania v socialistickej spoločnosti“. Východiskový referát J. Horeckého predstavuje samostatný pokus o riešenie základnej problematiky z hľadiska

marxistickej teórie spisovného jazyka. Konferencia značí dôležitý krok aj v teórii a praxi jazykovej kultúry, ktorá musí pružne reagovať na novú spoločenskú situáciu.

J. Bosák

ZIVOTNÉ JUBILEUM DOC. ELLY SEKANINOVEJ

Doc. PhDr. Ella Sekaninová, rod. Čulenová, CSc., pochádza celým svojím založením z krajného slovensko-moravského pomedzia, i keď sa narodila v sovietskom Kazachstane, v Alma-Ate (13. 11. 1926). Svoje mladé roky i roky štúdií prežila v Brodskom, v Břeclavi a v Skalici. V rokoch 1945—1950 študovala v Bratislave slovenčinu a ruštinu, a táto kombinácia predurčila jej vedeckú orientáciu — konfrontačné štúdium ruštiny a slovenčiny.

Coskoro po príchode na pracoviská Slovenskej akadémie vied (tieto pracoviská mali rozličné názvy i rozličné organizačné začlenenie) sa E. Sekaninová stala platnou členkou lexikografickej skupiny, ktorá sa formovala okolo *Veľkého rusko-slovenského slovníka*. Táto skupina si postupne vypracovala vlastnú teóriu dvojjazyčného slovníka, **vyformovala sa na osobitnú lexikografickú školu** a dnes využíva svoje poznatky a skúsenosti v práci na *Veľkom slovensko-ruskom slovníku*.

O formovaní osobitnej školy možno hovoriť predovšetkým preto, že popri viastej slovníkárskej práci vyšlo z tohto kruhu už viacero základných teoretických štúdií, v ktorých sa riešia mnohé teoretické i praktické otázky a ktoré tvoria odrazový mostík pre lexikologické konfrontačné výskumy.

Do tejto práce, či už praktickej alebo teoretickej, je E. Sekaninová zapojená od samého začiatku.

Z práce na slovníku vyťažila mnoho podnetov nielen pre výskum v oblasti významu, ale najmä pre svoju špecifickú oblasť záujmov, pre výskum slovesa. Podrobne skúmala ruské predponové slovesá a pokúsila sa o klasifikáciu predpôn v ruštine a slovenčine. Z tejto oblasti je i jej kandidátska dizertácia *Verbálna prefixácia v ruštine* (1963) i jej habilitačná práca *Z problematiky tvorenia predponových slovíec v slovenčine a ruštine* (1972). Z tohto záujmu jej zákonite vyplynul aj záujem o otázky vidu, spôsobu slovesného deja a aspektuálnosti vo všeobecnosti.

Je prirodzené, že popri práci na veľkých témach (či už slovníkových alebo lexikologických) ochotne spolupracovala aj na slovníkoch a gramatikách pre školy.

A napokon nemožno nespomenúť aj obetavú organizačnú prácu našej jubilančky v Jazykovednom ústave Ludovíta Štúra i v jazykovedných kolégiách SAV i ČSAV, ako aj v redakčných radách (aj v redakčnej rade *Jazykovedného časopisu*). Je prirodzené, že pracovala a pracuje aj v orgánoch ZČSSP.

Želáme E. Sekaninovej veľa sil a zdravia na pokračovanie v široko rozvetvenej práci, medzi svojimi spolupracovníkmi a priateľmi.

(Bibliografiu prác E. Sekaninovej prináša časopis *Slavica Slovaca*, 11, 1976, č. 3.)

J. Horecký

PÄTDESIATKA DR. LADISLAVA DVONČA

Do obce jazykovedcov — päťdesiatnikov, ktorá sa v posledných rokoch rýchlo rozrastá, vstupuje tohto roku aj PhDr. Ladislav Dvonč, CSc. (24. 9. 1926 v Humennom), univerzitným vzdelaním slovakista a historik, pracovnou orientáciou gramatik a bibliograf.

Do Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV prišiel medzi prvými, už r. 1949, hneď po skončení vysokoškolských štúdií, ktoré absolvoval v Bratislave a Krakove a z ktorých si do ústavu doniesol trvalý záujem o morfológické problémy. Jeho prvá monografia *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine* (1955), v ktorej podrobne rozoberá vývin a súčasný stav rytmického zákona, je síce venovaná fonologickej

oblasti, ale analýzou tvorenia slov a ohýbania ukazuje, že rytmický zákon vlastne patrí do morfológie.

Morfologická problematika — popri niekoľkých fonologických a pravopisných štúdiách — je v strede pracovných záujmov L. Dvonča dodnes. Svedčí o tom dlhý rad štúdií, v ktorých analyzuje dynamiku morfológického vývinu spisovnej slovenčiny v posledných desaťročiach a ktoré vyústili v pripravovanú monografiu o tejto problematike. Zhrnutím týchto záujmov je aj kapitola o skloňovaní podstatných mien, ktorou prispel do *Morfológie slovenského jazyka* (1966).

Veľkú časť doterajšieho diela L. Dvonča tvorí bibliografia. Slovenskú jazykovedu si nemožno predstaviť bez štyroch vydaných zväzkov *Bibliografie slovenskej jazykovedy* (1948—1952, 1953—1956, 1957—1960, 1961—1965) a **piateho** pripravovaného zväzku za roky 1966—1968. L. Dvonč v nich systematicky a do najväčšej hĺbky a šírky zachytáva slovenskú jazykovednú produkciu i ohlasy na ňu. Významné miesto majú i jeho pravidelné prehľady v zahraničných časopisoch a cenné i milé sú aj osobné bibliografie, ktoré pripravuje pri okrúhlych výročiach slovenských jazykovedcov — a teraz i pre seba.

Nemožno obísť ani organizačnú prácu L. Dvonča, ktorú svedomito vykonával ako dlhoročný vedecký tajomník ústavu i ako výkonný redaktor *Slovenskej reči*. Svoje znalosti z oblasti pravopisu uplatňuje v práci *Slovenskej pravopisnej komisie* i v práci rozličných názvoslovných komisií.

Želáme Ladislavovi Dvončovi veľa síl a zdravia do ďalších rokov a do ďalšej práce.

(Bibliografia prác L. Dvonča je uverejnená v *Slovenskej reči*, 41, 1976, č. 5.)

J. Horecký

SPRACHLICHE KOMMUNIKATION UND GESSELLSCHAFT. Red. W. Hartung. Berlin, Akademie-Verlag 1974. 636 s.

Jazyková komunikácia sa v rozsiahlej práci, ktorú pod vedením W. Hartunga vypracoval kolektív jazykovedcov NDR, veľmi správne chápe ako zložitý, komplexný proces, prebiehajúci len v ľudskej spoločnosti. Práve preto sa najviac pozornosti venuje vzťahu spoločnosti, komunikácie a jazyka a na vysvetlenie tohto vzťahu sa hľadajú základné východiská. Je prirodzené, že základným východiskom tu je **marxisticko-leninská** teória spoločnosti, historický materializmus.

Kolektív autorov skromne naznačuje, že ich úvahy ešte nemôžu predstavovať definitívne riešenie takejto zložitej problematiky, ale sú len prvým krokom, majú upozorniť na **problémy** a postaviť prvé hypotézy, ktorých overenie bude úlohou ďalšieho výskumu. Treba však už tu povedať, že tento prvý krok je premyslený, dobre vyargumentovaný, využívajúci nielen poznatky marxisticko-leninskej filozofie, ale aj výsledky jazykovedy aj iných spoločenských vied.

V knihe sa nastoľuje toľko problémov, že by bolo veľmi ťažké ich analyzovať a zásadnejšie hodnotiť v krátkej recenzii. Preto sa obmedzíme na pokus sumarizovať základné pojmy, s ktorými sa tu pracuje.

Pretože v samom základe úvah je pojem jazykovej komunikácie, ktorá sa chápe ako **špecifický druh** ľudskej činnosti, venuje sa veľa pozornosti vymedzeniu tohto pojmu. Opierajúc sa o definíciu činnosti z *Filozofického slovníka*, komunikáciu označujú ako odvodenú činnosť (s. 42). Pri tejto činnosti treba aplikovať fyziologické, psychologické, sociologické, ale aj semiotické hľadisko. Komunikačná činnosť sa **definuje** ako sociálno-historické úkony (Handlungen), ktoré zahŕňujú produkciu a **receptiu jazykových prehovorov**, ako aj formovanie (Hervorhebung) prehovoru a jeho vnímanie a **rozumenie** (s. 45). Z poznámky, že týmto termínom sa vlastne prekladá rus. termín *rečevaja dejatel'nost'* alebo označuje to, čo sa inde uvádza ako *Redetätigkeit* alebo *Sprechtätigkeit*, vidieť, že rozdiel medzi komunikáciou a rečou nie je dosť zreteľný. Ukazuje sa to aj tým, že možno nájsť miesta, kde sa tieto dva pojmy výslovne **stotožňujú** (napr. na s. 59 *Kommunikation und Sprache, oder Rede und Sprache*).

Uvedená definícia sa spresňuje na s. 49, kde sa hovorí, že komunikačná činnosť je druh činnosti, ktorej podstatnou charakteristikou je produktívne a receptívne používanie jazykových znakov; vzhľadom na praktickú činnosť má optimalizačnú a regulačnú funkciu, vzhľadom na duševnú činnosť má exteroizačnú a tým objektivizačnú a kolektivizačnú funkciu.

Ale inde sa zdôrazňuje (s. 50), že komunikácia a používanie jazyka nie je to isté. Komunikácia je prvý člen v refazi a jazyk je nástroj alebo prostriedok používaný v komunikácii.

Pri analýze komunikačného procesu dochádza sa k vymedzeniu základných pojmov. Komunikácia sa skladá z menších jednotiek, nazývaných *komunikačná udalosť* (Kommunikationsereignis). Komunikačná udalosť sa definuje ako špecifická základná jednotka jazykovej komunikácie, v ktorej možno v najjednoduchšej forme rozoznať tie príznaky a vlastnosti, ktorými sa vyznačuje komunikácia (s. 284). Ako príklady na komunikačné udalosti sa uvádzajú napr. rozhovor, porada, diskusia, ako aj vyučovacia hodina, prednáška, ba aj divadelné predstavenie, premietanie filmu, „skladanie“ a čítanie listov, novín a románov. Ako vidieť z týchto príkladov, sotva možno o každom povedať, že ide o základnú jednotku jazykovej komunikácie: v divadle, vo filme, ale i v románe ide skôr o súbor takýchto jednotiek. Azda by tu bolo dobre oživiť starší pojem jazykového prehovoru.

Od komunikačnej udalosti sa rozlišuje *komunikačný akt*. Každý komunikačný akt sa skladá aspoň z jedného vysielacieho a jedného prijímacieho aktu, ale najčastejšie z radu takýchto aktov, pričom ani jeden z týchto aktov sám osebe nepredstavuje komunikačnú udalosť. Ako vidieť, *komunikačný akt* sa chápe skôr ako technický postup.

Dôležité je však upozornenie, že komunikačné udalosti vznikajú a majú zmysel len v istom *komunikačnom spoločenstve*. Komunikačné spoločenstvo sa vymedzuje ako súhrn spoločenských jednotiek, ktoré sú na základe rovnakých spoločenských vzťahov a rovnakej činnosti svojich členov i jednotkami jazykového styku (s. 519—520). V komunikačnom spoločenstve môžu sa utvárať rozličné komunikačné skupiny, známe zo sociologických výskumov ako malé a veľké skupiny (s. 531). V rámci týchto skupín sa realizujú rozličné komunikačné štruktúry, napr. centralizovaná, necentralizovaná, líniová. Medzi členmi týchto štruktúr vznikajú rozličné vzťahy, dôležité pre komunikačnú činnosť (s. 535).

Od komunikačného spoločenstva sa zásadne odlišuje *jazykové spoločenstvo*, t. j. skupina ľudí používajúcich rovnaký jazyk a uvedomujúcich si túto rovnakosť jazyka (s. 537). Komunikačné spoločenstvo predpokladá skupinu skutočne navzájom komunikujúcich ľudí, spojených komunikačnými vzťahmi (teda nie iba rovnakým jazykom), do ktorých sa dostávajú pri spoločnej činnosti a ktoré sú výrazom spoločenských vzťahov (ibid.).

Tento rozdiel sa pokladá za veľmi dôležitý, lebo jestvujú aj také komunikačné spoločenstvá, v ktorých sa využíva viacero jazykov (predovšetkým na úrovni štátu), a na druhej strane každé jazykové spoločenstvo sa člení na množstvo komunikačných spoločenstiev, najmä na základe rozdielneho spoločenského zaradenia. Proti pojmu jazykové spoločenstvo treba vyzdvihnúť pojem komunikačné spoločenstvo aj preto, lebo pojmom jazykové spoločenstvo sa zastierajú spoločenské vzťahy a na druhej strane sa absolutizuje jazyk (napr. v teórii L. Weisgerbera).

Napokon k základným pojmom patrí aj *komunikačná situácia* ako súhrn vonkajších podmienok charakterizujúcich istý výsek spoločenskej praxe, v ktorom sa odohráva komunikačná udalosť (s. 274). V komunikačnej situácii sa uplatňuje hľadisko činnosti, spoločenského zaradenia a prostredia.

Možno povedať, že uvedené základné pojmy (charakterizované tu len veľmi zbežne) tvoria dobre premyslenú sústavu pojmov pre skúmanie miesta jazyka v komunikácii a spoločnosti. A hoci **napriek** rozsiahlym výkladom niektoré pojmy ešte vždy ostávajú nie celkom presne a jednoznačne vymedzené, predsa už fakt, že sa za východisko berie teória komunikácie, ukazuje, že čisto jazykovedné východiská nestačia. Potvrďuje sa to aj nám v pokusoch o teóriu spisovného jazyka.

Je prirodzené, že z týchto nových hľadísk sa v knihe osvetľujú aj také jazykovedné otázky, ako je jazyková kultúra, jazyková norma, ako aj sociolingvistické problémy vznikajúce pri používaní rovnakého jazyka v štátoch s rozdielnym spoločenským zriadením (napr. nemčina v NDR a NSR).

Popri tom sa v práci upozorňuje — aj keď okrajovo a nie dost organicky — aj na stanoviská základných jazykovedných smerov k problému jazyka a spoločnosti. Vcelku výstižne sa hodnotí pozícia pražskej školy v tejto otázke.

Zaujímavé sú aj všeobecné úvahy o predmete a objekte jazykovedy. Jazykoveda má popri iných vedách do činenia s komunikačnou činnosťou, ktorá je širším objektom. Predmetom jazykovedného

výskumu môže byť každá vlastnosť jazyka, každá jeho rovina; predmet sa môže odlišovať aj podľa cieľa. V minulých desaťročiach sa za cieľ výskumu pokladal systém jazykových znakov, pričom však tento systém sa chápal izolovane od komunikačnej a teda aj spoločenskej podmienosti (s. 84). Krok k prekonaniu tejto izolovanosti treba vidieť v tom, že sa rozlišuje jazyk ako systém, od dorozumievacieho procesu a rečovej schopnosti. Tento postoj umožňuje chápať systém funkčne, zaradiť ho do psychologických faktorov a jazykovedné teórie uviesť do súvislosti s psychologickými teóriami. Ale aj pri takomto chápaní sa zanedbáva určujúci charakter spoločenských faktorov. Preto sa v recenzovanej práci ako najprímeranejšie ukazuje také chápanie, v ktorom sa pokladá systém jazykových znakov len za istý prvok v komunikačnej činnosti ako časti súhrnu ľudských činností. Takéto chápanie je najprímeranejšie skúmaniu daného objektu (s. 86—87).

Tento postoj má aj tú výhodu, že ak sa vychádza z komunikačnej činnosti, jasnejšie vystúpia súvislosti medzi jazykovedou, sociológiou, psychológiou a sociálnou psychológiou, pedagogikou a literárnou vedou. Ide teda o nastolenie výrazne interdisciplinárnej problematiky. V súčasnom procese diferenciacie a integrácie vied má jazykoveda nielen skúmať svoj predmet, ale zistené poznatky o štruktúre, fungovaní a pôsobení jazyka, o jeho vývine a spoločenskej diferenciacii prinášať do spoločného výskumu komunikačnej činnosti a prispievať tak k upevneniu svojho miesta v rámci spoločenských vied.

Možno povedať, že kolektívne dielo jazykovedcov Nemeckej demokratickej republiky prináša súborný pohľad na problematiku súčasnej jazykovedy, pohľad opretý o marxisticko-leninské filozofické základy, a nastojuje problémy, ktoré si musí jazykoveda riešiť, ak má byť platnou zložkou socialistickej vedy.

J. Horecký

BIERWISCH, M.: *PSYCHOLOGISCHE ASPEKTE DER SPRACHE*. Linguistische Studien, Reihe A, Arbeitsberichte 25, Berlin 1975. 182 s.

Tento zväzok štúdií vydávaných základným jazykovedným pracoviskom Akadémie vied NDR obsahuje dve rozšírené prednášky známeho súčasného jazykovedca Manfreda Bierwischu za styčnej problematiky jazykovedy a psychológie; ide v nich o rozbor psychologického aspektu jazykových štruktúr a procesov, samozrejme s prihliadnutím na úlohu jazykového aspektu psychologických procesov pri utváraní komplexných poznávacích procesov.

V prvej štúdií sa hovorí o niektorých základných pojmoch psycholingvistiky, najmä o súvislosti medzi poznávacími procesmi a jazykovými štruktúrami. V celom rozsahu sa argumentuje výsledkami experimentov, ktoré sa zakladajú na princípe, že podľa druhu chyby možno usúdiť na vlastnosti procesu čiže na fungovanie istého pravidla jazykového systému. Autor sa najčastejšie odvoláva na literatúru a z nej berie aj príklady, ale aj sám konštruuje pokusné príklady, ktorých realizácia je veľmi inštruktívna.

Tak možno hodnotiť autorove výklady pasívnej transformácie a analýzu chybných viet typu *Diese Frage ist von der Abteilung versucht worden zu klären* (aktívny pedant: Die Abteilung hat diese Frage zu klären versucht, alebo: Diese Frage hat die Abteilung zu klären versucht, alebo: Die Abteilung hat versucht, diese Frage zu klären). Tu sa prejavila chyba v dôsledku zmiešania dvoch vzájomne nezávislých transformácií, pričom sa transformácia chápe ako štruktúrna operácia slúžiaca na prevedenie prvkov istej syntaktickej štruktúry do inej syntaktickej štruktúry.

Osobitne treba pripomenúť, že sa poukazuje na hranice možností jazykovedy i psychológie, keď sa napríklad spomína, že pôsobenie gramatických pravidiel možno síce presne opísať, ale že nemožno ho vysvetliť, najmä dovtedy nie, kým sa nepodarí prekročiť vo výskume hranice jedného jazyka. Cieľom výskumu je zistenie všeobecne platných podmienok, ktoré sú organickým podkladom gramatických pravidiel a od nich závislých stratégií. Pritom sa nesmie pustiť zo zreteľa poznatok, že meniace sa vlastnosti

konkrétneho prirodzeného jazyka vyplývajú z vývoja a potrieb spoločnosti a získavajú sa sociálnou skúsenosťou. Ako základ uplatňuje sa to, že mozog každého človeka je vo všeobecnosti prispôsobený na komunikáciu symbolmi.

V druhej štúdií sa preberá problém jazyk a pamäť, pričom sa autor zameriava na doterajšie výsledky výskumu vo svetovej produkcii a potom na hlavné problémy, ktoré sú dnes v popredí záujmu všeobecnej lingvistiky aj psychológie. Vychádza sa z poznatku, že vzájomné vzťahy medzi jazykom a pamäťou sú konštitutívne pre obidve oblasti: bez pamäti nie je možný nijaký jazyk, kým jazyk je nevyhnutnou podmienkou pre pamäťové výkony a kognitívne procesy. S tým súvisí pojem jazykovej kompetencie, ktorým sa vystihuje relatívne poznanie jazykových jednotiek a jazykových pravidiel. Pri produkovaní alebo percipovaní jazykového prejavu, resp. textu sa však neuplatňujú iba získané pamäťové štruktúry, ktorými sa môže natrvalo obohatiť jazyková pamäť.

Hoci sa konštatuje vzájomná závislosť jazyka a pamäti, upozorňuje sa aj na základný rozdiel medzi postupmi psycholingvistiky a psychológie. Psycholingvistika sa orientuje na sémantickú pamäť, kým pamäťová psychológia sa opiera o epizodickú pamäť. Tieto vzťahy sa ukazujú zreteľne pri analýze syntaktických problémov. Pritom sa musí uviesť, že autor rozlišuje tri roviny, a to povrchovú štruktúru, hĺbkovú štruktúru a sémantickú štruktúru vety. Na základe sémantickej štruktúry vety sa utvára situačná štruktúra, ktorá je základom pamäťovej reprezentácie vety, a preto sa rýchle stratia z pamäti všetky fakty, ktoré sa nedostanú do situačnej štruktúry.

Nadobúdanie reči vykladá Bierwisch podľa teórie, že pamäťová akumulácia hypoteticky alebo čiastočne analyzovaných komplexov výpovedných a situačných črt tvorí základ pre získavanie generálnejších pravidiel a jednotiek, ktoré sa potom po overení fixujú v pamäti.

Analýza vzťahov medzi jazykom a pamäťou má dôsledky aj pre posúdenie hypotéz a výsledkov teoretickej lingvistiky. Ak totiž lingvistika chce vysvetľovať reálne vzťahy, musia sa jej hypotézy a výsledky ukázať ako užitočné, resp. musia sa verifikovať pri analýze štruktúr a procesov ľudskej pamäti.

Bierwischove úvahy o psychologických aspektoch jazyka sú veľmi aktuálne. Nadväzujú na doterajšie výsledky svetovej vedy a okrem toho prinášajú aj výsledky vhodných pokusov a testov. Domnievame sa, že najmä druhá štúdia o vzťahoch jazyka a pamäti zasluhuje si bližšiu pozornosť aj ako majstrovsky formulovaný úvod do základnej psycholingvistickej problematiky.

J. Ružička

HLAVSA, Z.: *DENOTACE OBJEKTU A JEJÍ PROSTŘEDKY V SOUČASNÉ ČEŠTINĚ*. 1. vyd. Praha, Academia 1975. 112 s.

Lingvisti a logici sa už dlho zaoberajú výskumom jazykových prostriedkov, ktoré umožňujú, aby sa slovo ako abstraktná pomenovacia jednotka, schopná pomenovať ľubovoľný počet predmetov zodpovedajúcich jej významu, mohlo stať v konkrétnej výpovedi pomenovaním, ktoré je s označeným predmetom skutočností v jednoznačnom alebo v prípade komunikatívnej potreby i v nejednoznačnom vzťahu. Takto sa prv analyzovali iba jazyky s členmi, so špecifickými, a preto najnápadnejšími jazykovými ukazovateľmi určovania predmetov ako určitých alebo neurčitých; išlo teda o analýzu v rámci skúmania kategórie určenosti. V ostatnom čase si však väčšina bádateľov uvedomuje, že možnosť určiť jednoznačne pomenovaný predmet je predpokladom každej komunikácie, každého výpovedného aktu: uvažujú (napr. M. Ivič, I. I. Revzin) o kategórii určenosti alebo aspoň o prvkoch tejto kategórie i v jazykoch, ktoré nemajú člen. Po časopisecky publikovaných štúdiách *On the operators of reference* (Travaux linguistiques de Prague, 3, 1968, s. 95—103) a *K protikladu určenosti v češtině* (Slovo a slovesnosť, 22, 1972, s. 199—203) predkladá monografiu z tejto problematiky aj Z. Hlavsa. V knižnej podobe rozšíril problematiku kategórie určenosti na označovanie objektov jazykovými prostriedkami vôbec. Prehĺbil skúmanú problematiku jednak k filozofickej, semiotickej a logickej báze jazyka (výrazom toho je

postulovanie denotácie, teda širšieho, všeobecnejšieho pojmu ako je určenosť, a formalizácia opisu denotácie pomocou operátorov denotácie, ktoré sú autorovou svojskou obdobou logických operátorov), jednak smerom ku konkrétnym jazykovým prostriedkom, ktoré má čeština na určovanie mena, a to zavedením slovného druhu determinátorov a kvantifikátorov.

Monografia Z. Hlavsa sa skladá z troch väčších kapitol. Prvá kapitola (*Objekty a jejich pojmenování*, s. 9—26) má všeobecnolingvistický a semiotický charakter: autor rozoberá vzťah slova a pomenovania a definuje pojmy, s ktorými pracuje v ďalšej časti (designácia, denotácia, operátor denotácie, kvantifikácia, determinácia). V druhej kapitole (*Prostředky denotace v struktuře jazyka*, s. 27—51) rozoberá prostriedky, ktorých funkciou je signalizovať denotačný vzťah z lexikálno-sémantického a syntaktického hľadiska. Podrobne tu zdôvodňuje potrebu a užitočnosť rozlišovať v češtine determinátory a kvantifikátory ako osobitné slovné druhy a uvádza argumenty pre to, aby sa denotácia chápala ako syntaktický proces. Prijíma pritom syntaktickú koncepciu vetných vzorcov F. Daneša. Dokazuje, že pre slovnodruhový klasifikáciu zámen (fungujú ako determinátory) a čísloviek (fungujú ako kvantifikátory) nie je postačujúce ich doterajšie hodnotenie ako syntaktických adjektív a syntaktických substantív, lebo jednoznačné determinátory nie sú prípustné v niektorých vetných vzorcoch v pozícii adjektíva a odlišne od adjektív reagujú aj na syntaktické pravidlá (najmä rozvíjacie a substitučné). V tretej, najrozsiahlejšej kapitole (*Vyjadřování denotace v současné češtině*, s. 52—101) si Z. Hlavsa bližšie všíma jednotlivé prostriedky denotácie v češtine. V rámci determinácie preberá prostriedky na vyjadrenie jedinečnej a nejedinečnej determinácie, v rámci kvantifikácie preberá vyjadrovanie určitého a neurčitého množstva, parciálnosti a totality. Všíma si i kombinovateľnosť determinátorov a kvantifikátorov, distributívne priradovanie množín a vzťah denotačných charakteristík a textovej gramatiky.

Označiť objekt znamená podľa autora nielen pripísať predmetu reality vhodný jazykový znak ako jeho pomenovanie, ale aj určiť, vyčleniť podmnožinu objektov, na ktorú sa pomenovanie reálne vzťahuje. Toto vyčlenenie, operácia, ktorá mení slovo ako potenciálnu pomenováciu jednotku na slovo ako konkrétnu výpovednú jednotku, je v jazyku zvyčajne formálne signalizovaná prostriedkami, ktoré sa v niektorých lingvistických a logických opisoch označujú ako determinátory a kvantifikátory. K postulovaniu operácie denotácie a rozlišovaniu triedy determinátorov a kvantifikátorov ako prostriedkov na realizáciu rozličných typov denotácie dospel Z. Hlavsa ani nie tak na základe porovnávania češtiny s angličtinou (konfrontácia češtiny s angličtinou sa v práci robí len príležitostne), ako skôr na základe hypotézy, že pri každom výpovednom akte sa designačný vzťah musí premeniť na denotačný. Autor totiž rozlišuje dva druhy pomenovacieho vzťahu: designáciu a denotáciu. Designáciu definuje ako vzťah, v ktorom lexikálno-sémantický systémová jednotka (substantívny znak) je vzťahovaná k celým univerzám objektov vyhovujúcich jej významom; členmi tohto vzťahu sú designátor (meno) a designát (objekt). Denotácia je pomenovací vzťah, v ktorom je systémová jednotka daná do vzťahu k objektu, o ktorom sa hovorí. Členmi tohto vzťahu sú denotátor a denotát (s. 11). Ďalšie dva dôležité pojmy Hlavsovej koncepcie sú operátor denotácie a aplikátor. Operáciou denotácie sa nazýva práve zmena designačného vzťahu na denotačný; je to operácia na vyčlenenie objektov spomedzi tých, ktoré môžu byť designátorom označené. Vo formálnom aparáte zastupuje túto operáciu symbol *Ref* (referencia = denotácia), tzv. operátor denotácie. Kým elementárnym formálnym prostriedkom designácie je slovo, základnou formou denotátorov sú dvojčlené výrazy, denotačné frázy (napr. *ten klobúk, všetci ľudia*). Aplikátorom sa nazýva tá zložka denotačných fráz, ktorá bežne realizuje operátor denotácie, čiže ktorá vyjadruje, na akú časť oboru premennosti je menný výraz aplikovaný. Aplikátory charakterizuje autor ako prostriedky, ktorých najvlastnejšou funkciou je explicitné vyjadrovanie operátora denotácie. Aplikátormi nazýva zámenná a číslovky v menných skupinách zámeno (číslovka) plus substantívum. V jednoslovných denotátoroch, akými sú slová *niekto, niečo, ktosi, čosi, ktokolvek* a pod., je aplikátorom skladobne nesamostatný element – morfémy *nie-, -si, -kolvek*. Operátor denotácie má celkom všeobecný charakter, v elementárnom chápaní zastupuje celú triedu rozličných aplikátorov. Pre konkrétne výpovede sa preto hneď špecifikuje.

Z. Hlavsa rozlišuje tri operátory denotácie: operátor jedinečnosti (symbolicky označený *Un*), operátor existencie (symbolicky *Ex*) a operátor premennosti (symbolicky *Var*). Použitie symbolu

jedinečnosti znamená, že vo výpovedi sa použije jediný denotátor, t. j. prvok je označený ako určitý. Pri určitom označení možno objekt priamo identifikovať vlastným menom, ukázaním pomocou gesta a pod. V češtine sa ako aplikátory signalizujúce jedinečnosť používajú predovšetkým ukazovacie zámená *tento* a *ten*. Ale ako upozorňuje autor, jediný denotačný vzťah tu vzniká až *hic et nunc*, teda napr. jedno-jednoznačné priradenie frázy *tento chlapec* k denotátu predpokladá, že výpoveď sa použije v situácii, ktorá takýto objekt obsahuje, a potom aplikátorom nie je len samo slovo *tento*, ale celé gesto (v širokom slova zmysle), ktoré preberá funkciu individuálnej charakteristiky, alebo sa fráza *tento chlapec* použije v kontexte, ktorý takúto charakteristiku priamo poskytuje. Ostatné dva operátory zastupujú nejedinečnú denotáciu. Hlavsov operátor existencie (*Ex*) je symbolom takeho spôsobu denotácie, keď jazykové uchopenie objektu sice jeho identifikovateľnosť nevyjadruje (to ho odlišuje od jedinečnej denotácie), ale objektívne podmienky pre identifikáciu boli (s. 20). Napr. pri výpovedi *Jedna žena měla dost výstřední klobouk* sa môžeme spýtať: — *Jak se jmenuje ta žena? Kdy a kde měla ten klobouk?* Možnosť identifikácie teda spája tento typ s jedinečnou identifikáciou. Primárnou reprezentáciou operátora *Ex* sú v češtine výrazy *nějaký*, *jakýsi* a nedôrazné *jeden*. Pri treťom spôsobe denotácie, ktorý zastupuje operátor premennosti (*Var*), nie je voľba označeného objektu obmedzená. Denotátor platí pre množinu prvkov nešpecifikovaných do výberu.

Ten aspekt denotácie, ktorý určuje jej typ vzhľadom na rozdiely dané operátormi jedinečnosti, existencie a premennosti, nazýva Z. Hlavsa determináciou. Prostriedky na realizovanie determinácie sú determinátory. Kvantifikácia je naproti tomu ten aspekt denotácie, čo dáva odpoveď na otázku, koľko objektov pomenovania označuje. Prostriedky na vyjadrovanie kvantifikácie sú kvantifikátory. Treba oceniť Hlavsovo presné definovanie pojmov denotácia, determinácia a určenosť (modus, typ determinácie) a osvetlenie ich vzájomného vzťahu, lebo tieto pojmy sa v lingvistickej literatúre používajú často bez presnejšieho vymedzenia. Hlavsovo vymedzenie je presnejšie ako napr. Krámskeho definícia kategórie určenosti (Determinedness) v jeho nedávno publikovanej monografii *The article and the concept of definiteness in language*, Mouton 1972) a vhodnejšie, ako sme navrhovali vymedziť vzťah určenosti a determinácie v našej recenzii Krámskeho knihy (porov. Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 206).

Pri aplikácii autorovej všeobecnej teórie denotácie na konkrétny jazyk (češtinu) sa vynára predovšetkým otázka vzťahu funkcie a významu denotačných prostriedkov. Autor rieši túto otázku tak, že funkcie, ktoré majú aplikátory v denotačných procesoch, pokladá za základ ich lexikálno-sémantického významu. Operátory denotácie sú vlastne symboly pre najvšeobecnejšie sémantické (hlbkové) entity vo výstavbe výpovede, ktoré sprevádzajú pomenovania objektov. Do syntaktických štruktúr sa začleňujú ako isté denotačné charakteristiky. Autor uznáva, že ním navrhované tri typy determinácie nepostihujú všetky sémantické rozdiely spojené s jednotlivými aplikátormi, a že na odhalenie individuálnych lexikálno-sémantických vlastností aplikátorov sú potrebné ďalšie analýzy. Tri typy determinácie predstavujú základné denotačné typy. V rámci nich je možná detailnejšia diferenciácia. V rámci jedinečnej determinácie je revalentný rozdiel medzi ostenzívnou a kontextovou deixou (tento rozdiel sa pri doterajších lingvistických analýzach ukazovacích zámen označoval ako rozdiel medzi deiktickou a anaforicickou funkciou). Medzi príznakovu ostenzívnu determináciu patria výrazy *tamten*, *támhleten*, *tenhle*, ako príznakovu kontextovú determináciu sa používajú výrazy *ten* a *onen*. Determinátor *tento* je z hľadiska tejto opozície bezpríznakový, používa sa ako jediný determinátor bez obmedzenia. Rozdiel medzi ostenzívnou a kontextovou determináciou má dosah aj pre pravidlá rozvíjania — aplikátory kontextovo jedinečnej determinácie sa môžu používať aj vtedy, keď už samo pomenovanie je implicitne jedinečné (teda napr. pred vlastným menom). V rámci nejedinečnej determinácie je opozícia medzi existenčným a premenným typom sčasti disjunktívna, determinátory *jeden* a *jakýsi* sa používajú pre existenčný typ, determinátory *některý*, *ktěříkoli*, *každý*, *všichni* sa používajú na vyjadrenie premennej nejedinečnosti. Determinátor *nějaký* sa používa v oboch funkciách. Ďalšia distribúcia determinátorov, ktoré predstavujú primárnu reprezentáciu operátora existencie, teda distribúcia determinátorov *nějaký*, *jakýsi*, *jeden* riadi sa lexikálno-sémantickými rozdielmi medzi nimi. Na vyjadrenie týchto rozdielov priberá ďalší príznak, a to známosť/neznámosť. Pri analýze prostriedkov na vyjadrenie troch typov determinácie autor mohol sčasti

nadviazať na výsledky sémantickej analýzy ukazovacích a neurčitých zámen v slovanských jazykoch od H. Křížkovej. Hlavsova práca však obsahuje veľa pozoruhodných zistení; napr. osvetlenie dvojakej funkcie (determinačnej a kvantifikačnej) aplikátora *některý*; táto dvojaká funkcia sa uplatňuje aj pri výraze *jeden*, ktorý je i číslovkou i determinátorom. Fakt, že určité množstvo *jedena* v češtine vyjadruje už morfológicky tvarom *singuláru* substantíva, má za následok, že číslovka *jeden* stráca časť svojej funkčnej upotrebitelnosti. Tým autor vysvetľuje jej ľahký prechod k funkcii determinátora.

Dôležitým teoretickým problémom je problém obligatórnosti. Podľa Hlavsu operátor denotácie má univerzálnu povahu v tom zmysle, že je predpokladom výpovedného aktu. Pokiaľ sa tento operátor chápe ako symbol pre funkciu formálnych prostriedkov češtiny, treba pripustiť, že táto funkcia nie je vždy obligátne realizovaná. Kým napr. v angličtine je denotácia záväzne signalizovaná (substantívum môže plniť výpovednú funkciu len tak, že sa k nemu pripája člen, číslovka alebo zámeno), v češtine aplikátory nemusia záväzne sprevádzať substantívne pomenovanie. Preto sa determinátor zavádza do gramatickej štruktúry výpovede ako fakultatívny člen. Tento fakt vysvetľuje autor jednak tým, že niekedy pre hovoriaceho a jeho komunikatívny zámer nie je na prekážku, ak výpoveď ostane z hľadiska denotácie dvojnásobná, jednak tým, že modus determinácie sa môže v češtine vyjadriť aj ináč ako aplikátorom — vyjadruje sa napr. i slovesným vidom. Pri slovtvorných formantoch perfektívnych distributív treba predpokladať operátor zodpovedajúci funkcii aplikátora *všetci*. Ukazuje to protiklad *Matka (po)roztvára okna do zahrady* proti *Matka otvorila okna do zahrady*. Vidové slovtvorné formanty hodnotí autor ako sekundárne aplikátory (reprezentácia denotácie je pre ne inherentnou systémovou vlastnosťou, ale popri inej primárnej funkcii). Autor rozlišuje medzi neprítomnosťou iba formálneho ukazovateľa denotácie — aplikátora (v týchto prípadoch sa aplikátor môže doplniť, pričom v type denotácie sa rozhoduje na základe synonymných parafráz), a medzi neprítomnosťou denotačnej funkcie vôbec. Typickým príkladom nedenotačného použitia substantíva je kvalifikujúce použitie vyskytujúce sa predovšetkým v mennom predikáte so sponou: *Jan je mechanikem*. V takýchto konštrukciách sa zvyčajné denotačné prostriedky nepoužívajú. Zaujímavé a pre opis determinátorov závažné je autorovo zistenie, že práve substantívne lexémy, svojím významom predisponované spĺňať kvalifikačné, nie denotačné funkcie, môžu sa vyskytovať v kontextoch, v ktorých je determinátor obligatný. Je to vtedy, keď sa substantíva typu *chytrák, popleta, elegán* — predisponované kvalifikovať, nie označovať — použijú výnimočne v denotačnej funkcii. Vtedy sa tento fakt musí vyznačiť determinátorom. Je teda náležitá výpoveď: *Včera vás tu hledal ten (nějaký, jeden) popleta*, ale nie **Včera vás tu hledal popleta*. Pri opise kvantifikácie sú závažným prínosom najmä kritériá klasifikácie substantív vyvedené zo spájateľnosti s rozličnými kvantifikátormi.

Hlavsova monografia predstavuje ucelenú a zdôvodnenú koncepciu: poskytuje presvedčivý výklad mnohých jazykových javov spätých s jazykovým označovaním objektov, ktorým sa u nás doteraz nevenovala sústavná pozornosť. Z. Hlavsa ako spolupracovník F. Daneša rozpracúva v nej syntaktickú koncepciu vetných vzorcov v smere určovacích (determinačných) a kvantifikačných prvkov substantívnych pomenovaní a ukazuje, akú dôležitú úlohu majú determinátory a kvantifikátory pri výstavbe syntagiem, výpovedí a textov. V rámci koncepcie vetných vzorcov prináša autor vhodné riešenie pre viaceré sporné otázky českej morfológie a syntaxe a ukazuje i perspektívy ďalšieho výskumu denotácie v oblasti textovej gramatiky.

K. Buzássyová

MATHESIOUS, V.: *A FUNCTIONAL ANALYSIS OF PRESENT DAY ENGLISH ON GENERAL LINGUISTIC BASIS*. 1. ed. Praha, Academia 1974. 228 s.

Bezmála pred pätnástimi rokmi (r. 1961) vyšla monografia Viléma Mathesiusa *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistickém* o štruktúre angličtiny v porovnaní s češtinou. Jej

anglický preklad (L. Dušková) *A functional analysis of present day English on general linguistic basis* rovnako ako aj spomínané pôvodné vydanie pripravil J. Vachek. Navyše je k anglickému prekladu pripojený bohatý poznámkový aparát, ktorý je vlastne systematickým komentárom najdôležitejších Mathesiusových téz a tiež logickým predĺžením jeho teórií na pozadí novšieho lingvistického myslenia.

Hlavným postupom Mathesiusovej analýzy jazyka bola perspektíva, postup od funkcie k forme. Najprv sa usiloval zistiť všetky potreby ľudskej komunikácie a až potom sa pozeral na to, aké cesty a formy jazyk používa pri ich vyjadrovaní. Najväčším prínosom V. Mathesiusa bolo zdôrazňovanie funkcie jazykových jednotiek.

Popri zdôrazňovaní funkčnosti jazykových prostriedkov sa ukázala plodnou tzv. *funkčná perspektíva vety*. Takto orientovaný rozbor vety je postavený na čisto lingvistickej báze, a nie na psychologickú, ako to bolo ešte bežné v prácach jazykovedcov zo začiatku tohto storočia. Podľa gramatického princípu možno vo vetách vyčleňovať subjekt a predikát, podľa princípu funkčnej perspektívy tému (tá časť výpovede, ktorá je východiskom, základom výpovede a obsahuje známe prvky či už z predchádzajúceho kontextu alebo vo všeobecnosti známe) a rému (jadro výpovede, ktoré prináša v komunikácii novú informáciu, pre ktorú sa vlastne výpoveď vyslovuje). Ak aj pri aplikácii týchto dvoch princípov stavby vety vzniknú konfliktné situácie, teda konflikt medzi zafixovanou gramatickou stavbou vety a momentálnou potrebou komunikácie, v každom jazyku sa táto situácia rieši rozličným spôsobom, vyplývajúcim z jazykových možností analyzovaného jazyka. V angličtine, ako ukázal V. Mathesius, gramatický princíp je postavený hierarchicky vyššie: ak je to len trochu možné, téma výpovede sa vyjadruje gramatickým subjektom a réma gramatickým predikátom (porov. *Tento list napísal otec* a *This letter was written by Pa* alebo *It was Pa who wrote this letter*). V češtine a v iných slovanských jazykoch sa naproti tomu využíva najmä princíp funkčnej perspektívy vety. To znamená, že v syntetických jazykoch, kde je väčšia voľnosť gramatického slovosledu ako v analytických jazykoch, tému sú schopné vyjadriť aj iné vetné členy, resp. jadro výpovede, rémou nemusí byť len predikát. Témou a rémou je teda ten vetný člen, ktorý spĺňa dané požiadavky komunikácie.

Rozdielny prístup k riešeniu „konfliktu“ je daný odchodnou úlohou subjektu a predikátu v obidvoch typoch analyzovaných jazykoch. Anglický subjekt má vo väčšej miere tematickú funkciu, kým v slovanských jazykoch má väčšinou funkciu činiteľa deja vyjadreného predikátom, ako to bolo aj v iných indoeurópskych jazykoch v najstarších obdobiach (*chcem spať, chce sa mi spať — I want to sleep, I feel sleepy*). Základovú funkciu subjektu v angličtine formálne umožňuje používanie pasívnych väzieb, perceptívnych väzieb so slovesami *to find, to feel, to perceive*.

Ani predikácia nehrá v spomínaných jazykoch rovnakú rolu. V slovanských jazykoch sa väčšinou používa čisto slovesná predikácia, v ktorej sa dej vyjadruje určitým slovesným tvarom, kým v angličtine sa často používajú aj nominálno-verbálne predikácie, v ktorých sa dej vyjadruje spojením slovesa s menom. Slovesom sa vyjadrujú formálne gramatické kategórie (číslo čas, spôsob a iné) a menom sémantická náplň predikácie (*there was buying and selling — kupovalo sa a predávalo*). V Mathesius pripravil pôdu pre neskoršie explicitné vyjadrenie téz o oslabenej debovej funkcii anglického verba finita, o nominálnych tendenciách anglickej predikácie.

Predikácia sa v angličtine rozdeľuje na niekoľko typov, tu však spomenieme iba typ, ktorý v slovanských jazykoch nemá formálny ekvivalent a vyplýva zo základovej funkcie subjektu. Je to pasívna predikácia percepcie, kde sa sloveso percepcie spája s objektom a s participiôm alebo s adjektívom, napr.: *I found my heart beating violently, I found him active*.

V porovnaní s dovtedajšou klasifikáciou vedľajších vetných členov V. Mathesius ukázal azda najlepší prístup pri analýze predmetu. Predmety rozdelil podľa vzťahu slovesa k objektu a podskupiny triedil podľa sémantických kritérií: napr.: akuzatívny predmet rozdelil na zasiahnutý (*murder the chief*), vytvorený (*to paint portraits*), obsahový predmet (*to laugh an ugly laugh*); datívny predmet rozdelil na datívus commodi a incommodi (*to buy something for somebody, to steal something from somebody*), na sympatheticus (*she looked me tenderly in the eyes*) a na judicantis (*silence was a hell to me*).

Nevyhnutne treba spomenúť Mathesiusov pohľad na anglickú vetu ako celok, kde na rozdiel od

slovanských jazykov vidí možnosť zhustenia výrazových prostriedkov pomocou infinitívu, gerundia a participia. Sú to tri hlavné prostriedky komplexnej kondenzácie, ktoré v slovanských jazykoch nachádzajú formálne ekvivalenty vo veľkých vetách. Sloveso *to have*, perceptívne slovesá *to see*, *to find* alebo kauzatívne sloveso *to make* sa používajú pri uvádzaní komplexnej kondenzácie do vety (porov. *It was too late for them to begin anew = Bolo príliš neskoro, aby začínali znovu*). Nominálne skloný v anglickej vete posilňujú komplexnú kondenzáciu a komplexné väzby.

Treba iba uvítať anglický preklad knihy, ktorá vo veľkej miere ovplyvnila ďalší vývoj anglistiky u nás. Prekladom sa *Obsahový rozbor súčasnej angličtiny* sprístupňuje širšiemu publiku, čo však vyvoláva niekoľko nových problémov. Text, poznámkový aparát a dokonca aj bibliografia sa preto prispôbila aj prípadnému neslovanskému čitateľovi. Z textu a z poznámkového aparátu sa vypustili, prípadne prispôbili tie partie, ktoré v kontrastívnej anglicko-českej analýze boli užitočné pre čitateľa, ktorý nie je bližšie zoznámený s češtinou. Niektoré české bibliografické údaje sa vynechali a doplnili novšími prácami v angličtine, nemčine a francúzštine. Tým sa preklad stal vhodnou príručkou aj pre anglistu — Neslovana.

E. Ružičková

REFORMATSKIJ, A. A.: *FONOLOGIČESKIJE ETUDY*. 1. izd. Moskva, Nauka 1975. 156 s.

V duchu tradície ruskej jazykovedy (V. A. Bogorodickij, L. A. Bulachovskij a i.) nazval A. A. Reformatskij svoje úvahy z oblasti fonológie a morfonológie za ostatné tri roky etudami.

Rozsahom najväčšou a obsahovo najzásadnejšou Reformatského etudou sú *Prolegomeny k štúdiu intonácie* (s. 5—73). Autor sa v nej nezapodieva skúmaním intonácie konkrétneho jazyka, ale uvádza rozmanité názory na zásadné teoretické otázky intonácie, kladie ich vedľa seba a proti sebe, k niektorým sa pridáva, iné odmieta. Hodnotí pojmy a termíny z tejto oblasti, hľadá ich denotáty (také sú napr. jeho poznámky k termínu intonácia súvetia), upozorňuje na mnohé chyby a paradoxy pri výskume intonácie. V práci sa riešia otázky vzťahu dichotómie jazyka a reči k intonácii, písomnej a ústnej formy textu k intonácii a syntaxi, intonácie ku gramatike (najmä syntaxi), vzťah vety k fráze, no najširšie problematika vzťahu fonetiky a gramatiky.

Aj tu sa stretáme s brisnými kalambúrami, nečakanosťou analógií, sviežou a pútavou formou výkladu, ako sme si zvykli na Reformatského štýl napríklad z jeho *Náčrtu dejín sovietskej fonológie* (Iz istorii otečestvennoj fonologii, Moskva 1970). Spomeňme napríklad jeho prirovnanie, ktorým hodnotí lingvistu hľadajúceho intonáciu iba v reči alebo — ako sa bežnejšie hovorí u nás — vo fonetike: „Ak „sfotografujeme“ hoci ktorý úsek ktoréhokolvek rečového aktu a budeme tento film sledovať z hľadiska intonácie, dostaneme sa do situácie človeka, ktorý hľadajúc hlúb berie do rúk hlávku kapusty a obzerá ju. Je jasné, prečo hlúb nevidí. Treba odstrániť niekoľko kapustných listov, aby sa dalo dostať k túžobnému hlúbu“ (s. 9). Samozrejme, aj odstránené kapustné listy sú kapustou a pre niektoré účely treba práve kapustné listy. Dobré to vie aj Reformatskij, ktorý sa pri ďalšej analýze intonácie pohybuje raz v oblasti jazyka, raz v oblasti reči.

Ak vo svojom *Náčrte dejín sovietskej fonológie* venuje celú obširnu kapitolu polemike s ienigradskou školou, nie je to ináč ani v tejto knižke (porov. kapitolu *O niektorých paradoxoch L. V. Ščerbu*, ale aj iné miesta). No kým tam šlo o vyznačenie diferencií v chápaní a interpretácii jednotiek fonematickej (segmentálnej) roviny, tu ide o pojmy a problémy (fono)syntaktické (syntagma, veta, fráza), suprasegmentálne (prízvuk, intonácia) a všeobecnolingvistické (jazyk a reč).

Uvedieme niektoré závery Reformatského: 1. Treba prísne rozlišovať rovinu vety (gramatickú) a rovinu frázy (fonetickú). Veta ako gramatická jednotka nemá a nemôže mať intonáciu. Toto tvrdenie, prirodzene, možno prijať iba v tom prípade, ak sa vetou bude rozumieť konštrukt, štruktúrna schéma ako

protiklad k jej aktualizovanému korelátu, k výpovedi. 2. Doplnujúcou súčasťou intonácie je timbre reči (irónia, pochybnosť a pod.). Timbre sa vrství na hotovú frázu. 3. Prísne treba rozlišovať suprasegmentálne jednotky, ktoré sa viažu na frázu (intonačné jednotky: najmä melódia, ale aj prízvuk) a tie, ktoré sa viažu na slovo (akcentologické jednotky: prízvuk, rytmika). 4. Termín intonéma nemá opodstatnenie (namiesto neho treba používať termín prozodéma). K náhľadu, že intonéma ako termín nie je vhodný, prišiel A. A. Reformatskij v polemike s V. A. Artemovom, u ktorého sa pri výklade tohto javu objavuje dosť protirečivých momentov. Pojem prozodéma má však v skutočnosti pred intonémou (porov. jeho chápanie v Ceplitisových prácach) len takú prednosť, že sa doň „zmestí“ viac javov suprasegmentálnej roviny. Menej výhodnou stránkou prozodémy je na druhej strane to, že tomuto termínu sa v istej časti prác pridáva obsah, ktorý mu pripísal N. S. Trubeckoj v *Základoch fonológie*.

Výklad v tejto rozsiahlej etude charakterizuje uvádzanie rozličných názorov na otázky intonácie, ich konfrontácia a „domýšľanie“; celý tento postup je veľmi inšpirujúci. A. A. Reformatskij dáva prednosť takej analýze intonácie, pri ktorej sa „schádza“ zhora dolu, od celku k častiam. Tak podľa neho možno lepšie vidieť hierarchickú perspektívu a skôr sa vyhnuť pseudojednotkám i nepotrebným stupňom hierarchizácie. V zhode s Karcevským rozlišuje vetu (gramatickú jednotku) a frázu (fonetickú jednotku), usúvzťažňuje ich ako jednotky jazyka a reči. Pri štúdiu intonácie odmieta termín syntagma (predc všetkým jeho chápanie u Šcerbu, Grammonta, ale aj Vinogradova) a pracuje s polofrázou a fonetickým slovom. Núka sa možnosť usúvzťažniť tieto fonetické jednotky s gramatickými jednotkami: nielen frázu s vetou, ale aj úsek so syntagmou (slovočítaním) a fonetické slovo (takt) s gramatickým slovom. Takto usporiadané dichotomické vzťahy sú dobrým východiskom na vysvetlenie niektorých javov najmä z oblasti akcentológie (intenzitné diferencie, rozmiestnenie prízvukov v jednotkách syntaktických a fonetických a pod.).

V etude *Ešte raz o statuse morfonológie. jej hraniciach a úlohách* (s. 98—118) A. A. Reformatskij chápe morfonológiu ako prechodnú rovinu bez vlastnej jednotky. Okrem toho v knižke je umiestnených niekoľko menších príspevkov, a to *Fonémy [j] a [i] v ruštine* (s. 74—97), *Alternácia [l] a [l̥] pri tvorení slov* (s. 119—124) a *Fonetické paradoxy, ktoré odhaľuje v samohláske [y] po samohláskach v ruštine* (s. 125—128) a v zmene [zv] na [zf] (s. 129—133).

S. Ondrejovič

LALEVIČ, M.: *SINONIMI I SRODNE REČI SRPSKOHRVATSKOGA JEZIKA*. I izd. Beograd, Leksikografski zavod Sveznanje 1974. XIII + 1112 s.

Mnohostrannú zložitosť a náročnosť lexikografickej práce potvrdzuje sama prax: ak sa v ostatných lingvistických disciplinách ešte stále skôr iba nástojčivo volá po kolektívnej práci, v lexikografii sa kolektívny spôsob práce stal už pravidlom, a to nielen pri tvorbe veľkých výkladových slovníkov, ale aj pri zostavovaní prekladových, etymologických, historických, synonymických a ostatných vedeckých slovníkov. Výnimku z tohto pravidla dnes už vari tvoria iba tie zriedkavé diela jednotlivcov, ktoré obyčajne označujeme atribútom „celoživotné dielo“. Medzi také práce patrí aj veľký slovník synonym a príbuzných slov srbochorvátskeho jazyka od Miodraga Laleviča.

Rozsahom patrí Lalevičov synonymický slovník srbochorváčtiny k najväčším synonymickým slovníkom slovanských jazykov. V tomto smere ho prekonáva iba dvojdielny ruský synonymický slovník (*Slovar sinonimov russkogo jazyka*. Red. A. P. Jevgeneva. Leningrad 1971—1972). Aj svojou štruktúrou je toto dielo osobitné, lebo sa od synonymických slovníkov iných slovanských jazykov odlišuje viacerými riešeniami pri spracúvaní synonymických radov, výbere základných synonym, výklade vzťahov synonymných a príbuzných slov a pod.

Slovník obsahuje 24 573 synonymných a príbuzných slov; autor ich spracúva približne v 4 500 heslách rozpracovaných v podobe synonymických radov, na čele so základným synonymom. Po výklade významu

základného synonyma autor ďalej vysvetľuje, objasňuje, navzájom porovnáva významy ostatných slov synonymického radu a zistené významové rozdiely a odtienky exemplifikuje príkladmi, ilustráciami i ustálenými spojeniami. Pritom sa opiera o doklady z diel 65 srbských, chorvátskych, bosansko-hercegovinských a čiernohorských autorov, ako aj o materiál novších výkladových slovníkov srbsko-chorvátskeho jazyka. Pri výbere základných synonym autor vychádza najmä z ich frekvencie. Aj keď M. Lalević neuvádza spôsob, akým zisťoval frekvenciu slov, môžeme konštatovať, že pri výbere práve týchto základných synonym mal šťastnú ruku, lebo keď porovnáваме tento výber základných synonym s ich významovými ekvivalentmi v primeranej vzorke v knihe J. Mistrika *Frekvencia slov v slovenčine* (Bratislava 1969), v ktorej sa frekvencia slov zisťovala exaktnými metódami, nachodíme medzi nimi podstatné zhody.

Špecifickou osobitosťou Lalevićovho synonymického slovníka je to, že každé základné heslové synonymum sa prekladá do siedmich jazykov: do macedónčiny, slovinčiny, ruštiny, francúzštiny, taliančiny, nemčiny a angličtiny. A keď sa na konci slovníka (s. 959—1112) uvádzajú tieto preklady v podobe siedmich inojazyčno-srbochorvátskych slovníkov, potom je zrejme, že Lalevićov synonymický slovník presahuje bežný rámec a poslanie synonymického slovníka, lebo v takejto podobe bude veľmi dobre slúžiť aj cudzincom, ktorí si osvojujú srbochorvátsky jazyk. Používateľ slovníka — cudzinec totiž nájde v tomto slovníku nielen významové ekvivalenty 4 500 slov materinského jazyka v srbochorváčtine, ale prostredníctvom týchto ekvivalentov (t. j. základných synonym) sa môže zoznámiť s ďalšími 20 000 slovami srbochorvátskeho jazyka, ba navyše so vzájomnými významovými vzťahmi týchto slov.

Autor slovníka mal na zreteli iste najmä cudzincov, keď do svojho slovníka zaradil aj veľmi koncízne napísaný prehľad srbochorvátskej gramatiky (s. 907—955). V takejto podobe privíta Lalevićov slovník každý, kto sa chce hlbšie zoznámiť so súčasným srbochorvátskym jazykom. Tento spôsob spracovania slovníka, najmä jeho zreteľ na potreby cudzincov, by mohol byť impulzom pre napísanie podobných synonymických slovníkov iných slovanských jazykov. Napokon inojazyčné ekvivalenty, ktoré sa v slovníku uvádzajú, nemusia mať funkciu čisto praktickú, ale by sa vari mohli stať aj vhodným prostriedkom pri porovnávaní synonym geneticky príbuzných jazykov, resp. pri tvorbe komparatívnych synonymických slovníkov.

Ak jednoznačne kladne oceňujeme dobre premyslenú štruktúru Lalevićovho synonymického slovníka a jeho ohľady na používateľov — cudzincov, slabšou stránkou recenzovaného slovníka je spracovanie synonymických radov v jednotlivých heslách. Nazdávame sa, že autor slovníka chápe synonymitu príliš široko, čo napokon potvrdzuje aj fakt, že neodlišuje (ani v predhovore k slovníku) synonymné slová a príbuzné slová. V dôsledku toho zaraďuje do synonymického radu vedľa spisovných slov neraz aj slová nespisovné, hovorové, ale najmä nárečové. Týmto postupom akoby chcel autor posilniť tok nevysychajúceho prameňa ľudového jazyka zo všetkých nárečí srbochorvátskeho jazyka, v čom má spisovná srbochorváčtina nepretržitú tradíciu.

V Lalevićovom synonymickom slovníku je slabšie rozpracovaná aj štylistická stránka. Autor slovníka síce veľmi jemne a citlivo zvažuje a porovnáva významy jednotlivých slov synonymického radu, no oveľa menšiu pozornosť už venuje štylistickému hodnoteniu slov. M. Lalević zrejme viac dôveruje voľnému vlastnému opisu podloženému exemplifikáciou ako štylistickému kvalifikátoru. A vari preto ani štylistické kvalifikátory vo svojom slovníku nevyužíva. Pravda, potom sa dostávajú vedľa seba bez označenia slová neutrálne i emociálne zafarbené a expresívne slová, popri neutrálnych spisovných slovách aj slová hovorové, slangové i zastarané a i. Preto by na riešici strohého vedeckého výberu naisto prepadlo z tohto slovníka nejedno slovo ako nespisovné alebo zastarané.

Ak synonymické slovníky majú predovšetkým praktické zameranie, dvojnásobne to platí o Lalevićovom synonymickom slovníku. Autor slovníka, ako sa uvádza v predhovore, sa pridržiaval hesla „dať používateľovi radšej viacej ako menej“. A keď hodnotíme recenzovaný slovník z tohto aspektu, potom si môžeme položiť otázku, či tento slovník nebude plniť svoje poslanie práve v takejto podobe (t. j. bez štylistických kvalifikátorov) lepšie, než by ho plnil s rozpracovaným systémom štylistických kvalifikátorov, ktoré v konečnom dôsledku môžu použitie slova, jeho „pohyb“ aj nepriaznivo sputávať. Napokon aj

najrigoróznejšia kritika tohto spôsobu spracovania synonymií by vari priznala, že v mnohých prípadoch možno len veľmi ťažko jednoznačne určiť stylistickú hodnotu slova nielen jednotlivci, ale aj pracovnému kolektívu.

Prí čítaní Lalevičovho synonymického slovníka sa nemôžeme ubrániť dojmu, akoby M. Lalevič týmto svojím dielom chcel napriek silám jednotlivca i času vzdorovať kolektívnej tvorbe slovníkov, ktorá si zákonite vynútila prax. Možno preto sa nám tento veľký synonymický slovník svojou originálnou štruktúrou i celou svojou náplňou javí v dobe kolektívnej tvorby slovníkov ako veľký klenutý kameňný most, ktorý nad riekou postavil majster — dobrý znalec kameňa i svojho remesla — sám, bez modernej techniky. Lebo tá ručná práca majstra, vzájomné porovnávanie a prirovnávanie slov, jemné zvažovanie, akoby potažkávanie každého slova, doslova hra so slovami, pociťuje sa v celom tomto diele — od prvého do posledného riadku.

E. Horák

MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA O DIATÉZACH A SLOVESNÝCH RODOCH V LENINGRADE

Problémy syntaktickej typológie sú v súčasnej jazykovede veľmi aktuálne. Osobitná pozornosť sa im pripisuje aj v teoretickej jazykovede rozvíjanej na mnohých pracoviskách v Sovietskom zväze. Otázkami syntaktickej typológie sa už viac rokov systematicky zaoberá skupina štruktúrno-typologického štúdia jazykov v Leningradskom oddelení Jazykovedného ústavu Akadémie vied ZSSR. Jej pracovné výsledky okrem individuálnych štúdií pracovníkov skupiny presvedčivo dokladajú najmä zborníky *Kategorija zaloga* (Leningrad 1970), *Tipologija passivnych konstrukcij. Diatezy i zalogi* (Leningrad 1974) a *Diately i zalogi*, vydaný v Leningrade r. 1975.

Ostatný z citovaných zborníkov obsahuje základné referáty predložené medzinárodnej vedeckej konferencii s názvom *Štruktúrno-typologické metódy v syntaxi jazykov s rozličnými systémami. Diatézy a slovesné rody*. Konferenciu usporiadalo Leningradské oddelenie Jazykovedného ústavu Akadémie vied ZSSR v dňoch od 21. do 24. októbra 1975 v Leningrade. Na konferencii sa posúdil široký okruh otázok spojených s gramatickou a sémantickou výstavbou vety, aj s gramatickou stavbou jazyka a s jazykovou sémantikou vôbec. Značná pozornosť sa venovala všeobecným otázkam teórie slovesného rodu (najmä na spoločných zasadnutiach všetkých účastníkov v prvý a posledný deň konferencie), ďalej problémom valencie slovesa syntaktických a sémantických aktantov, vzťahom slovesného rodu a aktuálneho členenia vety, otázkam reflexíva a napokon rozboru gramatickej kategórie rodu a jej výrazových prostriedkov v jazykoch s rozličnými systémami (v slovanských jazykoch a špeciálne v ruštine, ďalej v germánskych a románskych jazykoch, v jazykoch Ďalekého východu, v gruzinčine a v ďalších jazykoch). O tomto okruhu problémov sa rokovalo v druhý a tretí deň konferencie v sekciách.

O načrtnutej tematike prednášali a diskutovali na konferencii poprední odborníci z celého Sovietskeho zväzu a z európskych socialistických krajín; zo Sovietskeho zväzu uvedieme napr. V. A. Uspenského a I. A. Meľčuka z Moskvy, V. S. Chakovského, A. V. Bondarka, V. P. Neďalkova, S. J. Jachontova z Leningradu, G. G. Siľnického zo Smolenska, zo zahraničných účastníkov rokovania treba spomenúť R. Růžičku, R. Lötscha, I. Zimmermannovú a V. Dudu z NDR, Z. Topoliňskú a S. Karolaka z Poľska, L. Dezsőa z Maďarska, K. Ivanovú z Bulharska; z Československa sa na konferencii zúčastnili traja účastníci: J. Panevová z Prahy, R. Zimek z Olomouca a J. Kačala z Bratislavy. Účast všetkých troch bola aktívna: J. Panevová prednášala o príznakoch na vymedzenie záväzných syntaktických aktantov, R. Zimek o chápaní pasívnej vetnej perspektívy v českej lingvistike a J. Kačala o gramatickej a sémantickej perspektíve vety.

Je prirodzené, že organizátori konferencie mali v úmysle dôkladne predstaviť širokej lingvistickej verejnosti zo Sovietskeho zväzu aj zo zahraničia predovšetkým výsledky a metódy práce leningradskej skupiny štruktúrno-typologického štúdia jazykov, pravdaže, v konfrontácii s výsledkami a metódami

práce, ktoré sú známe z iných lingvistických centier Európy. Pre spomínanú leningradskú skupinu je **charakteristická** teória diatézy, pomocou ktorej chcú jej prívrženci opísať a vysvetliť gramatickú a sémantickú stavbu vety v jazykoch s rozličnými systémami. Práca skupiny sa rozvíja dvoma navzájom úzko spätými smermi: 1. je to intenzívna teoretická príprava, t. j. vypracúvanie teoretických a metodologických východísk, pojmového aparátu a metód, 2. je to sústredený a široký materiálový výskum a overovanie rozpracúvanej teórie na materiáli z jazykov rozličných typov a s rozdielnymi systémami. Výsledkom tohto premysleného a cieľavedomého výskumného úsilia by mala byť teória, ktorú by bolo možno aplikovať pri výskume syntaxe typologicky rozmanitých jazykov. Ide tu teda o problematiku patriacu do oblasti syntaktickej typológie. Centrálnou otázkou tejto teórie je vzťah medzi gramatickou, resp. syntaktickou stavbou vety a sémantickou stavbou vety vo vzťahu k mimojazykovej situácii (skutočnosti). Za východisko výskumu tohto vzťahu sa berie sloveso a jeho vzťahy k ostatným jadrovým, ako aj ďalším zložkám vety.

Tento okruh problémov sa skúma aj u nás, a to s použitím teórie intencie slovesného deja. Pomocou tejto teórie, aplikovanej na slovenský jazykový materiál, sa už získali cenné výskumné výsledky (porov. najmä práce E. Paulinyho, J. Ružičku, F. Míka, J. Oravca, J. Kačalu, K. Buzássyovej a iných). Je istotne potešiteľné, ak môžeme aj pri tejto príležitosti konštatovať, že sa výskumné výsledky dosahované v **okruhu gramatickej a sémantickej výstavby vety** v rozličných lingvistických centrách stretávajú a že k rozvoju vedeckého poznania základných otázok gramatickej a sémantickej výstavby vety prispela svojím dielom aj slovenská jazykoveda. Je potrebné, aby sa domáca lingvistická tradícia rozvíjala v stálom úzkom kontakte s teóriami, resp. tradíciami iných lingvistických centier a škôl. v danom prípade najmä s teóriou diatéz, úspešne rozvíjanou v leningradskej skupine štruktúrno-typologického štúdia jazykov. Osožné sú pritom nielen poznatky získané štúdiom literatúry, lež najmä priame pracovné a osobné kontakty zainteresovaných pracovníkov na konferenciách takého druhu, ako bola leningradská konferencia o štruktúrno-typologických metódach v syntaxi jazykov s rozličnými systémami.

Potrebu pravidelne organizovať takéto konferencie vyzdvihol napokon v záverečnom slove aj predseda organizačného výboru konferencie V. S. Chrašovskij. Konštatoval, že konferencia bola významná z viacerých stránok. Nielenže sa na nej zišli **jazykovedci** z mnohých miest Sovietskeho zväzu a mohli si vymeniť svoje bohaté výskumné výsledky a **skúsenosti**, ale boli prítomní aj odborníci z ďalších socialistických krajín, ktorých referáty označil V. S. Chrašovskij za obsažné a užitočné. Ocenil to, že sa nastolená teória leningradskej skupiny ďalej rozvinula a že sa priniesol cenný materiál z rozličných jazykov. Napokon oznámil, že materiál z konferencie plánujú usporiadatelia vydať v samostatnom **zborníku**. Tento úmysel treba osobitne vyzdvihnúť a poďakovať sa organizátorom konferencie za to, že **publikovaním** kompletného materiálu nielenže umožnia opätovne sa vrátiť a vracáť k referátom a diskusným príspevkom, ktoré na konferencii odzneli, lež aj sprístupnia výsledky konferencie širšej lingvistickej verejnosti a tým podpora vzájomnú informovanosť odborníkov mnohých krajín o aktuálnych otázkach súčasnej teoretickej jazykovedy. Zaslúžný čin v tomto ohľade urobili usporiadatelia už tým, že účastníkom konferencie pripravili základné referáty v tlačenej podobe (vo forme spomínaného zborníka *Diatezy i zalogi*).

Skupine štruktúrno-typologického štúdia jazykov z Leningradského oddelenia Jazykovedného ústavu Akadémie vied ZSSR patrí naša vďaka za vedecky aj spoločensky dobre pripravené medzinárodné podujatie.

J. Kačala

26. januára 1976 umrel vo Varšave vo veku 77 rokov Witold Doroszewski, profesor Varšavskej univerzity, riadny člen Poľskej akadémie vied, čestný doktor viacerých poľských i zahraničných univerzít (aj Karlovej univerzity), člen viacerých zahraničných akadémií, vynikajúci polonista a slavista. Na Varšavskej univerzite študoval od r. 1918 ako žiak Baudouina de Courtenay a tam pôsobil nepretržite (okrem študijných a prednášateľských pobytov na najrozličnejších miestach v cudzine) až do svojej smrti. Treba zdôrazniť, že pôsobil nepretržite, pretože prednášal aj za hitlerovskej okupácie na **tajnej Varšavskej univerzite**. Za túto činnosť a za aktívny boj pri obrane Varšavy dostal vyznamenanie **Krzyż Walecznych**. Okrem toho má početné vyznamenania za svoju vedeckú a organizátorskú činnosť. Dostal aj kríž dôstojníka francúzskej Čestnej légie.

Jeho bohatá vedecká činnosť sa týka všeobecnej jazykovedy, slavistiky a polonistiky. V polonistike pracoval hlavne v oblasti dialektológie, kodifikácie spisovného jazyka a v jazykovej kultúre. Z prác zo všeobecnej jazykovedy treba pripomenúť aspoň jeho početné teoretické práce z tvorenia slov, ktorými založil tzv. poľskú školu v tejto oblasti, ďalej práce z metodológie nárečového výskumu a z problematiky, ktorú prinášajú nárečia, z metodológie kultúry spisovného jazyka z hľadiska sociolingvistického i psycholingvistického atď. Ostatná práca zo všeobecnej jazykovedy *Elementy leksykologii i semiotyki* (1970) vyšla aj v ruskom a anglickom preklade. Jeho slavistická práca je tiež veľmi rozsiahla a týka sa rozličných oblastí.

Centrum jeho práce je však v polonistike. **Obrovský kus práce vykonal** ako redaktor časopisu *Poradnik Językowy* (od r. 1932), zorganizoval a zredigoval vydanie jedenástväzkového slovníka spisovnej poľštiny a vydal mnoho prác, týkajúcich sa kultúry a pestovania spisovnej poľštiny a jej kodifikácie. V tejto oblasti sa stal dobre známy aj v širokých kruhoch poľskej society. Medzi Poliakmi je najznámejší zo všetkých poľských lingvistov, pretože neúnavne prispieval popularizujúcimi článkami — písanými **sviežo a vtípne** — o jednotlivých javoch spisovného jazyka do poľskej tlače a viedol veľa rokov v **poľskom rozhlase** „jazykovú skrinku“, najprv raz týždenne, ku koncu života raz za dva týždne.

Obrovská bola jeho organizačná činnosť, ktorú rozvinul hlavne po druhej svetovej vojne. Zorganizoval **podrobný nárečový výskum** viacerých poľských oblastí, do ktorého zapojil nielen svojich žiakov, ale aj široký okruh miestnej inteligencie. Takto zaktivizoval pozornosť **početnej** poľskej inteligencie o vlastivedné otázky ich kraja.

Vďaka svojmu temperamentu, pracovitosti, schopnosti získavať ľudí pre pracovný program, vďaka svojmu osobnému šarmu vedel zapáliť pre prácu nielen svojich poslucháčov, ktorí na neho s vďačnosťou, láskou a tesklivosťou spomínajú, ale zainteresoval o problémy spisovného jazyka svojimi živými a bezprostrednými vystúpeniami v dennej tlači a rozhlase široký okruh poľskej verejnosti.

Ak je dnes v poľskej jazykovede dostatok dobre školených lingvistov — polonistov a slavistov — na vysokoškolských katedrách a v akademických ústavoch, je to v nemalej miere zásluhou zosnulého prof. W. Doroszewského, ktorý mal dar získavať ľudí pre jazykovednú prácu, vedel im dať pracovný program, vedel prácu organizovať a dať jej perspektívu.

Hoci je v Poľsku mnoho vynikajúcich lingvistov, mladšia generácia poľských jazykovedcov, ktorá vyšla z liahne prof. W. Doroszewského, sotva naňho zabudne.

E. Paulíny

OBSAH

Úlohy jazykovedy po XV. zjazde KSČ	97
Zdenko Bargár — Ján Horecký: Jazykovedné základy slovej audiometrie	124
Vincent Blánár: Od myšlienkového odrazu k lexikálnemu významu	99
Ján Kačala: Gramatická a sémantická perspektíva vety	9
Zora Lišková: Sémantické ukazovatele v novinárskom prejave	36
Svätoslav Mathé: Používanie termínu „pojem“ vo vzťahu k referenčnému trojuholníku	117
Michal Mikluš: O základných kritériách triedenia predikatívnych štruktúr	19
Jozef Mlavec: Syntaktická frazeológia	134
Jolana Nižníková: Prívlastok v mennej skupine a metóda jeho skúmania	30
Ján Šabol: Frekvencia deklinačných typov feminín v spisovnej slovenčine	45
Július Švihran: Gnozeologický pohľad na proces jazykového dorozumievania	3

Diskusie

Emil Horák: Princíp historizmu a diachronický opis jazyka	146
---	-----

Rozhľady

Ján Doruľa: Leninizmus a nacionálna otázka v súčasných podmienkach	169
Viktor Krupa: Bilancia psycholingvistikého výskumu	54
Viktor Krupa: Jazyk, myslenie a skutočnosť. Z kritiky teórie jazykovej relativity	157
Slavo Ondrejovič: Cepilitisova analýza intonácie	63

Správy a posudky

Bierwisch, M.: Psychologische Aspekte der Sprache. J. Ružička	189
Gregor, F.: Der slowakische Dialekt von Pilisszántó. I. Ripka	83
Hlavsa, Z.: Denotace objektu a její prostředky v současné češtině. K. Buzássyová	190
Jedlička, A.: Spisovný jazyk v současné komunikaci. J. Horecký	73
Kubriakova, J. S.: Osnovy morfologičeskogo analiza (na materiale germanskich jazykov). J. Bosák	70
Lalević, M.: Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika. E. Horák	196
Mathesius, V.: A functional analysis of present day English on general linguistic basis. E. Ružičková	193
Medzinárodná vedecká konferencia o diatézach a slovesných rodoch v Leningrade. J. Kačala	198
Ničeva, K. — Spasova-Michajlova, S. — Čolakova, K.: Frazeologičen rečnik na bälgarskija ezik. M. Ivanová-Šalingová	86
Ósmý svetový kongres fonetických vied. O. Schulzová	94
Papers on functional sentence perspective. K. Buzássyová	78
Päťdesiatka dr. Ladislava Dvonča. J. Horecký	186
Reformatskij, A. A.: Fonologičeskije etudy. S. Ondrejovič	195

Ripka, I.: Dolnotreňciánske nárečia. K. Palkovič	91
Romportl, M.: Studies in phonetics. J. Sabol	74
Sintaksis i norma. E. Bajzíkova	80
Somogy megye földrajzi nevei [Zemepisné názvy Šomodskej stolice]. Š. Horváth	89
Sovremennyye problemy literaturovedeniya i jazykoznanija. S. Ondrejovič	82
Sprachliche Kommunikation und Gesellschaft. J. Horecký	187
Stepanov, J. S.: Metody i principy sovremennoj lingvistiki. J. Horecký	69
Významná konferencia o novej teórii spisovného jazyka. J. Bosák	181
Za prof. Witoldem Doroszewským. E. Pauliny	200
Životné jubileum doc. Elly Sekaninovej. J. Horecký	186

СОДЕРЖАНИЕ

Задачи лингвистики после XV-ого съезда Коммунистической партии Чехословакии	97
Зденко Баргар — Ян Горецки: Лингвистические основы речевой аудиометрии	124
Винцент Бланар: От отражения объекта в мысли к лексическому значению	99
Ян Качала: Грамматическая и семантическая перспектива предложения	9
Зора Лишкова: Семантические маркеры в журналистических текстах	30
Святослав Матхе: Применение термина «понятие» в отношении треугольных соотношений	117
Михал Миклуш: К основным критериям классификации предикативных структур	19
Йозеф Млачек: Синтаксическая фразеология	134
Йолана Нижникова: Определение в именной группе и метод его исследования	30
Ян Сабол: Частотность типа склонения женского рода в словацком литературном языке	45
Юлиус Швихран: Гносеологический взгляд на процесс языковой коммуникации	3

Дискуссия

Эмил Горак: Принцип историзма и диахроническое описание языка	146
---	-----

Обзор

Ян Доруля: Ленинизм и национальный вопрос в современных условиях	171
Виктор Крупа: Итоги исхोलингвистических исследований	54
Виктор Крупа: Язык, вышление и действительность. Критика теории лингвистической относительности	157
Славо Ондрейович: Интонационный анализ Л. К. Цеплитиса	63

Сообщения и рецензии

Бирвиш, М.: Психологические аспекты речи. Й. Ружичка	189
Грегор, Ф.: Словацкий диалект в деревне Пилишсанто. И. Рипка	83
Глава, З.: Денотация объекта и его значение в современном чешском литературном языке. К. Бузашиова	87
Едличка, А.: Литературный язык в процессе современной коммуникации. Я. Горецки	73
Кубрякова, Е. С.: Основы морфологического анализа. Я. Босак	70
Лалевич, М.: Синонимы и родственные слова в сербскохорватском языке. Э. Горак	196
Матезиус, Б.: Функциональный анализ современного английского языка на общелингвистической основе. Э. Ружичкова	193

Международная научная конференция по диатезам и залогам в Ленинграде. Я. Качала	198
Ничева, К. — Спасова-Михайлова, С. — Чолакова, К.: Фразеологической словарь болгарского языка. М. Иванова-Шалингова	86
Восьмой международный конгресс фонетических наук. О. Шульцова	94
Проблемы актуального членения предложения. К. Бузашиова	78
Пятидесятилетие д-р Ладислава Двонча. Я. Горецки	186
Реформатский, А. А.: Фонологические этюды. С. Ондрейович	195
Рипка, И.: Нижнетренчанские диалекты. К. Палкович	91
Ромпортл, М.: Исследования по фонетике. Я. Сабол	74
Синтаксис и норма. Э. Байзикова	80
Географические названия жупы Шомодь. Ш. Хорват	89
Современные проблемы литературоведения и языкознания. С. Ондрейович	82
Языковая коммуникация и общество. Я. Горецки	187
Степанов, Ю. С.: Методы и принципы современной лингвистики. Я. Горецки	69
Конференция по проблемам новой теории литературного языка. Я. Босак	181
Скончался проф. Витолд Дорошевский. Э. Паулины	200
Жизненный юбилей доц. Эллы Секаниновой. Я. Горецки	186

CONTENTS

Tasks of linguistics after the 15 th congress of Communist party of Czechoslovakia	97
Zdenko Bargař — Ján Horecký: Linguistic foundations of verbal audiometry	124
Vincent Blánár : From reflection of thought to lexical meaning	99
Ján Kačala : The grammatical and semantic perspective of sentence	9
Zora Lišková : Semantic markers in the newspaper texts	36
Svätoslav Mathé : Use of the term "concept" concerning to the triangle of references	117
Michal Mikluš : On the principles of the classification of predicative structures	19
Jozef Mlaček : Syntactic phraseology	134
Jolana Nižníková : The attribute in the nominal group and the methods of its analysis	30
Ján Sabol : Frequency of declension of feminine types in literary Slovak	45
Július Švihran : A gnoseological view on the process of communication	3

Discussion

Emil Horák : The principle of historicism and diachronic description of language	146
---	-----

Review articles

Ján Doruľa : Leninism and the national problem of the present times	171
Viktor Krupa : A survey of research in psycholinguistics	54
Viktor Krupa : Language, thinking and reality. Towards the criticism of the theory of relativity	157
Slavo Ondrejovič : L. K. Ceplitis' intonational analysis	63

Reports and reviews

Bierwisch, M. : Psychological aspects of language. By J. Ružička	189
Gregor, F. : The Slovak dialect in Pilisszántó. By I. Ríпка	83
Hlavsa, Z. : Denoting of objects and its means in contemporary Czech. By K. Buzássyová	187
Jedlička, A. : Standard language in present day communication. By J. Horecký	73
Kubriakova, J. S. : The principle of morphological analysis. By J. Bosák	70

Lalevič, M. : The synonyms and related words in Serbocroatian. By E. Horák	196
Mathesius, V. : A functional analysis of present day English on general linguistic basis. By E. Ružičková	193
The international conference on the diathesis in Leningrad. By J. Kačala	198
Ničeva, K. — Spasova-Michajlova, S. — Čolakova, K. : The phraseological dictionary of Bulgarian. By M. Ivanová-Salingová	86
Eighth international congress of phonetic sciences. By O. Schulzová	94
Papers on functional sentence perspective. By K. Buzássyová	78
Dr. Ladislav Dvonč fifty years old. By J. Horecký	186
Reformatskij, A. A. : Phonological essays. By S. Ondrejovič	195
Ripka, I. : The low Trenčín dialects. By K. Paikovič	91
Romportl, M. : Studies in phonetics. By J. Sabol	74
The syntax and the norm. By E. Bajžíková	80
The geographical names of the county Somogy. By Š. Horváth	89
A contemporary problems of literary sciences and linguistics. By S. Ondrejovič	82
The language communication and the society. By J. Horecký	187
Stepanov, J. S. : The methods and principles of contemporary linguistics. By J. Horecký	69
Important conference on the theory of standard language. By J. Bosák	181
Obituary for prof. Witold Doroszewski. By E. Pauliny	200
Anniversary of doc. Ella Sekaninová. By J. Horecký	186

Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Vám ponúka z knižnej produkcie

N. A. Kondrašov

VZNIK A ZAČIATKY SPISOVNEJ SLOVENČINY

(Preklad z ruského rukopisu)
strán 284 — S, r, — viaz. 34, — Kčs

Kniha vznikla zostavením prednášok slovenčiny sovietskym poslucháčom moskovskej univerzity v rokoch 1949—1963. Autor sa v nej zaoberá podstatou spisovného jazyka, vznikom spisovnej slovenčiny, vonkajšími podmienkami vzniku štúrovskej spisovnej slovenčiny, hodnotením osobnosti L. Štúra ako jazykovedca a činnosťou ruských slavistov na Slovensku.

Jadro práce tvorí opis hláskového, pravopísneho a tvaroslovného systému štúrovského spisovného jazyka, pričom sa autor opiera o celkovú podobu vtedajšieho spisovného jazyka v jazykovej praxi.

Ivor Ripka

DOLNOTREŇCIANSKE NÁREČIA

strán 276 — S, r, n, — viaz. 28, — Kčs

Krajová monografia o dolnotreňcianskych nárečiach obsahuje opis súčasného stavu nárečia v južnej časti byvalej Treňcianskej stolice, rozbor jeho zvukovej a gramatickej stavby, tvorenie slov a základnú charakteristiku syntaxe. Celkový obraz o charaktere nárečia dopĺňajú ukážky súvislých textov a prehľadné mapky, ktoré zachycujú najtypickejšie zvláštnosti tohto nárečia.

Viliam Turčány

RÝM V SLOVENSKEJ POÉZII

strán 368 — S, r, f — viaz. 44, — Kčs

Monografia prináša obraz celej slovenskej poézie od jej anonymných začiatkov v podobe ľudovej poézie a od Hugolína Gavloviča, J. Kollára cez básnikov nášho romantizmu, symbolizmu, realizmu až k poetizmu medzivojnového obdobia. Je rozdelená do siedmich kapitol (Rým v ľudovej poézii, Rým v poézii štúrovcov, Rým v období Hviezdoslava a Krasku, Rým a metafora v poetizme, Teória rýmu) tak, aby sa ukázali osobitné vlastnosti rýmu v hlavných obdobiach vývoja slovenskej poézie a súvislosti tejto zložky básnickej skladby s jej ostatnými prvkami.

Určené literátom, vedeckým pracovníkom, novinárom, redaktorom, učiteľom slovenčiny, poslucháčom vysokých škôl.

Karol Tomiš

O ŠTÝLE SLOVENSKEJ PRÓZY

strán 152 — S, r, a — viaz. 21, — Kčs

Kniha obsahuje štúdie venované analýze diel P. Jilemnického, F. Hečku, M. Figuli. Autor sa v nich zameriava na doteraz neprebádané stránky ich tvorby a rozmanitými metodickými postupmi skúma funkciu jazyka vo výstavbe tematického plánu diela, motiváciu rozprávačskej formy, spôsob výstavby literárnych postáv a deja, proces ideovo-umeleckej konkretizácie diela a pod. Cieľom autora je nielen prispieť k novým poznatkom o skúmaných dielach, ale aj vypracovať nové metodické postupy pre analýzu prózy.